

TARTALOM

Körkérdés a gazdasági kilátások elbizonytalanodásáról – II. rész.	4
Válaszolnak: Laki Mihály, Laky Teréz, Máhr András, Mellár Tamás, Mihályi Péter, Nyeste Orsolya, Palánkai Tibor, Papanek Gábor, Szabó Iván, Szász Károly, Varga Mihály	
Csaba László: Pótlólagos felvételi követelmény-e az euróérettség?	32
Kiss Judit: Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi vitái	47

ÚJ KÖNYVEK

Európai monetáris politikai gazdaságtan. (Csaba László)	69
---	----

Brief Summary of the Articles	73
--------------------------------------	----

JOGI MELLÉKLET

Dr. Tattay Levente: Változások a szellemi alkotások nemzetközi jogában	17
---	----

Februári számunk

Körkérdés rovatában megjelent írásokat olvasva, talán még inkább, mint máskor, föltűnik az azonos kérdésre adott válaszok sokfélesége, a kérdések megközelítésének változatossága. A világgazdasági folyamatokkal összefüggő gazdasági bizonytalanság hazánkra való hatását, a kedvezőtlen jelenségek kivédésének eszközeit van, aki történeti távlatokba helyezi, mások a legújabb fejleményekre koncentrálnak. Van, aki a széles globális kontextusra helyezi a hangsúlyt, mások a közvetlen magyar vonatkozások közelében maradnak. Válaszadóink többsége a makrogazdasági folyamatokat elemzi, de igen értékesek a szakmai megközelítésű, egy-egy témát minitanulmány jelleggel kibontó írások is (például a téma mezőgazdasági vagy foglalkoztatási vonatkozásairól szólók). Mindez a körkérdés mint műfaj egyik legjobb sajátossága. – Következő cikkünk azt bontja ki, hogyan jelentkezik, milyen pótlólagos feladatokat ró az euró bevezetése az EU-felvételre törekvő élenjáró országok számára. Fő megállapítása: az euróérettség követelményei nem fejlesztéspolitikai áldozatot kívánnak meg, hanem pótlólagos ösztönzőt jelentenek. A megoldandó feladatok közül a legfontosabb az infláció mérséklése és a tartós növekedés összekapcsolása, a gazdasági stabilitás erősítése. Ehhez államháztartási és más strukturális reformok végrehajtására van szükség. A folyamat előfeltétele persze az is, hogy az euró beváltsa a hozzá fűzött reményeket. – Miközben az Egyesült Államok és az Európai Unió egymás legfontosabb szövetségesei és gazdasági-kereskedelmi partnerei, a világgazdaságban, világkereskedelemben versenytársak is. A következő tanulmány szerzője áttekintést ad azokról az alapjában szektorális jelentőségű kereskedelmi vitákról, amelyek a két partner között a hatvanas évek óta lezajlottak, és részletesen elemzi a legközelebbi idők és a jelen feszültségócait. A viták meghatározó háttere, hogy az USA EU-országokkal folytatott kereskedelmében jelentős deficit mutatkozik. – Könyvrovatunk az eurórégió monetáris politikájáról 2001-ben, a Cambridge University Press kiadásában megjelent tanulmánykötetről ad tájékoztatást és értékelést.

A szerkesztő

Körkérdés

a gazdasági kilátások elbizonytalanodásáról

– II. rész

A magyar gazdaság külső környezete 2001-ben kedvezőtlenebbé vált, a gazdasági (és politikai) bizonytalanság felerősödött, a növekedés lassulását, a recesszióra utaló jelek szaporodását a világkereskedelem bővülési ütemének csökkenése kíséri. Ebben a helyzetben foglalkozni kell azzal, hogy e fejlemények milyen hatást gyakorolhatnak az elmúlt években kedvező teljesítményt nyújtó magyar gazdaságra. Kérdéseink a magyar gazdaság helyzetének megítélésére, illetve a követendő gazdaságpolitika lehetséges változataira vonatkoznak.

1. **Hogyan ítéli meg azt, hogy a világgazdaság kedvezőtlen fejleményei milyen hatással lesznek a magyar gazdaság már jelenleg is létező feszültségócinak alakulására (például az inflációra, a GDP és az export növekedési ütemének mérséklődésére), illetve milyen újabb problémák keletkezésére lehet számítani?**
2. **Milyen gazdaságpolitikai eszköztárral lehet a kedvezőtlen hatásokat mérsékelni? Milyen alternatív gazdaságpolitikai csomagok és eszköztárak alakíthatók ki a belső növekedés ösztönzésére? Milyen választási lehetőség van a növekedés ösztönzésének kétféle útja: a költségvetési kiadások növelése és a közterhek csökkentése között? Milyen szerepet kell játszania a gazdaságpolitikai eszköztárban a belső felhasználás ösztönzésének, a költségvetési és pénzügyi politikának, illetve a vállalkozásélénkítés különböző módszereinek?***

* E számunkban a lapzártáig beérkezett válaszok második részét közöljük, a folytatás márciusi számunkban jelenik meg.

Laki Mihály,

az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának főmunkatársa

A 2001. októberi–novemberi statisztikai gyorsjelentések, üzleti barométerek megerősítik a gazdaságkutatók korábbi óvatos előrejelzéseit: Magyarországot is elérte a világ gazdasági recesszió. A legerősebb nemzetgazdaságok teljesítményének visszaesése elsősorban a feldolgozóipar, ezen belül az exportra termelő vállalatok piaci helyzetét befolyásolja kedvezőtlenül.

Ellentétes folyamatokat is megfigyelhetünk. A választásokra készülő kormány fontos és népes társadalmi csoportoknak (közalkalmazottaknak, köztisztviselőknek, nyugdíjasoknak) juttat jelentős pótlólagos jövedelmeket. A költségvetésből finanszírozott beruházások jelentős része is a belső konjunktúrát fűti (vagy a visszaesést lassítja). Amikor hozzászólásomat írom, 2001. november végén, az összehatas igen kellemes: nem nő a munkanélküliség, miközben a világ gazdasági visszaesés miatt csökkenő nyersanyagárak hatására lassul a hazai infláció. Az optimizmust és tettvágyat sugározni hivatott kormánypropagandával kísérve mindez erősíti a lakosság és az állam vásárlási kedvét.

A vállalati magatartás elméletéből és leírásaiból tudjuk, hogy az üzleti ciklus fordulópontjain a szokásosnál több a téves üzleti döntés. A bizonytalan várakozások ilyenkor növelik a vállalati tervezés kockázatát, hibaszázalékát. A fellendülés kihasználása is éppúgy különös tudást igényel, a felhalmozott tapasztalatok hatékony újragondolására készletet, mint a visszaesés hatásainak ellensúlyozása. Az utóbbi hónapokban ezért *általában* nőtt a hibás tervezés és a téves üzleti döntések esélye, ám *korántsem biztos, hogy a vállalati világ szereplői egyforma, esetleg egyformán romló tervezési, előrejelzési teljesítményt nyújtanak.* Az üzleti ciklus fordulópontján felgyorsulhatnak, de új irányt is vehetnek a gazdaság ágazati szerkezetének vagy a gazdaság vállalati méret- és tulajdoni szerkezetének módosulásai.

Az 1995-ös stabilizációs program hatására az utóbbi 4-5 évben kibontakozó gazdasági fellendülés elsősorban a közepes és nagyvállalatoknak, ezek közül is elsősorban a többségi vagy teljes külföldi tulajdonban lévőknek kedvezett. A kedvező makrogazdasági fejleményeket a hazai tulajdonban levő, közülük is elsősorban a kis méretű vállalatok csak korlátozott mértékben tudták kihasználni. A legtöbb mutató szerint súlyuk csökkent a magyar gazdaságban.

Elégge nagy az esélye annak, hogy a – nem tudjuk, milyen hosszú és kiterjedésű – gazdasági visszaesés körülményei között a szerkezeti változások iránya nem változik, hiszen az érintett kisebb magyar vállalatok aligha képesek néhány hónap alatt ellensúlyozni a mérethatékonyságban, tőkebevonási képességben, vezetési-szervezési teljesítményben és káderpolitikában mutatkozó hátrányaikat.

A nagyobb külföldi vállalatokkal az áru- és szolgáltatáspiacokon versenyben álló vagy nekik beszállító vagy termékeiket viszonteladó kisebb magyar vállalatok esélyeit tovább rontja, hogy az esetek túlnyomó részében inkább elfogadják, mint meghatározzák a piaci tranzakciók feltételeit. (Követik a külföldi cégek által kiszámított árakat és béreket, betartják a kívánt minőségi, szállítási feltételeket és információszolgáltatási előírásokat.) A külföldi tulajdonú, illetve nagyobb méretű cégek ugyan miért ne használnák erőfőrlényüket a visszaesés hátrányainak számukra kedvezőbb újraelosztására?

A magyar vállalatok egy része nemcsak a verseny hagyományos eszközeivel, hanem gyakran erőltetett növekedéssel, vállalatok egyesítésével és vállalatsszövetségek létrehozásával is igyekezett javítani alku- és versenyhelyzetén. Az ilyen stratégiák készítőinek jelentős része a piac további bővülésével, tartós gazdasági fellendüléssel számolt, a feszített pénzügyi tervek, beruházási akciók egy része ezért igen kockázatosná válhat a

visszaesés körülményei között. A magyar vállalatok jelentős tapasztalatokat szereztek a gazdasági átmenet okozta tartós gazdasági visszaesés átvészelésében. A más természetű szokásos üzleti ciklus leszálló ágában azonban korántsem használhatóak változtatás nélkül a korábban kimunkált túlélési receptek. A külföldi tulajdonban levő vállalatok tervezőinek és döntéshozóinak jelentős része viszont éppen korábbi üzleti ciklusokban szerzett ismereteiket felhasználva felkészültebben várja a visszaesést.

A nagyobb és külföldi tulajdonú vállalatok súlyának növekedésével járó folyamatos átrendeződés azt is jelzi, hogy az 1998-ban hatalomra került, retorikájában erősen kis- és hazai vállalkozásbarát kormány támogatási politikája a fellendülés éveiben sem volt alkalmas és elegendő a vállalatcsoport versenyhátrányainak ellensúlyozására. A gazdasági visszaesés hatásainak késleltetésére tett ígérek, a megtett intézkedések sem biztos, hogy a hátrányos vállalatcsoportoknak kedveznek.

Laky Teréz

gazdaságszociológus

FOGLALKOZTATÁSI ESÉLYEK

A gazdasági visszaesések egyik legfélelmetesebb kísérő jelensége az állások tömeges megszűnése, a munkanélküliség, az egyének, családok egzisztenciájának, életkörülményeinek elbizonytalanodása. Ezt most százazrek élük át a legfejlettebb ipari országokban, bár országonként jelentősen eltérő mértékben.

Noha a recesszió tulajdonképpen már 2000-ben elkezdődött, Magyarországon eddig inkább csak a szelét éreztük. 2000-ben a különböző cégektől és különböző okokból elbocsátott, mintegy százezer új munkanélküli megjelenése dacára még csökkent a munkanélküliek addigi száma és 35 ezer fővel nőtt a foglalkoztatottaké, mert az 1997 óta élénkülő gazdaság a megszűnteknél már több új munkahelyet teremtett. 2001-ről még nincsenek átfogó adatok; az évközi adatokból azonban úgy tűnik, hogy miközben a munkanélküliek száma tovább csökkent, a foglalkoztatás – európai mértékkel mért – szintje legjobb esetben is stagnált, azaz azok közül, akiknek nem jutott munka aki tehet, ezúttal is inkább az inaktivitásba menekült, a családja vagy a társadalom eltartottjává vált. (A munkavállalási korú népesség – a statisztikai elszámolások szerint – vagy foglalkoztatott vagy munkanélküli vagy inaktív, azaz e három részhalma valamelyikébe sorolódik. Magyarországon a foglalkoztatottak alig növekvő, a munkanélküliek folyamatosan csökkenő halmaza mellett – a gazdasági konjunktúra hullámvásait követve – csökken vagy nő az inaktívak „halmaza”.)

Azt, hogy mit hoz a következő év, nem tudom és nem kívánom megjósolni – a változások és hatásaik számomra sokesélyesek. A jelenlegi recesszióból annyi már gyanítható, hogy a kereslet és kínálat összhangja elsősorban a legfejlettebb országok, a legnagyobb világcégek legfejlettebb, húzó ágazatai között bomlott meg; jellemzően az óriási befektetésekkel felduzzasztott információtechnológia, a mikroelektronikát felhasználó, modern tömegtermékeket előállító ágazatok, a túlfejlett autóipar tényleges és potenciális kínálata szaladt túlságosan előre a felhasználási-vásárlási lehetőségekhez képest.

A tevékenységüket leginkább visszafogni kényszerülő, a legnagyobb létszámot leépítő világcégek úgyszólván kivétel nélkül ebbe a körbe tartoznak. Megtorpanásuk to-vagyűrűző hatásai – amelyeket tavaly őszi drámai, nem gazdasági események erősítettek fel – a gazdaság számos ágában okoztak visszaesést, a légi közlekedéstől a nemzetközi turizmusig.

Magyarország gazdasága mindaddig elsősorban az idetelepült nagy világcégeken keresztül vált érintetté. A 90-es évek elején-közepén, a legmodernebbnek tekintett ágazatok terjeszkedésének időszakában e cégek Magyarországra települése új tevékenységeket meghonosítva sok munkahelyet hozott, most elsősorban ezek egy része vált a recesszió áldozatává. A KSH kétévenként adja közre a magyarországi külföldi tőkebefektetések sokféle fontos adatát. Az 1998–1999-es adatok szerint a gazdaság működése, modernizálása szempontjából évek óta meghatározó szerepet játszó külföldi tőkebefektetés, a gyakori feltételezésekkel ellentétben, viszonylag szerény hatású a (közvetlen) foglalkoztatásban. A külföldi tulajdonú cégek 1998-ban 580 701, 1999-ben mintegy 3500-zal több, összesen 584 259 dolgozót foglalkoztattak, 1999-ben a versenyszférában számításba vett keresők 27 százalékát, az összes kereső 15 százalékát. Azaz a keresők meghatározó hányadát a többségében hazai tulajdonú cégek alkalmazták. És bár a külföldi tulajdon kisebb-nagyobb mértékben valamennyi ágazatban jelen van, jelentős foglalkoztatási súlyt csak a feldolgozóiparban képvisel: 1999-ben az ágazat keresőinek csaknem kétharmadát (62,9 százalékát) a külföldi tulajdonú cégek foglalkoztatták. Ezen belül a villamosgép-, műszergyártás ágazatban haladta meg részesedésük a 10 százalékot; itt a keresők 14 százalékának volt külföldi tulajdonos a foglalkoztatója.¹

Elsősorban tehát a legmodernebb termékeket meghonosító ágazatok külföldi cégeinél dolgozók egy részének munkahelye került közvetlenül veszélybe. Már a recesszió kezdetén, 2000-ben több száz dolgozó vesztette el állását, főként az elektronikai és az autóiparban, jórészt a termelésüket visszafogó cégeknél és beszállítóiknál.

2001-ben a mélyülő és terjedő recesszió jelentősebb elbocsátásokat hozott (900 főt küldött el pécsi gyáraiból a főként mobiltelefon-gyártással foglalkozó finn Elcoteq Network; Székesfehérváron mintegy 500 főt az IBM Storage Products Kft.; több száz dolgozójától vált meg a Flextronics stb.) A külföldi cégek mellett számos hazai vállalkozás is elbocsátott, esetenként a recesszióval is összefüggő, esetenként attól független okok miatt. (MOL, Matáv, Rába, Videoton stb.). Úgy tűnik, hogy az elbocsátások nagyobb hányada nem a recesszió, hanem a régebbi (például a bányabezárások) vagy az újabb keletű (például a haderőreform) átalakulási-modernizálási folyamatok következményei; legalábbis egyelőre nem állapítható meg, hogy az elbocsátásokban mekkora volt a recesszió begyűrűző hatásának, illetve más, gazdasági és nem gazdasági tényezőknek a szerepe.

Megjegyezzük: a tevékenységüket visszafogó, leépítő cégek egy része 2-3 éve települt Magyarországra vagy futtatta fel itteni tevékenységét – a kereslet visszaesésére is gyorsan reagált. Pontosabban: a nagy cégek egy része kezdettől igyekezett védeni itteni termelőbázisait. Bár 2000-ben, különösen az év második felében több nagy, Magyarországon is működő világcég csökkentette erőteljesen létszámát a világ minden táján (GM, Elektrolux, Unilever stb.), magyarországi létszámukat nem csökkentették.

Még a közvetlenül érintett ágazatokban is több cég a termelés visszafogásával, a dolgozók átcsoportosításával igyekezett alkalmazkodni az új helyzethez, megtartva a már foglalkoztatottakat.

Együttal a fejlett világban növekvő munkanélküliséget okozó elbocsátások, átszervezések időszakában Magyarországon folytatódott a tőkebeáramlás, új tevékenységek idetelepítése, régiek bővítése (GE turbinagyár Veresegyházán, a Triumph Holding Dunaujvárosban, az osztrák Robust Plastik Győrben, a német Hermann Vogt GmbH Nagyatádon, a svéd Elanders AB Zalalövön, a japán U-Shin Kisbéren; japán, holland, amerikai, német cégek Rétságán stb.), több ezer munkahelyet teremtvé; alkalmanként a cég más országbeli üzemének bezárása árán (például a Zanussi Olaszországból, a japán SMK Angliából telepít át gyártást stb.).

¹ Lásd: A külföldi működő tőke Magyarországon, 1998–1999. KSH, 2001.

A már foglalkoztatott létszámot nem érintette ugyan, de a jövőt igen az, hogy az új helyzetben több cég leállt a tervezett fejlesztésekkel (Tatabányán a Lexmark, Tiszaújvárosban az amerikai Avery Dernison, a Pannon-Flax Rt., a Pólus Holding, Vasváron a francia Faurécia-csoport stb.).

A munkahelyvesztés vagy -nyereség egyenlege azonban még nem ismert.

A KSH munkaerő-felmérésének negyedévi jelentései a munkanélküliség csökkenését jelezték (munkanélkülinek tekintve azt, akinek nincs munkája, és aktívan állást keres), a foglalkoztatottság növekedéséről azonban csak bizonytalan (a statisztikai mérés hibahatárán belüli) adatokat közöltek. Jó eséllyel tehát leginkább a foglalkoztatottság szinten maradásában reménykedhetünk, azaz hogy a recesszió ellenére Magyarországon nem csökken a foglalkoztatottak amúgy is alacsony aránya.

Amiből az is következik, hogy a foglalkoztatottság növekedését is csak mérsékelten várhatjuk a világgazdaság helyzetének javulásától.

Európai összehasonlításban – s minket, mint annyi másban is, az Európai Unióban érvényes mércékkel mérnek – az 1998-óta szerényen növekvő foglalkoztatás ellenére Magyarország jelentősen elmaradt az EU 15 tagországa közül 12-től. Dánia (76 százalék), Hollandia, Svédország, az Egyesült Királyság 70 százalék feletti; Ausztria 70 százalékot megközelítő foglalkoztatottságával szemben Magyarország a maga 56,4 százalékos szintjével csupán Spanyolországot (55 százalék) és Olaszországot (53,5 százalék) előzné meg, nagyjából Görögország (56,6 százalék) szintjén. (A fenti adatok a 15–64 éves, munkavállalási korúnak tekintett népességre vonatkoznak. A hazai munkavállalási korúakkal számolva természetesen valamivel jobb az arány: 60,5 százalék; de még így sem éri el az EU 2000-ben 63,3 százalékos átlagát.)

Az EU foglalkoztatáspolitikájának évek óta deklarált, legfőbb célja a keresők számának növelése; 2010-re valamennyi tagország átlagában a megfelelő korú népesség 70 százalékának foglalkoztatottá válása. Még nem látható, hogy a tagországok hogyan védekeznek az újabb recesszióval szemben, de valószínűleg most már felgyorsulnak az EU által eddig is javasolt fontos munkaerő-piaci reformok, köztük az egyik legfontosabbnak tekintett lépés: a 2010-ben megkezdődött adóreformok sorában a munkaerő-költségek csökkentése.

Minden országban sokféle oka van annak, hogy hogyan alakulnak a foglalkoztatottság–munkanélküliség–inaktivitás arányai. Magyarországon a foglalkoztatottság alacsony szintjének számos területen az egyik meghatározó oka a magas munkaerőköltség, a bérekre rakódó, az állam által előírt és elvont közterhek Európában is kirívóan magas aránya. Erre sokkal kevésbé érzékenyek a 600 ezer dolgozót foglalkoztató külföldi tulajdonú cégek, mint a több mint 3 milliót alkalmazó hazai munkáltatók. Egy, a közép- és kelet-európai országok munkaerőköltségeit összehasonlító, a Világbank munkatársai által készített tanulmány adatai szerint Magyarországon a munkáltatók és a munkavállalók együttesen a kifizetett bruttó bérek csaknem 82 százalékát fizetik be különböző jogcímű adóként – a legmagasabbat a régió országaiban. (A közép-kelet-európai országokban az átlagos adóteher mintegy 75 százalék, az EU-ban 53, az OECD-országokban 45,4 százalék.)²

A recesszió sokféle módon okoz hátrányokat az ország gazdaságának. Az alacsony foglalkoztatási szintet, a nem foglalkoztatottak, a munkanélkülieken túl a munkára váró inaktívak magas arányát (az utóbbiak 454 ezres létszáma a KSH munkaerő-felmérése szerint csaknem kétszerese az aktívan munkát kereső munkanélkülieknek) és évek óta reménytelen elhelyezkedési esélyeit azonban nem lehet a recesszió számlájára írni.

² Lásd: Riboud, M. – Sánchez, C. – Páramo – C. Silva-Jáuregui: Does Eurosclerosis Matter? Előadás az ILO regionális konferenciáján, Budapest, 2001. november 19–20.

Magyarországon – azt hiszem, ez nem igazán köztudott – az ún. „legjobb munkaválasztási korúak”, a 25–54 évesek kifejezetten magas arányban foglalkoztatottak: a férfiak csaknem 80 százaléka, a nők több mint kétharmada kereső. A nagy tartalékot a fiatalabbak, de főként az idősebbek korosztályai és a nők jelentik – ők szorultak-vonultak ki a zömmel külföldi tőke munkahelyteremtésére építő gazdaságból, s dolgoznak most úgy és ott, ahol munka kínálkozik.

A helyzet nem is változhat meg a spontán folyamatokra hagyatkozva – és a foglalkoztatást terhelő magas elvonások mellett. Hangsúlyozom: nem a bér, hanem az elvonás magas a modernizálódás trendjeinek megfelelően változó gazdasági környezetben. Mint közismert, folyamatosan csökken a mezőgazdaság munkaerőigénye és foglalkoztatási súlya. (A 20. század kezdetén még a keresők több mint 60 százalékát foglalkoztató mezőgazdaságban ma már a keresők alig több mint egytizede dolgozik.) 30 százalék körül stabilizálódik az iparban-építőiparban foglalkoztatottak aránya. Lassan növekszik (most már mintegy 60 százaléka) a szolgáltatásokban dolgozóké. Mindehhez társul a gazdaság szervezetirendszerének radikális átalakulása: több mint 96 százaléka mikroméretű, zömmel 1-2, de legfeljebb 9 főt foglalkoztató, s nincs feltétlenül szüksége teljes munkaidőben dolgozókra. Ezerszám mehetnek az ellenőrök – mint eddig, ezután is megtalálják a módját a tényleges igényeket figyelmen kívül hagyó, makacsul fenntartott adópolitika kijátszásának.

A foglalkoztatás alakulásában nem a recesszió áll legnagyobb akadályként a javulás útjában.

Máhr András,

a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetségének gazdaságpolitikai titkára

1. A világgazdasági recesszió felemás helyzetben érte a magyar gazdaságot. A korábbi intézkedések hatásaként pozitív folyamatok zajlottak le, így például a pénzügyi egyensúly s más gazdasági mutatók javulása, de a recesszió nélkül is voltak már jelei a növekedési ütem csökkenésének. Számos feszültséggócot fedtek el makrogazdasági szinten a nemzetgazdasági jó mutatók, például az agrárium és a vidék vonatkozásában meglévő és egyre növekvő problémákat.

Ennek nyilvánvaló jelei már az elmúlt években is jól láthatók voltak. 1999-ben – amikor a nemzetgazdasági GDP 4,2 százalékkal, az ipari termelés 10,4 százalékkal nőtt, bővült a foglalkoztatás, a fizetési mérleg javult – már érzékelhető volt, hogy az agrárgazdaságban, a vidéken ezzel ellentétes folyamatoknak vagyunk tanúi. Az agrártermelés 1-2 százalékkal, az agrárfoglalkoztatás közel 10 százalékkal csökkent.

E tendencia 2000-re még egyértelműbben rajzolódott ki. Míg a nemzetgazdaságban a GDP 5,2 százalékkal nőtt, addig az agrárgazdaság GDP-je 3,5 százalékkal csökkent. A 18,3 százalékos ipari bővüléssel szemben a mezőgazdaságban több mint 7 százalékkal csökkent a termelési érték. Míg nemzetgazdasági szinten a foglalkoztatás – igaz, szerény mértékben – 1 százalékkal bővült, addig az agrárgazdaság, a vidék foglalkoztatottsági színvonala további drasztikus csökkenésének lehettünk tanúi, ismét 10 százalékkal csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma.

Az agrárgazdaság, a vidék válságát ugyan a rendkívül kedvező makromutatók elfedték, de már a korábbi időszakokban is – igaz, eredménytelenül – jeleztük, hogy az agrárgazdaság krízise érdemben mérsékli a nemzetgazdaság egészének felzárkózási esélyeit. A növekedés makrogazdasági szintű mutatóinak a vártnál kedvezőtlenebb alakulásában az agrárgazdaságnak, nemzetgazdasági súlyánál nagyobb szerepe van.

Emlékeztetem a Tisztelt Olvasót a tavalyi körkérdésekre adott válaszaim kapcsán az agrárgazdaságnak az inflációra, a külkereskedelmi és a fizetési mérlegre, illetve a foglalkoztatásra, a regionális különbségek növekedésére gyakorolt rendkívül kedvezőtlen hatásaira. 2000-ben – s az év eddig eltelt időszakában – az élelmiszerek fogyasztói árának intenzív, több mint 25 százalékos növekedésének lehettünk tanúi, ami alapvetően az elhibázott, végiggondolatlan agrárpolitikára, az ágazat indokolatlan mértékű túlpolitizáltságára vezethető vissza. Ugyanezen folyamatok figyelhetők meg az agrárgazdaságnak a fizetési mérleghez történő hozzájárulásában, a közel 2 milliárd dollárról csaknem 1 milliárdra apadt az agrárium pozitív külkereskedelmi egyenlege, mint ahogy az is tény, hogy az agrárgazdaság egyre mélyülő válságának következtében tovább romlott a vidék, különösen az elmaradott térségek foglalkoztatási színvonala, népességmegtartó képessége.

E tényezők, a világgazdaságban tapasztalható recesszió, s ezzel összefüggésben a magyar gazdaság növekedési ütemének csökkenése mellett nyilvánvalóan negatív módon, rendkívüli mértékben felértékelődhetnek. Az ipar növekedési ütemének csökkenése, az export drasztikus mérséklődése, s nem utolsósorban az inflációs adatok kedvezőtlen alakulása már nem lesz képes elfedni az agrárgazdaság, a vidék válságának makrogazdasági következményeit, sőt pszichés oldalról e válságpozíciót akár jelentős mértékben erősíthetik fel az amúgy is tapasztalható negatív várakozások. Könnyen belátható ez az infláció vonatkozásában, ahol köztudott, hogy az alapvető javak, különösen az alapvető élelmiszerek árnövekedése – a lakosság széles rétegeinél – a tényleges mértéket meghaladó inflációs érzetet, s így inflációs várakozásokat eredményez.

Ennél is súlyosabb azonban a vidéki és elmaradott térségek foglalkoztatási, megélhetési feszültségeinek kiéleződése. A minimálbérre vonatkozó kormányzati intézkedések látszólag az alacsony jövedelmű, elszegényedő rétegek leszakadásának megállítását vagy legalább annak mérséklését eredményezhetik. Azonban már az ez évi tapasztalatok egyértelműen igazolják, hogy az agrárgazdaság, a vidék tekintetében ezzel ellentétes következményekkel jár. Addig ugyanis, amíg a 40 ezer forintos minimálbér bevezetése a nemzetgazdaság egészében nem okozott komoly foglalkoztatási feszültségeket, addig az agrárgazdaságban, mely sok esetben a vidék szinte kizárólagos foglalkoztatója, 2001. első félévében újabb drasztikus, a korábbi időszakokat érdemben meghaladó – több mint 10 százalékos mértékű – foglalkoztatáscsökkenést okozott. Azzal, hogy a magyar gazdaság növekedési üteme csökken, az új munkahelyek keletkezésének üteme lassul, sőt a világgazdasági recesszió következtében, különösen a nemzetközi piacon is komoly szerepet játszó egyes ipari nagyvállalatok jelentős létszámkibocsátásra, leépítésre kényszerülnek, a vidéki foglalkoztatási problémák kiéleződésével kell számolnunk.

Egyértelműen meg kell tehát állapítanunk, hogy az egyéb – az általam mélyebben nem vizsgált – hatások mellett a világgazdaság kedvezőtlen fejleményei következtében fel fognak erősödni azok a már korábban is létező, de eddig nem kellő súllyal vizsgált helyzetek és következményeik, amelyek különösen a vidék leszakadásában, a vidék népességmegtartó képességének csökkenésében jelentkeznek, és az agrárgazdaságból élők helyzetének romlásával járnak, s a kialakuló, egyre növekvő társadalmi, gazdasági feszültségekben nyilvánulnak meg. Hangsúlyoznom kell – mint ahogy várható volt – e hatások negatív következményei egyre inkább nemcsak a társadalompolitika síkján (depressziós térségek kialakulása és növekedése stb.), hanem a makrogazdasági folyamatok vonatkozásában is a negatív hatások felerősödésével, az alapvető gazdasági egyensúlyi mutatók romlásával fognak együtt járni. Ez igaz a növekedési ütemre, de még inkább az inflációra és a folyó fizetési mérlegre gyakorolt kedvezőtlen hatások felerősödése vonatkozásában.

2. Véleményem szerint ahhoz, hogy e második kérdés valóban feltehető legyen, a gazdaságpolitikának világosan és egyértelműen szembe kellene néznie a negatív tendenciákkal. Megítélesem szerint a magyar gazdaság ma van olyan állapotban, hogy jól végiggondolt intézkedési csomag mentén a kedvezőtlen világgazdasági tendenciákat képes kezelni. Ugyan a növekedési ütem csökkenése elkerülhetetlen, de reális esély van – lehetne – a fejlett országok átlagát meghaladó mértékű növekedésre. Véleményem szerint túlzott mértékű leegyszerűsítés a kérdés ily módon történő feltevése, hogy a költségvetési kiadások vagy a közterhek csökkentése hatásosabb-e. Először a valódi válsággócokat kell feltárni, mert csak ezekhez lehet adekvát intézkedéseket rendelni.

Véleményem szerint, ha a kérdéssel csak az általánosságok síkján kívánunk foglalkozni, bizonyos mértékig prioritást a közterhek csökkentésének kellene adni. (Ez a másik két jövedelemtulajdonos esetén további elkölthető forrásokat eredményezhet, ami egyszerre élénkítheti a fogyasztói és a felhalmozási célú keresletet.) Ez azonban nem szükségszerű alternatívája a költségvetésnek, különösen a felhalmozást, pótlólagos foglalkoztatást, illetve ezen keresztül pótlólagos belső keresletet növelő kiadásainak. Sőt, ilyen körülmények között akár növekedhetnének is az ilyen típusú kiadások, ha és amennyiben mindez egy, a jelenleginél sokkal szigorúbb költségvetéssel párosulna, melynek keretében mérséklődnének a költségvetés „nem ilyen” célú közkiadásai. Sajnos az elmúlt időszakban pont az ellenkezőjének lehettünk tanúi.

Igaz ez a megállapítás a költségvetés egészére (például országimázs-építés), de igaz ez az egyes fejezeti kiadásokra, nevezetesen az agrárköltségvetés vonatkozásában is. Az elmúlt időszakban például sokszorosára nőttek és agrártámogatásként kerültek elszámolásra olyan intézményi kiadások, melyek az FVM és intézményeinek működtetését, illetve az agrárgazdaságtól független kiadásokat fedeztek. (Elég csak emlékeztetnem a Tisztelt Olvasót az FVM egyes társaságainak az elmúlt időszakban elhíresült botrányaira, melyeket ma már a KEHL, az ÁSZ, sőt az Ügyészség is vizsgál.)

Alapvető fontosságúnak tartom az elkövetkezendő időszakban a vállalkozások, ezen belül kiemelten a hazai kis- és középvállalkozások hatékony élénkítését szolgáló lépéseket. Mind a nemzetközi, mind a hazai tapasztalatok ma már egyértelműen igazolják, e kör az, mely mérsékelni képes az egyébként folyamatosan újratermelődő foglalkoztatási feszültségeket, e kör az, amelyik által gerjesztett foglalkoztatási és felhalmozási kereslet nagyobbik hányada a belső piacot érinti, s ezáltal pótlólagos hazai keresletet teremt.

E tárgykörön belül is kiemelten az agrárgazdaság, a vidék helyzetével kívánunk foglalkozni. Ezt azért tartom kulcsfontosságúnak, mert ha e téren nem történik gyorsan hatékony intézkedés, úgy az agrárgazdaság, a vidék növekedésére gyakorolt negatív folyamatok olyan mértékben erősödhetnek fel, hogy a nemzetgazdaság alapvető egyensúlyi viszonyait veszélyeztetik. Elengedhetetlen egy vidéki felzárkóztatási program komplex végiggondolása. Ez érdemben több, mint az agrárgazdaság akut válságának tüneti kezelése, hiszen ha nem teremtünk belátható időn belül stabil és kiszámítható megélhetési viszonyokat a falvakban, az elmaradott, depressziós térségekben, akkor veszélyeztetjük a ma még mindig látványos növekedést produkáló térségek növekedési esélyeit.

Ahhoz, hogy e problémákat kezeljük, átfogó intézkedések keretén belül számos akut kérdéssel történő szembenézés és ehhez kapcsolódó intézkedés szükséges. E körbe tartozik például az agrártámogatási és elvonási rendszer alapvető újragondolása. Itt nem pusztán az a probléma, hogy a Magyarországon alkalmazott rendszerek mértékükben érdemben elmaradnak az uniós átlagtól, sokkal inkább az, hogy mind az eszközrendszerek, mind a meghatározó célkitűzések nemhogy közelítenének a fejlett világ törekvéseihez és alkalmazott rendszereihez, hanem azokkal pontosan ellentétesek. Ez alapvetően nem költségvetési kérdés, hanem az agrárgazdálkodás, a vidék helyzete rendezésének alapfeltétele.

Gondolok itt például az ún. őstermelők helyzetének mind jogi, mind gazdasági, társadalmi rendezésére – nem azért, mert e kategória a világ fejlett részében ismeretlen, sokkal inkább azért –, mert egyre kevésbé tartható, hogy e kört összekeverjük az árutermelő agrárgazdasággal. Ennek keretén belül a hiányzó vidéki szociális hálót helyettesítendő, az agrárgazdálkodás rendszerén belül próbáljuk meg őket „szociálisan kezelni”. Ugyancsak nem alapvetően költségvetés-politikai kérdés a rendezetlen földhasználati viszonyok kérdése. Erre nézve sajnos a legújabbban benyújtott kormányzati földtörvény-csomag semmilyen megoldást nem ad, sőt drasztikusan tovább rontja a foglalkoztató, árutermelő agrárvállalkozások helyzetét. Mint ahogy elsősorban nem költségvetési kérdés a mai – sokszor még a deklarált céloktól is eltérő, fekete- és szürkegazdaságba történő menekülést ösztönző – agrártámogatási rendszer gyökeres átalakítása sem.

Meggyőződésem, a magyar gazdaságpolitikának ma már egyértelműen és korrekt módon szembe kell néznie azokkal a feszültségekkel, amelyek e területen felhalmozódtak az elmúlt 15 évben, s amelyek tovább mélyültek, miközben a nemzetgazdaság egésze növekedési pályára állt, különben az amúgy is törekeny növekedési pálya elsődleges gátjává válik az agrárium.

Nem pusztán azért javaslom e kérdések korrekt, európai módú rendezését – ámbar ez sem elhanyagolható –, mert a vidéki társadalom jogos igénye, hogy ha a nemzetgazdaság gazdasági átalakításának terheiből aránytalanul nagy részt vállal, akkor jogosan elvárható, hogy a nemzetgazdaság növekedéséből származó előnyökből is részesüljön. Sokkal inkább azért – s ezt az elmúlt 2-3 év folyamatai egyre egyértelműbben igazolják –, mert a nemzetgazdaság egészének egészséges fejlődése már rövid távon sem képzelhető el az egyre gyorsuló ütemben leszakadó vidék, az egyre jobban éleződő agrárgazdálkodási problémák közepette.

Mellár Tamás,

a Központi Statisztikai Hivatal elnöke

A világgazdasági helyzet hatása a magyar gazdaságra

Közhelyszámba megy, de azért igaz: Magyarország egy nyitott kis ország, amely igen erősen függ a világgazdasági változásoktól. Következésképpen, ha a világgazdaság recesszióban van, akkor ennek hatása elkerülhetetlenül jelentkezik nálunk is. Mindezt elismerve és fenntartva, érdemes néhány pontosító megjegyzést tenni.

1. Hogy milyen hatása lesz a világgazdasági recesszióknak, az igen erőteljesen függ attól, hogy milyen természetű recesszióval állunk szemben. Már a szeptemberi terrorcselekmény előtti hónapokban megfigyelhető volt a fejlett országok gazdaságának a lassulása. Szeptember után ez a folyamat felerősödött és egyre határozottabb formát öltött. A növekedési ütemek jelentős csökkenése ma már evidencia, a mértékadó előrejelzések szerint 2002-ben Japánban negatív, az Egyesült Államokban nulla körüli, az EU-ban pedig egy százalék körüli GDP-növekedés várható.

A legfontosabb momentum azonban mégsem a termelés visszaesése, hanem a bizonytalanság makacs fennmaradása, sőt növekedése. Egyáltalán nem világos a szakértők számára, hogy milyen természetű és hatású sokkal állunk szemben, permanens (tartós) vagy tranziens (átmeneti). Ha tranziens, akkor meddig tart, mikor tér vissza a világgazdaság az eredeti kerékvágásába. Erre vonatkozóan vannak olyan vélemények, hogy 2002 tavaszára normalizálódik a helyzet, de ezt a szakértők többsége nem osztja. Ma már egyre többen hajlanak arra az álláspontra, hogy tartós hatása van a sokknak. A nagy kérdés természetesen az, hogy a változások milyen területekre koncentrálódnak,

mi lesz az az új struktúra, amely keretétül szolgál a nemzeti és a nemzetközi gazdasági folyamatoknak.

2. A Magyarországra vonatkozó világgazdasági hatások lényegében az Európai Unió keresztlül jelentkeznek, tekintettel arra, hogy az exportunk majd 80 százaléka oda irányul, az importunknak pedig közel 60 százaléka onnan származik. S mivel a gazdasági helyzet az EU-ban nem romlik olyan mértékben, mint általában a világgazdaságban, ezért számunkra a negatív hatások várhatóan nem lesznek drasztikusak. Sőt, van egy pozitív folyamánya is az eseményeknek, érezhetően felgyorsult az uniós csatlakozási folyamat, s egyre nagyobb valószínűséggel számíthatunk a 2004-es, esetleg 2005-ös csatlakozásra, amelynek viszont kifejezetten pozitív hatása van (lesz) a gazdasági folyamatokra.

Mindazonáltal a világgazdasági lassulás és bizonytalanság hatásai gazdasági eredményeinkben is jelentkeznek. Ipari termelésünk növekedése a 2000-es rekord 18,6 százalékról 2001-re 5 százalék alá csökken. A beruházások bővülése csak a nagymértékű állami beruházásoknak köszönhetően marad a 4-5 százalékos sávban. A megelőző év magas növekedési ütemét alapul vevő ambiciózus 5-5,5 százalékos terv, érzékelve a kedvezőtlen változásokat, többszörös módosulás után 4-4,5 százalék lett, de ez sem biztos, hogy teljesül. Ugyanakkor viszont az építőipar és a mezőgazdaság rekordévet zárhat a 10 százalék feletti növekedési ütemükkel. A kis nemzetgazdasági súlyuk miatt azonban nem tudják ellensúlyozni az alaptendenciát. Az infláció jelentősen mérséklődött, év végére 7 százalék körül várható a 12 havi áremelkedés. A jó eredményhez nyilván hozzásegített a recesszió miatti olajárcsökkenés is, de nem ez volt a meghatározó, hanem az antiinflációs gazdaságpolitika. A szakértői számítások meggyőzően bizonyítják, hogy 25 dolláros olajár mellett is lement volna az infláció 7,5 százalékra.

A reálbérek növekedése 5 százalék körül alakul, amelynek folyamánként viszonylag magas fogyasztással lehet számolni a 2001-es évre. A beruházások növekedése elmarad az előző évi ütemtől, de minden bizonnyal nem marad el a GDP növekedési ütemétől, amiből az következik, hogy külkereskedelmi pozíciónk sem változik lényegesen. A költségvetési és államháztartási hiány a tervezett keretek között marad, s nem okoz számottevő makrogazdasági keresletlőbbséget.

3. A 2001-es év egyik legjelentősebb momentum a kétségkívül az ipari termelés és a gépipari export jelentős csökkenése. Továbbá az is kétségkívül igaz, hogy a világgazdasági dekonjunktúra, valamint a szeptember 11-e utáni elbizonytalanodás jelentősen hozzájárult a csökkenő tendencia felerősödéséhez. Hiba lenne azonban a csökkenést csak erre az egy okra visszavezetni. Az ipari termelés növekedése már a 2000. év második felében elkezdett lassulni, és ez a tendencia a következő évben is folytatódott. Jóllehet a növekedés csak 2001 őszén váltott át csökkenésbe, a szezonálisan kiigazított adatokból világosan látszik, hogy az ipari termelés és export egy új, nem növekvő trendvonal mellett alakul. Ebből természetesen az is következik, hogy amennyiben a világgazdasági konjunktúra ismét beindul, akkor sem számíthatunk az ipari termelés és export felfutására, mert ez a szektor mára már elveszítette húzóágazat jellegét. A magyarázó okok közül minden bizonnyal említésre érdemes az, hogy az adókedvezmények és a liberális környezetvédelmi szabályok már nem jelentenek vonzerőt, hiszen szinte karnyújtásnyira vagyunk az uniós csatlakozástól, s a bérelőnyünk is csökkenőben van (a minimálbér jelentős emelkedése és a felértékelés miatt).

Szemben az ipari termeléssel, amelynek lassulása tartós és nincs szoros kapcsolatban az általános konjunkturális helyzettel, a külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg javulása csak időlegesen tekinthető, nem várható jelentős és tartós fordulat e téren. A pozitív változások előidézője egyfelől a lassulásból következő importigény-csökkenés, amelyet átmenetileg nem követett ilyen mértékben az export visszaesése, valamint a gazdasági célú beruházások csökkenése, amelyek jelentős importhányaddal rendelkeztek.

1. A gazdaságpolitikai helyzetet, lehetőségeket és esélyeket nem lehet a nélkül szemlélni, hogy ne kalkuláljuk be a választások közeledtét. Választások előtt – s ez most már nálunk is, nemcsak Nyugaton, szinte szabályszerű gyakorlat – jóval engedékenyebb a kormány és nagyobb jövedelmeket hagy kint a gazdaságban, illetve oszt ki, mint más időszakokban. S az új kormány, legyen az bármilyen irányultságú, a választások után nem osztogatásokkal kezdi a működését, hanem perspektivikus vagy szimbolikus jelentőségű döntésekkel, illetve feladatokkal. Minden bizonnyal ez a kettősség lesz jellemző az előttünk álló esztendőben.

Mindezt tovább színezi a világgazdasági recesszió és bizonytalanság következtében nemzetközi szinten is felerősödő élénkítési attitűd. Az Egyesült Államok elmúlt hónapokban folytatott (ráadásul konzervatív vezetés melletti) aktivista gazdaságpolitikai gyakorlata azt példázza, hogy a keynesiánizmus újabb reneszánsz előtt áll. A kamatlábak további csökkentése ugyanis nem hat élénkítőleg a gazdaságra, a lakosság nem akarja elkölteni a pénzét, várja a további árcsökkenéseket. Ebben a tipikusan „likviditási csapda” helyzetben csak a kormányzati kiadások jelentős növelésétől lehet pozitív fordulatot remélni. Valószínűleg Magyarország sem von(hat)ja ki magát ez alól az új gazdasági közhangulat és vélekedés alól.

2. A monetáris politika terén nagy meglepetések nem várhatóak, hiszen az MNB által folytatott inflációs célkitűzés politikája szinte teljes egészében lefoglalja a teljes eszköztárat. Ráadásul igen ambiciózusak az inflációs célkitűzések, mert az EMU-ba való mihamarabbi belépést kívánják megalapozni. Ezért aztán teljesen indokoltan fogalmazódik meg, hogy a monetáris politika számára a reálgazdasági prioritások másodrendűek. Nézőpont kérdése, hogy ez elismerésnek vagy kritikának tekintendő-e. Mindenesetre nem a felértékelési politika miatt kezdett el csökkenni a gépipari export, ahogy ezt az előzőekben már említettük. A többszöri kamatsökkentés pedig kifejezetten pozitív hatású a reálgazdaságra (az persze más kérdés, hogy az adott bizonytalanság mellett ez mennyire hatásos).

3. A fiskális politika számára elvileg és gyakorlatilag is nagyobb a játéktér. Van azonban néhány momentum, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni a lehetőségek számbavételénél. A kétéves költségvetés konstrukciójából következően és a választási időszak miatt igen nagyok az előre elköteleződések, amelyek effektív határt szabnak a fiskális aktivitásnak. Időben előre haladva egyre komolyabban kell venni a maastrichti követelmények teljesítését, ráadásul ezt a teljes (ESA 95 szerint számolt) deficitre kell vonatkoztatni, amely valamivel magasabb a hivatalosan publikálnál. Ráadásul az intézményi reformok sem halaszthatók tovább: mindenekelőtt az egészségügy reformja a legsürgetőbb, de (bármennyire meglepően hangzik is) a nyugdíjrendszer stabilizálása is komoly addicionális forrásokat igényel. Az uniós csatlakozás közelsége ugyancsak tetemes kiadásokat emészt majd fel az eredményes tárgyalások szempontjából eddig kevésbé fontosnak tartott területeken.

A költségvetési politika egyik alapkérdése, hogy a hangsúly a direkt vagy az indirekt eszközök alkalmazásán legyen. A piacgazdasági működés erősítése szempontjából sokkal megfelelőbb az adók és közterhek csökkentése, valamint a vállalkozások élénkítése, mint a direkt költségek csökkentése. Az adott bizonytalansági viszonyok között azonban félő, hogy ezek nem lesznek elég hatásosak. Ezért minden bizonnyal továbbra is jelentős szerepet kap az állami beruházások és támogatások rendszere. Kézenfekvő és indokolt az infrastruktúra, az oktatás és a tudományos kutatás fejlesztése, hiszen ezeken a területeken lehet számottevő multiplikátorhatást elérni. Többnyire az is igaz, hogy az ide eszközölt kiadások nem rontják a külső egyensúlyt, vannak azonban érzékeny területek,

például az építő- és építőanyag-ipar közvetlen és közvetett importtartalma jóval az átlag feletti és növekvő. A másik elvi lehetőség célberuházások a jövő húzóágazatainak megteremtésére. Ez lehetne a leggyorsabb és leghatékonyabb megoldás az előzőekben említett hiányosságok szempontjából. De óriási a kockázata, egyfelől hogy sikerül-e valóban versenyképes fejlesztéseket létrehozni, másfelől pedig hogy mekkora (átmeneti?) külső egyensúlytalanságot generál. A nagy kockázat miatt ezért ez reális alternatívaként nem jön számításba, megmarad pusztán elvi lehetőségnek.

Mihályi Péter,

az MTA doktora, egyetemi tanár, a Veszprémi Egyetem Pénzügytan Tanszékének mb. tanszékvezetője, a Közép-Európai Egyetem vendégtanára

1. Mielőtt érdemben válaszolnék a kérdésre, egy hosszabb kitérőt kell tennem. Makroökonómiát tanító egyetemi oktatóként már két éve „várom” az amerikai recessziót. Végére is azok az amerikai tankönyvek, amelyekből tanítunk – az első fejezettől az utolsóig –, azt sulykolják, hogy előbb-utóbb minden konjunktúrának vége szakad: a fák nem nőnek az égig, a tőzsdei buborékok kipukkadnak stb. Miközben az amerikai gazdaság menetrendszerű hanyatlása váratott magára, megjelent néhány olyan elméletcsíra, amely akár igaz is lehetett volna, sőt talán igaz is.

Az elemzők egyik csoportja a számítógépek és a kommunikációs lehetőségek bővülésének, illetve olcsóbbá válásának termelékenység-növelő hatására épített optimista forgatókönyveket. Eszerint a szekuláris trendet meghaladó termelékenység-növekedés évről évre olyan elosztható társadalmi többletet teremt, ami biztosítja a bérek és a profitorok elfogadható mértékű, egyidejű növekedését, s így a gazdaság „garantáltan” nem kerül a túlfűtöttség állapotába. Ha pedig nincs túlfűtöttség, akkor nincs infláció, s így a kormányzat nem kényszerül olyan fékező hatású gazdaságpolitikára, amely előbb-utóbb a munkanélküliség erőteljes emelkedéséhez vezet.

Mások – elsősorban a tőzsde alakulását figyelő elemzők – azt tartották fontos újdonságnak, hogy a világ fejlett részeiben évtizedek óta tartó, konszolidált társadalmi viszonyrendszer tömegesen és folyamatosan termeli a megtakarítók újabb és újabb nemzedékét. Azokról a középrétegekről van szó, akik folyó jövedelmük egyre növekvő hányadát képesek és hajlandók megtakarítani – készülvén a hosszú és költséges öregkorra. Ezek a rétegek, közvetlenül és a pénzügyi rendszer közvetítő intézményein keresztül, minden körülmények között keresik a hozammal kecsegtető befektetési lehetőségeket, s mivel élethelyzetük diktálja a megtakarítási kényszert, akkor sem hajlandók csökkenteni megtakarításaikat, ha a világ tőkepiacának egy-egy szegmensén időlegesen visszaesnek a hozamok. Ilyen feltételezések mellett elgondolható egy olyan – kvázi örökmozgó – világtőzsde, ahol az árak szüntelenül felfelé törnek.

Miközben az elmúlt 6-8 hónapban az amerikai gazdaság mégis belesüppedt a recesszióba, s a hónapról hónapra érkező jelentések egyre súlyosabb képet festenek, tisztán elméleti alapon a fentebb ismertetett két megközelítést továbbra sem lehet „leírni”. Nagyon is könnyen elképzelhető, hogy az amerikai gazdaság viszonylag hamar kilábal a recesszióból, s magával húzza Nyugat-Európát is. (Japán külön történet – ott még hosszabb ideig nem lehet sok jóra számítani.) De elképzelhető az is, hogy az amerikai recesszió tovább mélyül, és – visszaigazolvá az egyetemi tankönyvek alapigazságait – el is húzódik.

E hosszú kitérő után bizonyára érthető, hogy a magyar gazdaság jövőjét illetően bizonytalan vagyok. Tisztán gazdaságelméleti megfontolásokra építve is egyaránt elkép-

zelhetőnek tartok jó és rossz forgatókönyveket, s akkor még nem is vettem számításba, hogy a szeptember 11-e után bekövetkezett politikai események bármikor megváltoztatják a közgazdaságtan és a konjunktúrakutatás tankönyvi igazságait.

Ha és amennyiben a világgazdasági környezet még borúsabbra fordul, akkor az a magyar export lassulásán keresztül egyaránt kedvezőtlenül fog hatni a növekedésre és a külgazdasági egyensúlyra. Legalábbis ezt kell mondanunk az elmúlt évtizedek magyar tapasztalatai alapján. Ugyanakkor van egy halvány remény, hogy az 1989 óta bekövetkezett mélyreható strukturális változások eredményeképpen a magyar gazdaság import-érzékenységi mutatói javultak valamelyest. Lehetséges, hogy a kivitel növekedési ütemének csökkenése a behozatal dinamikájának még nagyobb mértékű mérséklődésével fog járni, s így végeredményben a gazdaság közelebb kerül az egyensúly állapotához. Bár itt tartanánk!

Az infláció szempontjából a konjunktúra mérséklődése nem tűnik aggasztónak. Ha az afganisztáni háború nem eredményez mindenkire kiterjedő közel-keleti konfliktust, akkor a szénhidrogének világpiaci ára mérsékelt marad, sőt akár csökkenhet is. Ez a magyar gazdaság számára olyan erős dezinflációs „plusz”, amely megvéd minket a nagyobb bajoktól – ide értve a „Széchenyi plusz”-t is.

2. A magyar gazdaság már túljutott azon az állapoton, amikor a kormányzati gazdaságpolitika fegyvertárában szabadon lehetett válogatni a „kedvezőtlen hatások mérséklését” szolgáló eszközökben. Tetszik, nem tetszik, Magyarország is olyan országgá vált, ahol az állami gazdaságpolitika csak rontani tud, javítani egyáltalán nem. Ha valósággá válnak a legrosszabb forgatókönyvek, s az amerikai recesszió, a nyugat-európai gyenge teljesítmény és a lassan már egy évtizede húzódó japán gazdasági válság hatásai összeadódnak, s ráadásul még az olajárak is az égbe szöknek, akkor a magyar kormány számára nem marad más hátra, mint a szocializmus idején oly sokat emlegetett „térdre, imára!” jelszó bevetése.

Ha baj lesz, akkor nagy baj lesz, s ezen sem a költségvetési politika, sem a monetáris politika nem tud majd érdemben segíteni. Természetesen a hatástalan látszatintézkedések közé kell sorolni az állami erőből történő vállalkozásélénkítés különféle eszközeit is. Nincs itt elegendő hely arra, hogy végigmenjünk egy számszerű elemzésen, de könnyű belátni, hogy a hazai kis- és középvállalatok súlya a magyar gazdaságban nem tud olyan mértékben változni, hogy az észrevehetően ellensúlyozza a zömmel exportra termelő nagyvállalati szféra visszaesését.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni a hibás állami gazdaságpolitika veszélyességét. Persze könnyű lenne a dolga a mindenkori kormánynak, ha előre tudná, hogy mely intézkedései fognak utólag rossznak, kártékonyak minősülni. Erre vonatkozóan azonban nincsenek biztos fogódzók. Csak példaszerűen szeretnék utalni az elmúlt 1-2 év gazdaságpolitikai hibáira és az ezekből levonható tanulságokra. Sok szakember várakozásával szemben a minimálbér radikális megemlése 2001-ben nem eredményezett különösebben súlyos makroökonómiai feszültségeket, és egyelőre nem lett baj a rossz időpontban bevezetett sávszélesítésből sem. Másfelől viszont egyértelműen bebizonyosodott, hogy a költségvetési politika és a monetáris politika egymásnak feszülése csakis a dezinflációs folyamat megtorpanását eredményezhette – pontosan úgy, ahogyan ez a tankönyvekből kiolvasható.

Mégis van-e valami mozgástér? Úgy gondolom, hogy egy csekélyke mozgástér van, s ezt a 2002-es választások után a kormány – akár hogyan is alakulnak majd a választások – ki is fogja használni. Arra gondolok, hogy a szemünk láttára kibontakozó nyugat-európai recesszió bizonyosan tovább fogja erősíteni a munkaerő-igényes termelési kultúrák Keletre települését. Ebből Magyarország még profitálhat is – miközben veszteségei is lesznek! –, ha és amennyiben a kormányzat illedelmes és bölcs viselkedéssel igyek-

szik hozzánk csábítani újabb és újabb multinacionális vállalkozásokat. E téren Magyarország lehetőségei kedvezőek, az 1989 óta felhalmozott bizalmi tőke még mindig jelentős. Talán még arra is számíthatunk, hogy az orosz gazdaság végre stabilizálódik, s ez némiképp felértékeli a magyar piac jelentőségét is.

Nyeste Orsolya,

a Postabank makroelemzője

A lassulás hatása gazdaságunk fő feszültségócaira

A világgazdasági fejlemények, illetve a magyar gazdaságról eddig megismert adatok nyilvánvalóvá tették, hogy a következő két-három évben bejárható makropályák száma nőtt a korábban elgondoltakhoz képest. A vezető gazdasági régiókban gyakorlatilag a 2000. év második felétől érzékelhetők a konjunktúra lassulásának jelei, és a 2001. évben ez a lassulás teljesen egyértelművé vált, sőt, egyes helyeken nem eltűnt a recesszióról beszélni. Összességében tehát a magyar gazdaságnak 2001-ben meglehetősen kedvezőtlen külső környezetben kellett relatíve jól teljesítenie. A szerkesztőség által feltett első kérdés ezzel kapcsolatos: a kedvezőtlené váló világgazdasági környezet hatásai a magyar gazdaság fő feszültségócaira. De valójában mik ezek a fő feszültségócók?

Elsőnek mindenképpen ki kell emelni a *hazai gazdaság duális szerkezetét*, ami a 2000-es kedvező külpiazi konjunktúra esetén kifejezetten előnyös volt a növekedés szempontjából. A 2001. évben azonban a világgazdaság lassulásával párhuzamosan igencsak érezhetőek voltak a hátrányai. A dualitás alatt a szakzsargon azt érti, hogy a magyar gazdaságban két teljesen eltérő jellemzőkkel bíró szegmens van jól elkülöníthetően jelen. Az egyik csoportba az utóbbi években ugyancsak dinamikus fejlődést felmutató, általában vámszabad területeken működő, a relatíve olcsó hazai munkaerő vonzása miatt ideteleptült, exportra termelő külföldi tulajdonú vállalatok tartoznak. A másik szektort a döntően hazai tulajdonban lévő, alacsonyabb versenyképességű vámtérületi vállalkozások alkotják. Elmondhatjuk, hogy az utóbbi évek gazdasági teljesítményében az előbbiek tevékenysége, azaz exportja és beruházásai játszottak meghatározó szerepet. A fő kereskedelmi partnereink (elsősorban Németország) importkeresletének visszaesésével párhuzamosan viszont lelassult a vámszabad területi vállalkozások exportjának növekedési üteme is. Emellett – valószínűleg a jobb idők eljövételét várva – lényegében leálltak beruházási tevékenységükkel is, ami szintén meglehetősen negatívan érinti a 2001-es év GDP-rátáit.

2002 második felétől, illetve 2003-tól a nagy kutatóintézetek a világgazdasági konjunktúra újbóli fellendülését jósolják. A külső kereslet élénkülésével párhuzamosan várhatóan a hazai export is ismét növekedésnek indul, ugyanakkor egyre több jele mutatkozik annak, hogy a korábbi két számjegyű növekedési ráták nem feltétlenül tarthatóak fenn hosszabb távon is. A világgazdaság lassulása tehát többek között ráirányította a figyelmet arra a kérdésre is, hogy mindaddig a növekedés hajtóerejét jelentő feldolgozóipari export szerepét át tudják-e majd venni egyéb ágazatok.

Másodszorra foglalkozni kell a klasszikus *egyensúlyi mutatónak* számító *folyó fizetési mérleg kérdésével*. A világgazdasági konjunktúralassulás első jeleinek feltűnésekor konszenzusra jutottak a kutatók abban, hogy a 2001-es gazdasági növekedésben valószínűleg mérséklődik majd az export szerepe, és a belföldi fogyasztás, illetve a beruházások válhatnak meghatározóvá. Mivel mind a fogyasztás, mind a beruházás importigényes, ezzel együtt a fizetési mérleg romlását is prognosztizáltuk. A prognózis első fele

végül is úgy tűnik, többé-kevésbé bejött, az egyensúlyi helyzet javulása viszont a 2001. év nagy meglepetése volt. Az export prognosztizált lassulásával párhuzamosan ugyanis mérséklődött a behozatal üteme is, más kérdés, hogy főleg a beruházási célú import esett vissza, ami némileg kedvezőtlen előjeleket hordoz a jövőbeli növekedési kilátásokat illetően. A fogyasztási célú import szinten maradása azonban jelezheti, hogy a jövedelmek emelkedése és a lakossági fogyasztás bővülése nem indított el olyan fenntarthatatlan folyamatokat, amelyek előbb-utóbb túlfűtött gazdasághoz vezettek volna.

Az egyensúlyi helyzettel kapcsolatos az *infláció kérdésköre* is, hiszen a folyamatos árszínvonal-emelkedés lényegében a gazdaság valamiféle egyensúlytalansági állapotát tükrözi. A 2000-es év inflációjának 10 százalék körüli szinten történő beragadásában lényeges szerepe volt a negatív külső hatásoknak: a nyersolaj drágulása, az euróövezet iparcikkáinak emelkedése, valamint az euró/dollár árfolyam kedvezőtlen alakulása miatt nőtt az importált infláció. Most azt tapasztalhatjuk, hogy a gazdaságok lehülésével párhuzamosan erőteljes deflációs trend indult el, ami az olcsóbbá váló energiával együtt igen gyorsan képes éreztetni pozitív hatását a hazai fogyasztói árindexben is. Azaz a kedvezőtlenebbé váló konjunktúra úgy tűnik, jelentős mértékben megkönnyítheti a pénzromlás elleni harcot. A külső körülmények mellett az idei évi döntések az árfolyamsáv kiszélesítéséről, a tőkeáramlások teljes körű liberalizációjáról, illetve az inflációs célkövető rendszerre történő áttéréssel a hatékony deflációs politika belső keretfeltételeit is megteremtették. Így a magas szinten beragadt infláció, ami tavaly ilyenkor egyértelműen a hazai gazdaság egyik olyan feszültséggócának számított, ami ellen úgy tűnt, a gazdaságpolitika nem nagyon tud fellépni, most végre egy tartósan is egy számjegyre, folyamatosan csökkenő pályára állhat. Véleményem szerint a 2002. év végére prognosztizálható 12 hónapos fogyasztói árindex a jegybank által kitűzött 3,5–5,5 százalékos sávon belül marad majd.

A szakértők a *megtakarítási hajlandóság csökkenését* szokták még kiemelni, mint fő feszültségi forrást. Bár ez közvetlenül nyilván nincs kapcsolatban a külső konjunktúra lehülésével, érdemes egy pár szót áldozni rá. Különösen azért, mert a végső konklúzió már át is vezethet a második kérdés megválaszolásához.

Tény, hogy a lakosság fogyasztási hajlandósága – a megtakarítások rovására – az eltelt egy-két évben megélné. Véleményem szerint azonban itt olyan strukturális korrekcióról van szó, amit nem tűnik célszerűnek bármiféle gazdaságpolitikai eszközzel korlátozni. (Persze élénkíteni sem, különösen a termelékenység növekedésével alá nem támasztott béremelések szorgalmazásával.) Azaz mostanra a magyar gazdaság lényegében eljutott abba az állapotba, amikor már megengedheti magának a GDP bővülési ütemével körülbelül megegyező fogyasztásnövekedést. Összességében tehát az előtünk álló három-négy évben a hitelezések felfutása, a likviditási korlátok enyhülése, valamint főleg az ingatlanberuházások bővülésének következtében a lakosság fogyasztása és felhalmozása nagyobb mértékben nőhet majd, mint a rendelkezésre álló jövedelme.

Vezet-e ez majd egyensúlyi zavarokhoz, különösen annak fényében, hogy a gazdasági kilátások javulásával párhuzamosan a vállalati szféra beruházásai is várhatóan előbb vagy utóbb megélné. Véleményem szerint, amennyiben az államháztartás a jövőben hajlandó magát visszafogni, és a 2001-ben mutatkozó tendenciákkal ellentétben inkább semleges keresleti hatást betölteni, jó esély van arra, hogy a fentebb leírt strukturális változások ne vezessenek különösebb egyensúlyromláshoz, illetve az eladósodottság növekedéséhez.

A kedvezőtlen hatások mérséklésének lehetősége a gazdaságpolitika eszköztárával

A szerkesztőség által feltett második kérdés a kedvezőtlen hatások gazdaságpolitikai eszközökkel történő mérséklésére vonatkozott. A kérdés különösen aktuális, hiszen a recesszióközeli világ gazdaságban mindenütt előtérbe kerültek a keresletösztönzés monetáris és fiskális eszközei. Az állam egyre nagyobb szerepet igyekszik vállalni az adócsökkentés, illetve a kiadásnövelés eszközén keresztül. Azaz a már „jól bevált” keynesi anticiklus politika receptje szerint kívánnak – ha úgy tetszik, belső keresletet – élénkíteni.

Ha választani kell a közterhek csökkentése és a költségvetési kiadások növelése között, a kormányzatok általában az utóbbit preferálják. Ez persze nem meglepő: az eredmény ebben az esetben sokkal látványosabb lehet. Hiszen ha a közterheket csökkentik, annak összkeresletet növelő hatása elmarad attól a mértéktől, mint amivel a kiadási oldal megnövelése esetén lehetne számolni. Az adócsökkentés miatt megnövekvő rendelkezésre álló jövedelem ugyanis nem vezet arányos keresletbővülésre, hiszen e jövedelem-növekmény megtakarítási határhajlandóságnak megfelelő részét nem költik el. Sőt szélsőséges esetben, amennyiben a gazdasági alanyok rendkívül bizonytalanok érzik a jövőbeli kilátásokat, elképzelhető, hogy akár az egész jövedelemnövekményt megtakarítják.

Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a hazai gazdaságpolitika sem akar kimaradni a világszerte tapasztalható élénkítési lázból, melynek célja a GDP növekedési ütemének 4 százalékpont fölé tartása. Itt rögtön felmerül a kérdés, hogy egy olyan kis és nyitott gazdaságban, mint a miénk, a belső kereslet milyen mértékű ösztönzésével lehetne a kedvezőtlen külső körülményeket egy az egyben ellensúlyozni. Félő, hogy a „megfelelő mértékű ösztönzés” komoly egyensúlyi problémákat okozna, és gazdaságunk könnyen a túlfűtöttség állapotába kerülne. A másik dolog, amit rögtön ki lehet emelni, hogy a közterhek csökkentésére való törekvésnek egyelőre nem nagyon láthatjuk a jeleit. Pedig ennek ugyan megvannak a fentebb leírt „hátrányai”, ám hosszabb távon valószínűleg inkább az előnyök köszönnének vissza, értve ez alatt elsősorban a gazdaság versenyképességének általában vett javulását. A közterhek csökkentésének elmaradásával szemben ugyanakkor a kiadási oldal növelése vagy legalábbis annak kommunikálása meglehetősen látványos.

Persze az infrastrukturális programok, a kis- és középvállalati szektor fejlesztésére irányuló törekvések, az elmaradott térségek és régiók támogatása önmagában semmiképpen nem elítélendő célok. (Bár ezeket az éppen fontosnak ítélt társadalmi és egyéb célok hangoztatásával egybekötve talán kevésbé szerencsés.) Sőt, ha még a fentiekhez hozzájárulnának többek között az informatikai infrastruktúra fejlesztésére, a kutatás-fejlesztési tevékenység támogatására, az oktatás színvonalának javítására, a környezet védelmére irányuló törekvések, hosszú távon is lényegesen javulna a gazdaság versenyképessége. Nagyon sokat segíthetne az állam az egyértelműbb és kiszámíthatóbb szabályozási környezettel és a mostaninál hatékonyabb közigazgatással, különösen annak fényében, hogy a zöldmezős beruházások az EU-csatlakozás közeledtével feltehetően ismét megélénkülnek. Csakhogy a fentebb leírt feladatok mondhatni folyamatos állami jelenlétet igényelnének, és nem konjunktúra-, különösen pedig nem választási ciklusokat kellene követniük.

Összességében tehát sokkal jobb lenne (függetlenül a gazdasági ciklusok alakulásától), ha az állam – bármilyen nehezére esik is – ellenállna a túlzottan aktivista gazdaságpolitika kísértésének. A túlzásba vitt fiskális szubvenciók egyensúlyromboló hatásuk mellett a magánszektor fejlődését is hátráltatják.

A világgazdaság kedvezőtlen fejleményei és a magyar gazdaság

Ma már nagyrészt biztonsággal megállapítható, hogy a magyar gazdaság a régió sikeres, talán a legsikeresebb átalakulását hajtotta végre. A több mint húszéves stagnálás után – amit 1988 és 1993 között a GDP 20 százalékos visszaesése „szakított félbe” – a magyar gazdaság 1997 óta a tartós növekedés és világgazdasági felzárkózás pályájára állt át. Az 1970-es évek közepétől 1997-ig Magyarország mindössze csak 2 évben volt képes évi 3 százaléknál gyorsabb növekedést produkálni (1987-ben és 1994-ben), de mindkét esetben katasztrofális következményekkel. Az adósság drámai méretekben megugrott, s a magyar gazdaság súlyos egyensúlyi helyzetbe került. A jelenséget a nemzetközi irodalom „stop-go” ciklusnak nevezi, bár Magyarország esetében indokoltabb „stop-stop” ciklusról beszélni. 1997 óta viszont a mintegy 4-5 százalék körüli éves növekedést úgy sikerül fenntartani, hogy az adósság némi hullámszerűsítés ellenére csökken, a költségvetési hiány megmarad a GDP 3 százaléka közelében, s a külkereskedelmi mérlegünk a GDP 3-4 százaléka körüli stabilizálódásával a legkedvezőbb az egész régióban.

A sikeres átalakulás és konszolidáció több tényezőre vezethető vissza.

1. Magyarország mindvégig kitartott a piaci alapú privatizáció mellett. Gyakorlatilag egyedül a régióban elkerülte és elutasította a kvázi (vagy „nominális”) privatizáció formáit (kuponok vagy részesedések ingyenes vagy formális osztása), s biztosította, hogy a vagyonok, az eszközök „tényleges tulajdonosok” kezébe kerüljenek. A privatizáció az 1988 és 1998 közötti 10 évben gyakorlatilag nagyrészt lezajlott. Különösen kedvező volt az új vállalkozások, s később a „zöldmezős beruházások” viszonylag nagy aránya.

2. A privatizációt olyan csődtörvénnyel kapcsoltuk össze, ami nagyban hozzájárult a nem hatékony és életképtelen kapacitások eltakarításához, s a radikális szerkezeti átalakuláshoz. A fentiekkel együtt ez a régióban a legradikálisabb szerkezeti rekonstrukciót biztosította. A folyamat nem járt minden költség nélkül, de később a hozadéka jelentősnek bizonyult. A nemzetközi irodalomban gyakran dicsérik Lengyelországot sikeres „sokkterápiájáért”. Lengyelország valóban, talán a régióban az egyetlen sikeres klasszikus stabilizációs sokkterápiát hajtotta végre. Mindenképpen megérdemelnénk mi is a „dicséretet” a sikeres szerkezeti sokkterápiáért. Hozzá kell tenni, ha a Bokros-csomag mint stabilizációs sokkterápia, jellegében és hatókörében el is tért a lengyelétől, konszolidációs hatása nélkül a mai kedvező gazdasági fejlődés aligha jöhetett volna létre.

3. Az 1980-as évek végétől Magyarország következetes piacnyitást és külgazdasági liberalizációt hajtott végre. A magyar gazdaság megnyílt a nemzetközi versennyel szemben, ami radikális alkalmazkodási kényszereket szült. Az EU-társulással és más szabad kereskedelmi megállapodásainkkal (CEFTA, EFTA, bilaterális szerződések) a magyar gazdaság külső versenytől védett szektorai minimálisra szűkültek.

4. A magyar konszolidáció és modernizáció szempontjából külön kell megemlíteni a kereskedelmi bankszektor privatizációját. Vitatható, hogy kedvező-e ebben a külföldi tőke jelentős aránya, de hosszabb távon ennek különben sem lesz jelentősége. Nem kérdéses viszont az eredmény, különösen a szektor feltőkésítése, konszolidációja és infrastrukturális korszerűsítése tekintetében. A telekommunikáció látványos fejlődése mellett ennek a jelentősége legalább olyan nagy mértékű.

5. Egészen az 1990-es évek végéig Magyarország volt a külfölditőke-beáramlás legjelentősebb célországa. A folyamatot már az 1980-as évek végi reformok megalapozták, de a

fenti kedvező folyamatok (sok más egyébbel együtt) a beáramlást tovább erősítették. A jelentős privatizációs bevételeknek nagy szerepük volt az 1990-es évek közepi stabilizációban. A magyar gazdaság fellendülésében a külföldi tőkeforrásoknak és a piacoknak (exportindukált növekedésről lehet beszélni) kiemelt szerepük volt. A magyar gazdaság versenyképessége mindezek eredményeként jelentősen javult, s 1997-től az EU-kereskedelmünkben kereskedelmi többletet vagyunk képesek realizálni. Az okok sajátosak (európai termelőbázisok kihelyezése), de nem elhanyagolható eredmény.

A magyar gazdaság 1997-et követően megindult a felzárkózás útján. Az 1997 és 2000 közötti 4,8 százalékos átlagos magyar gazdasági növekedéssel – a 2,7 százalékos EU-átlaggal szemben – mintegy 2 százalékos „növekedési többletet” sikerült elérni. Ha ezt hosszabb távon tartani tudjuk, akkor 20-25 év alatt felzárkózhatunk az EU jelenlegi átlagához. (Ha a kibővüléssel az „átlagot” lefelé módosítjuk, ez a „felzárkózás” hamarabb megtörténhet.) A gyorsabb növekedés nemcsak mennyiségi közelítést jelentett, hanem a gyors termelékenységfokozódással és szerkezeti átalakulással járt együtt. Az előrejelzések arra utalnak, hogy a 2 százalék körüli többlet marad 2001-re is (az EU Bizottsága szerint 2001-ben a 15-ök növekedése 1,7 százalék lesz, amivel szemben Magyarországon 3,8 százalékos növekedést jeleznek), míg 2002-re valamelyest kedvezőtlenebb, 3,2–1,4 százalékos arányokat várnak. A hivatalos magyar előrejelzések (néhány más is) kedvezőbbek, miközben a három fő EU-partnerünk növekedése, amelyekkel uniós kereskedelmünk mintegy 3/4-e bonyolódik, 2001-ben csak 1,2 százalék növekedést ért el, s a prognózisok szerint 2002-ben ez az ütem még tovább mérséklődhet 1,1 százalékra. A „többlet” tehát valójában jelentősebb, miközben a jövőben a tartása megnehezülhet.

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a korábbi konszolidáció és szerkezeti modernizáció eredményeként a magyar gazdaság eddig viszonylag zökkenőmentesen volt képes a világgazdasági zavarokat átvészelni. A gazdasági növekedés ugyan valamelyest lelassul, de a többi makroteljesítmény-mutatóban (munkanélküliség, költségvetési hiány vagy fizetési mérleg) nem következik be érdemleges romlás. Ez vonatkozott az 1998-as válságra, s egyelőre a jelek szerint most is hasonló a helyzet. A jövőre ez viszont már távolról sem garantált automatikusan.

A jövőt illetően ugyanis több bizonytalansági tényezővel kell számolni. Tény, hogy a világgazdaság már a lelassulás állapotában volt, s erre „jött rá” a szeptember 11-i dráma. Magam is azt a véleményt osztom, hogy ennek jelentőségét nem szabad eltúlozni, még ha a gazdaságban a pszichológiai tényezők gyakran meghatározóak is. Szeptember 11. tényleg megrázott bizonyos szektorokat (légi közlekedés, turizmus, biztosítás), de a válság és főként a katonai akciók ellenőrzött keretek között maradtak. Számos kedvező tényezőről is említést lehet tenni. A kormányok a „sokk” hatására aktivizálódtak, s annak híján nem várt gazdaságélénkítő akciókba kezdtek. Különösen erőteljes ösztönzést hajtott végre az Egyesült Államok mind a fiskális, mind a monetáris politikában. Az olajárak zuhanása is egyelőre kedvező hatásokkal járhat. Az eurózónában eddig a reakciók visszafogottabbak voltak, de az inflációs nyomás csökkenése aktívabb konjunktúraösztönző monetáris és költségvetési intézkedéseket tehet lehetővé. Kérdéses viszont, hogy a korábban megindult strukturális átrendeződés és reformok (egységes piac és az euró bevezetésének hatása a tőkepiacokra és a vállalati fúziókra, munkaerő-piaci reformok, adócsökkentések vagy a nyugdíjreformok megkezdése) hogyan folytatódnak (különösen a közelgő francia és német választások tükrében), s a Lisszabonban meghirdetett versenyképességi program mennyiben halad előre. A válság elhúzódása, s különösen erőteljesebb hatása a feldolgozóipari szektorra, ugyanakkor a fenti előre jelzéseket megkérdőjelezheti, s a negatív hatások a magyar gazdaságra felerősödhetnek. Kedvezőtlen lehet, ha a 2001. negyedik negyedévében a termelés az EU országokban ténylegesen

csökken. Magyarország szempontjából külön bizonytalansági tényező a külfölditőke-beáramlás alakulása, hiszen a válságnak lehet pozitív és negatív következménye egyaránt. Kérdéses a turisztikai bevételek jövő évi alakulása, ami nem elhanyagolható a fizetési mérleg szempontjából.

A válságmérséklő gazdaságpolitika

A válság kezelése szempontjából a magyar kormányzat számára kedvező körülmény, hogy az infláció alultervezése következtében viszonylag jelentős költségvetési többletbevételhez jutott (kamara haszna), amiből a konjunktúraélenkítést úgy tudja finanszírozni, hogy a költségvetés egyensúlyának érdemi rontására nincs szükség. Az is kedvező, hogy egyelőre a konjunktúraösztönzés intézkedései a kereskedelmi mérleget sem rontották, bár a fogyasztási kiadások növekedése mellett könnyen megtörténhet.

A lakásépítés vagy az autópálya-építés mind olyan igényeket elégítenek ki, amelyek fontosságát aligha lehet tagadni. A kis- és középvállalatok támogatása stratégiai jelentőségű program. A költségvetési kiadások növelése adott körülmények között egyelőre kevésbé veszélyezteti a külgazdasági egyensúlyt, mint egy adócsökkentési program. Ez a jelenlegi konjunkturális körülmények között inkább a megtakarításokat, valamint a fogyasztást és az importot növelné. Ugyanakkor hosszabb távra az ellenkezője lehet igaz, különösen ha a vállalkozások adóterheinek a csökkentésével felszabaduló jövedelmeket modernizációs beruházások irányába lehetne terelni.

A jövő szempontjából a gazdaságpolitikát illetően is több aggály megfogalmazása látszik indokoltnak. Magyarország strukturálisan túlzottan nyitott gazdaság ahhoz, hogy a világ gazdasági recessziót hosszabb távon belgazdasági keresletélenkítéssel lehessen ellensúlyozni. Különösen veszélyes, hogy a recesszió fő partnereinknél a feldolgozóiparban is komoly növekedésvesztést okozott, pedig ipari exportunkon keresztül ez volt gazdaságunk fő növekedéshordozója. Ha a recesszió, különösen a fő partnerországokban elhúzódik, ez az export és az import korábbi egyensúlyát óhatatlanul felborítja.

A monetáris politika, különösen a korai EU- és EMU-tagság érdekében, a korábbiakhoz képest radikálisabb antiinflációs irányvonal mellett kötelezte el magát, ami miatt a jövőben az alultervezett infláció többletjövedelmeivel kevésbé lehet számolni. A szigorú antiinflációs politika a jövőben erőteljesebben ronthatja a növekedési kilátásokat. Az idén elhatározott ambiciózus monetáris politikai célok (az infláció leszorítása 2002 végére 4,5 százalékra, 2004-re pedig 2 százalékra) nem érhetők el csak szigorú költségvetési politika mellett. Ez különösen szükséges lenne a politikai okokból fellazuló jövedelpolitikára való tekintettel. Az Európai Bizottság országjelentése elismerően szól a makrogazdasági teljesítmény és a versenyképesség javulásáról, de aggályokat hangoztat a költségvetési expanziót és az állami költekezés átláthatóságát illetően. Ha a kamatpolitikát alá kell rendelni a szigorú inflációs célkövető elkötelezettsége teljesítésének, a kamat nagy valószínűséggel elveszíti konjunktúraösztönző és forrásallokációt meghatározó szerepét.

Általánosabb hiányosság, hogy a Széchenyi-terv igazán nem áll össze olyan hosszabb távú modernizációs programmá, amely megfelelően összhangban állna az EU Lisszabonban megfogalmazott globális versenyképességi céljainak főbb irányjaival. Fontos, hogy a növekedési többlet mögött tényleges felzárkózás legyen, ami a termelékenység növekedésével és a szerkezeti modernizációval jár együtt. A jelenlegi konjunktúraösztönzésnek ez az egyik legnagyobb hiányossága.

Papanek Gábor, a GKI Gazdaságkutató Rt. ügyvezető igazgatója

1. Valóban igencsak időszerű, hogy elemezzük a 2001-ben a korábbiaknál lényegesen kedvezőtlenebb világgazdasági helyzetnek a magyar gazdaságra gyakorolt hatásait. Úgy vélem ugyanis, hogy ez gazdaságunk közeljövőjének – nyitott – kulcskérdése. A jelenlegi nemzetközi előrejelzések (bár 2002 közepétől már javulást ígérnek) nem zárják ki még a további romlás lehetőségét sem. Legfontosabb külkereskedelmi partnereink gazdasági növekedésének a lefékeződése már meg is törte mind a magyar exportnak, mind az ipari termelésnek a korábbi években kialakult magas dinamikáját. Mindenképp fontos tehát, hogy átgondoljuk a közeljövő romló kilátásait és a perspektíváink változásából fakadó tennivalóinkat.

A jelenlegi világgazdasági prognózisok megvalósulása esetére a GKI Rt. jövőre az ideihez hasonló, ennél talán néhány tizeddel alacsonyabb – az idei 4 százalék közeli után 3,5–4 százalék közti – növekedést, s óvatos, az egyensúly további romlását kerülő gazdaságpolitikát valószínűsít. A dinamizmus lehetőségét elsősorban a belső keresletbővülés teremti meg, a keresetek növekedése, bár lassul, de folytatódik, a(z) igen alacsony) megtakarítási szint nem emelkedik, a központi költségvetés és az önkormányzatok fokozzák beruházási kiadásait. Az éves infláció 6,5 százalékra mérséklődik, a folyó fizetésimérleg-hiány nem drámaian ugyan, de tovább nő (mintegy 3 milliárd euróra).

A világgazdasági helyzet további romlása esetén nem lenne elkerülhető azonban a hazai gazdaságpolitika érdemi módosítása, egy exportelénkítő, illetve a tőkeimportot és a hazai beruházásokat ösztönző intézkedéssorozat. Ez például az egészségügyi hozzájárulások jelentős csökkentésével, a forint felértékelődésének megakadályozásával, az áfavisszatérítés gyorsításával, a gazdálkodók jogbiztonságának az erősítésével, az állam kiszámíthatóbb magatartásával lenne elérhető.

2. A magyar gazdaság kívánatos fejlődési pályára állítása érdekében a gazdaságpolitikától elsősorban nem operatív monetáris intézkedéseket, hanem távlatos szemléletű lépéseket várok. Jelentősen módosulnak ugyanis növekedésünk lehetséges forrásai. Az elmúlt évtized fejlődésének fő motorja ugyanis egy extenzív tényező, a tőkeimport (és az ehhez csatlakozó technológiatranszfer) volt, a gazdaság tőkevonzó képességének csökkenése miatt aligha számíthatunk azonban arra, hogy a következő években is a külföldi tőke teremti meg a továbblépés legfontosabb előfeltételeit. A foglalkoztatásban is stagnálás valószínűsíthető. Így jórészt csak az innovációknak – az új termékek, technológiák honosításának és termelésbe, piacra bevezetésének – a húzóhatásával kalkulálhatunk.

Súlyos gond azonban, hogy az innovációs folyamatok hazai gyorsulásának az előjelei ma még hiányoznak. Kétségtelen ugyan, hogy a gazdaságpolitika törekszik az elmúlt évtizedben harmadára (az EU-átlag töredékére) zsugorodott K+F ráfordítások korábbi színvonalának a visszaállítására. A jelzett cél megvalósítása azonban – országunk méretei (korlátozott K+F kapacitásai), ennél is inkább a K+F szféránkban konzerválódott problémák miatt – csak egyes, nem is túl tág szegmensekben járulhat hozzá a versenyképesség megteremtéséhez, megőrzéséhez. Hiszen a hazai K+F ráfordítás szétaprózott, az egy kutatóhelyre jutó ráfordítás szerény és reálértéke 2000-ig csökkent. A ráfordítási struktúra és ennek változása sem kedvező, a kísérleti fejlesztésre fordított összegek súlya kicsi és az 1990-es évtizedben tovább mérséklődött stb. Jelentős ambíciókat tükröznek, de továbbra is szerkezeti aránytalanságokról tanúskodnak a vállalatok jelenlegi fejlesztési törekvései is. Cégeink nagyobb hányada versenyképessége megőrzése/javítása céljából inkább marketingmunkája javítását, s nem termékei, technológiái korszerűsítését irányozza elő. Különösen kedvezőt-

len az innováció alacsony gyakorisága kis- és közepes vállalataink körében, amelyet legújabbban a külföldi tulajdonú cégek átlagosnál alacsonyabbá vált beruházási hajlandósága csak tovább súlyosbít.

Az adott helyzetben a gazdaságpolitikától elsősorban vállalataink, kiemelten kis- és közepes vállalataink innovációs, vállalkozási hajlandóságának a növelését várom. A problémák megoldását a költségvetési segítség általában vett növelése nem vinné előre, csak az innovációs erőfeszítések célzottabb támogatása, pontosabban az innovációs ráfordítások megtérülési esélyeinek a növelése segíthetné. A K+F politika elsősorban az új, korszerű termékek és technológiák bevezetését ösztönözhetné, a szelektív fejlesztési akciókat az innovatív (kis- és közepes) vállalatok támogatására kellene koncentrálni. De nem felejtendő a szellemi tulajdonhoz (márkákhöz, szabadalmakhoz stb.) fűződő jogok érvényesítési lehetőségeinek a bővítése sem (hiszen ezt a közelmúltban hasonló célból az USA-ban is előirányozták).

Szabó Iván

okl. mérnök és közgazdász, nyugalmazott pénzügyminiszter

Ad 1. A világgazdaságban jelenleg több egyidejű hatás alapján zajló eseménysorozatnak lehetünk tanúi. Az évek óta tartó, viszonylag kiegyensúlyozott növekedés – különösképpen igaz ez az Egyesült Államokra – lelassulni látszott már az év második negyedéve óta, amikor a szó legszorosabb értelmében belerobbant a World Trade Center-be a két eltérített utasszállító repülőgép és kezdetét vette az a különös háború, amelyben az egyik hadviselő fél gyakorlatilag beazonosíthatatlan. Nincs látható hadserege, területe és világosan megfogalmazott hadicélja, melynek elérése érdekében folyik a hadviselés. A zsidó-keresztény kultúra elpusztítása sem terrorista eszközök, sem a legkorszerűbb fegyverek révén nem elérhető cél, mint ahogy nem az a globalizáció megállítása vagy visszaszorítása sem. Realitása körülbelül annyi, mint annak idején a fejlődő kapitalizmus ellen géprombolásokkal kísérletezni.

Ma mindezeknek a tényezőknek a távlati hatásai a delphoi jósda hatáskörébe utalható. Mindössze annyi állapítható meg, hogy minden bizonnyal átrendezik a gazdaságföldrajzi térképeket. A várható hatásokból ma a legjellegzetesebb a légi közlekedés változását előrevetítő jelzés. Napjainkra ennek – főleg hazánkat illetően – inkább a kedvező hatásai jelentkeznek: a nemzeti légitársaság deficitese működése nem sok újdonságot jelent, önigazolásra pedig inkább megnyugtató a neves svájci, belga és több más légitársaság gyors csődbe menetele. Az olaj-, illetve a benzinárak esése pedig akkor csökkenti a hazai inflációs nyomást, amikor évek óta nem sikerül érdemben 10 százalék alá szorítani az éves inflációs rátát. Távolban persze nem ilyen rózsás a kép. Gondoljunk csak a 90-es évek eleji, a világon átzúgó alumíniumipari recesszióra, az ennek nyomán (is) megjelenő munkanélküliség-növekedésre és a beruházások megtorpanására. Ezek a hatások Magyarország szempontjából ma különösen izgalmasak, hiszen túl vagyunk azon a rendszerváltozás utáni kegyelmi állapoton, amikor a magyarországi befektetések oly rendkívül vonzóak tűnhettek a külföldi befektetők szemében.

S miközben ma az infláció csökkenésének jobb az esélyei, mint egy évvel korábban, a fizetési mérleg egyensúlyára nehezedő nyomás vélhetően fokozódni fog. Ez egy adott pillanatban újra felidézheti egy új inflációs korszak veszedelmét, főleg akkor, ha a gazdaságélénkítési szándékok a belső fogyasztás túlzott növelésével járnának, melynek importigény-többlete ráerősítene egy eladósodást kiváltó tendenciára. Ez a kérdés szorosan összefügg a társadalmi jövedelempozíciók alakításának problémakörével.

Az elmúlt tíz év a társadalmi differenciálódás jegyében telt el. A szocializmus egalitárius jövedelempolitikai évtizedei után ez bizonyos mértékig érthető, de nagyon fontos kérdés, van-e készség és politikai elszánás arra, hogy kemény megálljt parancsoljon annak a jelenségnek, melyben a gazdagok gazdagodása és a szegények további elszegényedése a jellemző. Ez ugyanis eleve más gazdaságpolitikai eszközök bevetését eredményezheti a recesszió hatásainak kivédésére vagy legalább a késleltetésére hivatott állami intézkedések keretein belül. Ennek megvilágítása azonban már átvezet a második kérdéskörre adandó válaszokhoz.

Ad 2. Nyilvánvaló, hogy egy olyan országban, ahol a személyi jövedelmek a termelékenységi szint bázisán (!) mintegy 50 százalékkal el vannak maradva saját lehetőségeiktől, a GDP növekedési rátájának optimális szinten tartásához kézenfekvő a belső fogyasztás növelése. Ehhez azonban olyan rétegfogyasztási hatásvizsgálatokra van szükség, amelyek nagy valószínűségű és világos képet nyújtanak az egyes társadalmi rétegek fogyasztási kosaráról, illetve annak importhányadáról. Ennek ismerete meghatározhatja a fogyasztás-bővítés irányát és eszköztárát. Ha tovább nő a nagyjövedelmű rétegek keresete, minden bizonnyal a drágább tartós fogyasztási cikkek irányába mozdul a piac. Ha a várható cikkek importhányada kicsi és növekedés egyik szeletét e területen jelöljük ki, a jövedelmek adóztatásának mérséklésére kézenfekvő módszernek látszik.

Ebben az esetben persze a társadalmi igazságosság kritériuma szóba sem kerül. Ha ez utóbbit hangsúlyosabbá kívánjuk tenni, a fogyasztás bővítését adócsökkentéssel nem lehet elérni, legfeljebb akkor, ha a minimálbér emelése és annak adótartalma csökkentése egyidejűleg van jelen az állami eszköztárban. 2001-ben a következő évre vonatkozó minimálbér révén, valamint a nyugdíjak melletti keresetek új adóztatása kapcsán látunk ilyen irányba mutató törekvéseket.

Klasszikusan ebbe a körbe tartoznak a – legalább részben állami finanszírozású – infrastrukturális beruházások. Az EU-csatlakozás kapcsán is megfogalmazott egészségügyi és környezetvédelmi követelmények kínálják a túl sokáig egyébként sem halasztható fejlesztések végrehajtását. Leghatékonyabb és az ország felzárkózását is elősegítő terület a mikro-, a kis- és középvállalkozások technikai felszereltségének elősegítése érdekében végrehajtandó beruházások. E területek természetesen csak abban az esetben jelenthetnek valós megoldásokat a recessziós időkben, ha az államháztartás egyensúlyát nem borítják fel.

A lassan fél évtizede beharangozott, ám mindeddig el sem kezdett adó- és egészségügyi reform is feltárhat rejtett tartalékokat, illetve megnyithat új forrásokat. Mindenesetre arra kell számítani, hogy a sikeres rendszerváltozás és a különböző konszolidációs és stabilizációs programok után örvendetesen megindult, a 90-es évek végére szinte kényelmesen szemlélhető automatikus növekedés korszaka véget ért, és a megváltozott körülmények között minden tizedszázalék GDP-növekedéséért keményen meg kell majd küzdeni. Ez mind a kormányzat, mind a társadalom számára új minőségű kihívásokat jelent. Minden siker alapvető záloga azonban annak is a függvénye, hogy mikor és milyen kondíciókkal sikerül magunkat beverekedni az Európai Unió sáncai közé, vigyázó szemünket a jövőre bevezetésre kerülő euró következményeire, a kezdeti időszak tapasztalataira is vetve. A gyorsan változó körülmények nagyon rugalmas követési taktikát feltételeznek. Ezért a hosszú távú célok kijelölését a rugalmas alkalmazkodás lehetőségével kell párosítani, ami a költségvetés-tervezés, a parlament és a kormány szerepének és döntési mechanizmusának átrendezését is magával hozhatja.

Szász Károly,

a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének elnöke

A világgazdaság legfejlettebb gócpontjai 2001-ben – már a szeptember 11-én az USA-ban bekövetkezett terroristámadás előtt is – a lassulás jeleit mutatták, ami a korábbiaknál kétségtelenül kedvezőtlenebb környezetet jelentett a magyar gazdaság számára. Ugyanakkor a világgazdasági lassulás már egy a korábinál stabilabb pályára állt, megerősödött, a külső és belső egyensúlyát tekintve kedvező helyzetben lévő magyar gazdaságot talált.

A gazdasági növekedés üteme – a világtendenciának megfelelően – Magyarországon is lassul, ugyanakkor még mindig körülbelül az EU-átlag kétszeresét teszi ki. Az export, ezen belül a külföldi ipari értékesítés növekedési üteme csökkenést mutat ugyan, ám a korábbi jelentős dinamika tartós fennmaradására, fenntarthatóságára nem nagyon lehetett komolyan gondolni, arra legfeljebb – kedvezőbb világgazdasági környezetben – egy viszonylag alacsony bázisról és viszonylag zárt gazdasággal (tehát magasabb ki nem használt potenciális exportnövelési lehetőségekkel) induló „kistigris” lehetett volna csak képes. Mindezzel együtt a külső egyensúlyi mutatók, s ezen belül is az egyik legfontosabb indikátor, a *folyó fizetési mérleg* egyenlegének nem várt mértékű kedvező alakulása hónapról hónapra újra és újra meglepi a gazdaságkutatókat. A belső egyensúlyra sem lehet panasz, a *központi költségvetés hiánya* az év első nyolc hónapját tekintve az időarányosan előirányozottnál kisebb volt. A fogyasztói árindex ugyan az év első felében viszonylag magas, két számjegyű szinten „beragadt”, az ipari termelői árak azonban már ekkor is hónapról hónapra csökkentek. Az áttörést azonban az *infláció* alakulásában a fogyasztói árak növekedési ütemének nyár eleje óta bekövetkezett csökkenése jelentette.

Még egy makrogazdasági, illetve makropénzügyi szempontból jelentős tényezőről szót kell ejteni, ha a 2001. év eddig eltelt részének folyamatait értékelni akarjuk, ez pedig a *devizarendszer tavaszi-nyári jelentős átalakítása* . Előbb az *árfolyamrendszer* vált a jelentős sávszélesítés hatására a korábbi gyakorlatilag kvázi kötöttből (hiszen a forint piaci árfolyama folyamatosan az intervenció sáv erős széléhez közeli, illetve azt elérő értéket mutatott) *gyakorlatilag lebegővé* , majd a *devizaliberalizációs folyamat hátralevő lépéseinek majd mindegyike is bevezetésre került* . Mindkét elem bevezetésének megvoltak a kockázatai, mára azonban elmondható, hogy *az állás sikeresnek bizonyult* . A forint kisebb-nagyobb kilengések után a korábbi (a sávszélesítés előtti) várakozásoknál talán egy hajszálnyival nagyobb mértékben megerősödött, s mostanra az árfolyam viszonylag stabilizálódott (a rövid távú árfolyammozgások mértéke csökkent). Eddig nincsen annak jele, hogy a gazdaság szereplői (ezen belül a reálgazdasági szereplők vagy a pénzügyi szektor tagjai) kihasználva a devizaliberalizáció újabb lépéseit menedzselhetetlenül nagy kockázatokat vállaltak volna, az újabb lehetőségekkel való visszafogott, óvatos élés a jellemző. Az exportalakulás 2001. évi trendjét sem befolyásolta különösképpen az árfolyamsáv-szélesítés utáni forinterősödés, hiszen például az ipari exportdinamika csökkenése az idei év eddig eltelt időszakának egészére jellemző volt, s a dinamikacsökkenés mértéke sem gyorsult a sávszélesítést követő hónapokban. A sávszélesítéssel lehetővé váló forinterősödés már az eddigiekben is hozzájárult, folytatódása esetén pedig a jövőben is hozzájárul az infláció lassulásához.

A pénzügyi rendszer felé kanyarodva megállapíthatjuk, hogy – a körülményekhez képest – az egyes pénzügyi szektorok is lényegében jó teljesítményt nyújtottak az idei év eddig eltelt részében. *A bankszektor az utóbbi négy évben a legeredményesebb fél évet zárta. A szektor összesített adózás előtti eredménye másfélszer akkora volt, mint*

az előző év azonos időszakában, és a szektor jövedelmezősége is jelentősen emelkedett. A befektetési vállalkozások piacán – a piacról történő kilépésekkel és az anyabankokba történő beolvasztásokkal összefüggésben – tovább csökkent a brókercégek száma, növekedett a koncentráció. A koncentrációnövekedéssel, ha úgy tetszik, folytatódó piactisztulással a szektor teljesítményében is (még viszonylag apró, de) pozitív fejlemények figyelhetők meg: az első negyedévhez képest a befektetési vállalkozások *összprofitja valamelyest nőtt*, ami javította a jövedelmezőségi mutatókat. Az *alaptevékenység* – befektetési szolgáltatás – *minden cég esetében nyereséges*, igaz, az ebből származó profit összege csökkenő volt. A *biztosítótársaságok piaci aktivitása a korábbiaknál kedvezőtlenebbül alakult ugyan, ám ezt lényegében egy* – az elmúlt néhány évben Magyarországon innovatívnak számító, gyorsan nagyon magas népszerűsége szert tett – *speciális termék* (módozat), a befektetéshez kötött életbiztosítások *népszerűségének* – a biztosítótársaságoktól független okok, például a tőzsdei részvényárfolyamok tartós mélyrepülése következtében bekövetkezett – *nagymértékű csökkenése okozta*. Azt, hogy nem a biztosítási szektorral, mint olyannal van gond, jelzi a szektor kedvező első félévi eredményalakulása is. A *nyugdíjpénztári szektorban* az idei második negyedévben is az elmúlt negyedéveket jellemző *enyhe növekedés* volt tapasztalható, az *egészség- és önszegélyező pénztárak* ennél gyorsabb fejlődése is tovább folytatódott. A nyugdíjpénztári szektorban ugyan gondokat jeleznek a meglehetősen szerény elért befektetési hozamok.

A 2001. szeptember 11-én bekövetkezett terrortámadás hosszabb távú gazdasági következményei ma még felbecsülhetetlenek. Egy biztos: összességében nem a gazdasági gyorsulás irányába hatnak majd, s ezt a magyar kormányzati szervek és kutatóintézetek is figyelembe veszik hazánkra vonatkozó előrejelzéseikben. A rövid távú – a légátványosabban a légítársaságokat, utazási irodákat, repülőgépgyártókat, illetve az olajpiacot érintő – recessziós hatások mellett azonban más – például az intézményi és személyi biztonság biztosítását érintő területeken – konjunktúrát javító hatásokkal is számolni kell. Így, amennyiben nem következnek be visszatérően a szeptember 11-éhez hasonló léptékű újabb terrortámadások, úgy a visszaesés mértéke kisebb lehet az első megdöbbenés okozta sokk idején becslétnél. A magyar gazdaságot (és a többi olajimportáló országot) kedvezően érinti például a globálisan visszaeső kőolajkereslet miatti olajár-csökkenés. Bár nehezen valószínűsíthető, hogy az árak hosszabb távon is a jelenlegi alacsony szinten maradnak, az elképzelhető, hogy a terrortámadás előtti szintnél mégiscsak alacsonyabban stabilizálódnak. Ez pedig a magyar gazdaság számára kedvező az infláció alakulása szempontjából csakúgy, mint a nemzetközi cserearányokat, illetve közvetve az export versenyképességét tekintve.

Mindamellet nagy valószínűséggel a magyarországi gazdasági növekedés is tovább fog lassulni, ugyanakkor reális esélye van annak, hogy az EU növekedési üteméhez mért viszonyszám tekintetében megtarthatjuk a növekedési ütemkülönbség korábbi mértékét. A gazdaságpolitikának várhatóan továbbra is prioritása marad a belső és külső egyensúly (a hiányok mértéke) kedvező szintjének megtartása. A külső egyensúly tekintetében a folyó fizetési mérleg első kilenc havi nagyon kedvező szaldóját tekintve a jövőben még bizonyos mértékű romlás mellett is könnyen kezelhető mértékű maradna a hiány. A belső növekedést tekintve prioritásátrendeződés figyelhető meg a gazdaságpolitikában, hiszen a belső infrastruktúrafejlesztés a korábbiaknál lényegesen nagyobb hangsúlyt kap. A szűken vett infrastrukturális beruházások mellett a lakossági és vállalkozói kört egyaránt megcélzó, beruházási jellegű célokra igénybe vehető, különféle kedvezményes hitelkonstrukciók is a belső keresletélénkítés korábbinál nagyobb hangsúlyt kapó részét képezik, amik a költségvetés számára természetesen szintén pluszterheket jelentenek. Mindamellet a költségvetési folyamatok alakulását tekintve a belső hiány a fenti új

prioritások megjelenése mellett is megfelelő keretek között tartható lehet mind az ide, mind az elkövetkező évben.

A lakossági és vállalkozói kört érintő államilag támogatott kedvezményes hitelkonstrukciók megteremtése és fenntartása a pénzügyi közvetítő rendszer számára is új feladatokat (részben piacbővülést) jelentenek. A korábban a fogyasztási hitelezés bővülése által megélénkült lakossági hitelezés most már inkább a különféle lakásépítési és -vásárlási hitelek bővülése következtében növekszik dinamikusan. Mind a lakossági, mind a vállalkozói kört érintő államilag támogatott hitelkonstrukciók egyúttal – a saját erő megkövetelésével – a szunnyadó magántőkéket, valamint az érintettek innovatív készségeit is megmozgatják.

Még egy meghatározó kérdésről érdemes szót ejteni: arról, hogy a világgazdaságban, valamint a magyar gazdaságban bekövetkezett és várható folyamatok milyen irányban befolyásolják *Magyarországnak az EU-ba történő integrációját*, a csatlakozás időpontját. Azt már sokszor és sokan megírták, hogy a rendkívül nyitott magyar gazdaság már eddig is ezer szállal kapcsolódott az EU-hoz, s hogy sokkal inkább az EU fogadókészsége a szűk keresztmetszet, s nem annyira a magyarok nem megfelelő felkészültsége okozta azt, hogy most még nincs elfogadott dátum csatlakozásunk konkrét időpontjára. *Az EU növekedését lényegesen meghaladó mértékű magyar gazdasági növekedés, a bérszínvonal (belső reálértéken és a forintárfolyam erősödésen keresztül megvalósuló) euróban mért emelkedése, az ország infrastruktúrájának fejlesztése mind olyan tényezők, amelyek vélhetően csökkentik az idegenkedést mielőbbi csatlakozásunktól a tagországokban.*

Varga Mihály

pénzügyminiszter

1. Az olyan kis belső potenciálú, sok tekintetben nyitott gazdaságra, mint a magyar, a világgazdaság történései általában jelentős mértékben hatnak. Pontosabban szólva elsősorban azok az események fejtik ki hatásukat, amelyek főbb kereskedelmi partnereink – így az EU országai és főleg Németország – gazdaságában mennek végbe.

A legutóbbi egy-másfél év fejleményei alapján azt is be kell látni, hogy lehetnek olyan helyzetek, amikor más – nagyobb és zártabb – országok vagy régiók sem vonhatják ki magukat bizonyos folyamatok sodrából. E tekintetben igen tanulságos volt, hogy az EU gazdasági elemzői és vezető gazdaságpolitikusai gyakorlatilag csak a 2001 szeptemberében bekövetkezett terrortámadást követően kezdtek komolyan számolni azzal, hogy az amerikai és japán dekonjunktúra erre a régióra is áterjedhet, és ez bizony erőteljesen befolyásolja majd növekedési kilátásaikat.

Az elmúlt pár év tapasztalatai alapján a magyar gazdaság vonatkozásában azt is leszögezhetjük, hogy e hatások – a megelőző időszakkal ellentétben – már egyre inkább nem közvetlenül és egyenes arányban vetülnek ránk. Az ok pedig a magyar gazdaság alkalmazkodóképességének jelentős növekedése. Ez bizonyosodott be az 1998. évi nemzetközi pénzügyi válság, továbbá a 2000. év közepe óta széles körben terjedő dekonjunktúra körülményei között is. Ám természetesen nem tudjuk magunkat függetleníteni a külső eseményektől.

A 2001. évi gazdasági folyamatokról már rendelkezésünkre álló adatok alapján az állapítható meg, hogy a világ mindhárom fő régiójára kiterjedő dekonjunktúra mindeddig felemás hatással volt gazdaságunkra.

A növekedés üteme alacsonyabbá vált, mint azt – kedvezőbb körülményeket feltételezve – prognosztizáltuk, mégpedig elsősorban két tényező hatására. Egyrészt exportunk

mennyisége a megelőző időszakhoz – és eredeti számításainkhoz – képest csökkent. Másrészt a dekonjunkturához igazodva a vállalkozói beruházások is visszafogottabbá váltak.

Mindeddig azonban – s ebben már bizonyos gazdaságpolitikai eszközök pótlólagos bevetése, például anticiklikus hatású beruházásélénkítő programok (Széchenyi, Széchenyi Plusz) is szerepet játszottak – a növekedés lassulása nálunk nem nevezhető veszélyesnek. Nemzetközi összehasonlításban a magyar növekedés jelenleg is kiemelkedő.

A kétségtelen veszteségek ellenére tehát azt lehet mondani, hogy a gazdaság felzárkóztatására vonatkozó elképzeléseinket a rosszabb külső körülmények nem tették lehetetlenné. S a mi szempontunkból ez az egyik legfontosabb momentum.

Antiinflációs elképzeléseinket illetően a kiterjedő dekonjunktúra – elsősorban a 2001. második felében bekövetkező nagymértékű olaj- és olajszármazék-árscsökkenésen keresztül – pozitív feltételváltozást jelentett számunkra. Fogyasztói áraink körében ekkor kezdődött meg az a mértékű növekedésiütem-csökkenés, amelyet már az év elejétől kezdve vártunk.

A közeljövőt illetően az óvatos becslések helyénvalók. Ennek leglényegesebb oka az, hogy éppen a világgazdaság állapotát, a nemzetközi gazdasági folyamatok alakulását illetően a szakértők körében a világ minden pontján nagy a bizonytalanság.

A nemzetközi szervezetek előrejelzései szerint az idei év közepére befejeződik a lejtemet, és az év második felében a világgazdaságban megindul a növekedés. A FED elnöke is arra utalt, hogy az USA gazdasági aktivitása erősödik. További tény, hogy az USA fogyasztói bizalmi indexe hosszabb idő óta először emelkedett, csakúgy, mint a fémek dollárindexe.

Ugyanakkor 2001 végén az ipari termelés a fejlett régió meghatározó részében csökkent, mint ahogy a termelői árak is.

A mértékadó szervek előrejelzései szerint – az átlagosnál nagyobb bizonytalanság hangsúlyozása mellett – a ránk legnagyobb hatással lévő EU-régiót nem fenyegeti recesszió, csak a növekedési ütem további lassulása valószínű (a 2001. évi kb. 1,7 százalékról 1,3 százalék körülire). Itt a növekedési kockázatok minden tekintetben alacsonyabbak, mint az USA esetében. Ez a magyar gazdaság szemszögéből tompítja az esetleges további kedvezőtlen világgazdasági hatásokat.

Mindezek alapján a 2002-es évet illetően arra kell számítanunk, hogy a külső feltételek némileg tovább csökkentik majd növekedési, ezen belül exportlehetőségeinket, azonban ez a csökkenés nem lesz kiugró mértékű. A GDP 3,5–4 százalék közötti és az export kb. 8 százalékos növekedése e körülmények között is reálisan elérhető.

Számítani kell viszont arra, hogy a 2001-ben kiugróan jó külső egyensúlyi pozíciónk romlani fog, elsősorban az importnak az exportét meghaladó ütemű növekedése miatt. Emellett az energiaárak további, jelentősebb árcsökkenése a világpiacon már nem várható, s egy új növekedési folyamat beindulása általános áremelkedést von maga után. Ugyanakkor jelentősebb nyersanyag-áremelkedés, elsősorban olajár-emelkedés – szélsőséges, politikai konfliktusokkal terhelt helyzetek bekövetkezésétől eltekintve – nem várható, ami számunkra kedvező.

2. A világgazdasági folyamatokat ugyan nem tudjuk befolyásolni, saját gazdaságunkat illetően azonban többféle tennivaló is lehetséges, sőt szükséges. Jellemző a szinte a világgazdaság egésze szempontjából kedvezőtlen, egészségtelen tendenciák felerősödése. Ebben a helyzetben, mint a gazdaság minden szereplőjének, az államnak is erőteljesen szükséges koncentrálnia a feltételek alakulásának nyomon követésére, a szükségessé váló – elsősorban gazdaságélénkítő – politikák kidolgozására, az ezeket megvalósító eszközrendszer működtetésére – ügyelve az esetleg kellemtelen mellékhatások tompítására, a túlfűtöttség veszélyének elkerülésére –, e politikák és eszközrendszerek szigorúan koordinált alkalmazására.

Ez nemcsak összehangolt és megfontolt cselekvést igényel. Olyan eszközöket kell alkalmazni, amelyek most fejtik ki kedvező hatásukat, és nem akkor kezdenek el érdemben működni, amikor arra esetleg már nem lenne szükség. Konkrétan, ha mi arra számítunk – nemzetközi szakértői véleményekre alapozva –, hogy az általános dekonjunkturnak, sőt egyes térségekben recessziót idén második félévtől kezdve újra meginduló növekedés váltja fel, ez a növekedés kis fáziskéséssel már a magyar gazdaságra is pozitív hatást fejthet ki.

Ilyen megfontolások alapján a magyar kormány azon eszközök alkalmazását részesíti előnyben, amelyek rövid távon is élénkítik a gazdaságot, hiszen – az elfogadott feltételezések szerint – 2003-tól a dekonjunkturna okán már kevésbé valószínű, hogy szükség lesz különleges ösztönzőkre.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, a növekedés ösztönzésében rövid távon elsősorban a célzott kiadásnövelés, vagyis a költségvetés által támasztott pótlólagos keresletnövelés eredményes. A közterhek csökkentése inkább csak fáziskéséssel fejt ki ilyen jellegű hatását. Az adócsökkentés tehát – külön hangsúlyozandó, hogy kizárólag a most vizsgált szempontból – kevésbé hatékony eszköz. Közép- és hosszabb távon versenyképességi megfontolásokból ezen eszköznek lényegesen nagyobb szerepe van, s lehetőségeihez képest a magyar kormány is él vele. Több éves program van jelenleg folyamatban, például a munkabérek nemzetközi viszonylatban is tetemes közterheinek csökkentésére. A társadalombiztosítási járulék idén is csökken, de ez nem elsősorban a jelenlegi dekonjunkturna ellensúlyozása miatt történik így.

A magyar gazdaságot egyébként kedvező külső és belső egyensúlyi helyzetben érte a dekonjunkturna. Ez alkalmat adott és még továbbiakban is ad arra, hogy a kormány nagyobb kockázat nélkül tegyen lépéseket a növekedést fékező hatás ellen. E vonatkozásban az is kedvező volt, hogy jelentős részében már részletesen kidolgoztuk a Széchenyi-tervet, amely elsősorban a felzárkózásunkat segítő növekedésösztönző program, de mint ilyen, pontosan a megfelelő eszközként funkcionált a dekonjunkturna erősödésének időszakában. Az e program kiegészítéseként készült ún. Széchenyi Plusz viszont már egyértelműen a szükséges gazdaságélénkítést szolgálta. E programok nagyobb részben éppen az előttünk álló időszakban fejtik ki hatásukat, ezt tehát újabb ilyen jellegű csomagok összeállítása előtt mindenképp figyelembe kell venni.

A költségvetés anticiklikus jellegű működtetésére volt példa a kormánynak az Országgyűlés jóváhagyásával hozott döntése arról, hogy a személyi jövedelemadóból, járulékbévételekből, áfa- és vámbevételekből 2001-ben keletkező többletbevételeket nem a további hiánycsökkentésre, hanem a kereslet pótlólagos élénkítésére fordítja. Ez az intézkedés úgy nyújtott fedezetet többek között a nyugdíjak emelésére, a gyógyszerfinanszírozás kiegészítésére, a kis- és középvállalkozások támogatásának növelésére, gazdaságfejlesztést szolgáló beruházásokra, hogy közben nem növelte az államháztartás hiányát.

Az előttünk álló időszakban – ha a dekonjunkturna további erősödése miatt további lépésekre kényszerülnénk – megfelelő egyensúlyi pozícióink még arra is lehetőséget biztosítanak, hogy néhány, akár átmenetileg külső egyensúlyromlással járó, keresletnövelő intézkedést is tehetünk. Ebben az esetben azonban az átmeneti jelleg erőteljesen hangsúlyozandó. Általában is tudomásul kell venni, hogy a növekedés élénkítésének – bármilyen fajta eszközt is tekintve – korlátai vannak. A kiadások növelése nem rugaszkodhat el azoktól a keretektől, amelyeket egyrészt a belső termelékenységnövelés nyújtotta árufedezet, másrészt, exportunk esetében partnereink importkereslete határoz meg. Adómenték-csökkentés pedig csak akkor lehetséges, ha az állam az így előálló bevételkiesés ellenére is teljesíteni tudja a ráháruló, kötelezően megoldandó feladatokat.

Az esetleges további növekedésélénkítő intézkedéseknek most a vállalkozásélénkítésre kell irányulniuk, és végső céljuk az exportképesség erősítése kell, hogy legyen.

A lakossági fogyasztás ösztönzése bár lehetséges, azonban sokkal korlátozottabb, mint az előbbiek. E területen a központi beavatkozás hamarabb okoz túlszótöztöttséget, ami egészségtelen folyamatokhoz vezethet.

A monetáris politika jelenleg – az új árfolyamrendszer bevezetése után – sokkal nagyobb mozgástérrel rendelkezik, mint azt megelőzően, tehát szerepük lehet a kamatok alakításának is, azonban e tekintetben is azt kell mérlegelni, hogy az ilyen jellegű intézkedések hatása szintén késleltetett.

Fontos viszont a jelenlegi körülmények között, hogy az MNB által meghirdetett monetáris politika és inflációs célkitűzés folyamatosan jelentős szerepet játszik az inflációs várakozások letörésében, és ezen keresztül növekedési esélyeink erősítésében.

Pótlólagos felvételi követelmény-e az euróérettség?

CSABA LÁSZLÓ

*Ha az EU közös valutája sikeres és visszafordíthatatlan folyamat végterméke, akkor hiábavaló minden törekvés, amely a tagjelölteket az általa támasztott követelmények alól hosszú átmenetekkel próbálná kimenteni. A stabilitási és növekedési egyezmény, valamint az ERM–2 tagság együttesen oly szigorú belépési követelményeket támaszt, aminek egyetlen gyorsan felzárkózó ország sem tud önerőből megfelelni. Ezért érdemes az eurótagsági követelményeket úgy átfogalmazni, hogy tartalmukat megőrizve teljesíthetők legyenek. A közép-európai növekedés tartós lelassulása e közben a Balassa–Samuelson hatást a gyakorlatban jelentősen leértékeli, miközben a rövid lejáratú tőkebeáramlás kockázata laza államháztartási politika mellett megnő.**

Az európai integráció kezdettől fogva olyan tervezet volt, amely számtalan zökkenője és kitérője ellenére föltartóztathatatlanul haladt az alapító atyák által megálmodott politikai végcél irányába. Haladása nem fokozatos, átfogó tervet követő volt, hanem – a döntéshozatal kormányközi jellegéből közvetlenül le is vezethetően – a kísérletek, tévedések és kompromisszumok útján bukdácsolt.

Ezért az sem meglepő, hogy ugyanez a *rögtönzöttség* jellemzi az EU keleti kibővülésének immár évtizeden túlnyúló folyamatait is, amihez képest alárendeltté vált a volta-képpen történelmi és közgazdasági tartalom: az átalakuló országok visszaépülése az európai gazdasági és politikai térségbe (utóbbiról lásd: *Smith*, 2000 és *Csaba*, 1998). Eközben a legjobb esetben is adottságként vehetjük, hogy a később érkezők a közösségi vívmányok egyre *kiterjedtebb*, részletesebb és *költségesebb* rendszerével szembesülnek. Utóbbi számos mai tagállam számára is nehézséget – sokszor *vállalhatatlannak* bizonyult *nehézséget* – jelent, amit az előre kialakított kimaradások gyakorlata és a nizzai határozatokban kiemelt „megerősített együttműködés” intézménye egyaránt megjelenít. Még az olyan, másfél évtizedes (és mint ilyen, triviálisnak tűnő) vívmány területén, mint az *egységes piac* is van még tennivaló. 2001 nyarán az Európai Bizottság az unió alapító tagjai, köztük Németország ellen is eljárást kezdeményezett az Európai Bíróságnál környezetvédelmi, biztonsági és néhány más közösségi előírás be nem tartása miatt. Hasonlóképp egész éven át folyt az Európai Bizottság – eredménytelen – küzdelme azért, hogy a nagy kereskedelmi bankok ne kérhessenek többet az euróövezeten belüli átutalásokért, mint a belföldi tételekért, sőt a közös valuta fizikai megjelenéséig sem sikerült kiiktatni az elvileg csak az euró „denominációjaként” tovább élő nemzeti pénzek átváltásakor „szokásos” 3-5 százalékos átváltási illetéket sem.

* A cikk az ESSCA és a CNRS „Rendszerváltozás és EU integráció” címen megrendezett 3. nemzetközi tanácskozáására benyújtott előadás (Angers Graduate School of Business, 2001. november 29–30.) alapján készült.

Csaba László, a CEU, a Debreceni Egyetem és a BKÁE egyetemi tanára, az MTA doktora.

Ezért aligha szükséges indokolni, hogy a költségeket és hasznokat közvetlenül összemérhetővé tevő közös pénz egyeduralma új összefüggésbe helyezi a tagjelölt országok integrációérettiségét és gazdaságstratégiai mozgásterét egyaránt.

A jelen cikkben két hipotézist próbálunk meg ellenőrizni. *Egyfelől*: az egységes valuta egyeduralmával az EU monetáris integráció volta visszavonhatatlanná, egyben más vonásokat maga alá rendelővé is vált. Ezért a tovább folyó elméleti kötéshúzás ellenére semmi gyakorlati értelme sincs annak, hogy egy jelölt a „maastrichti kényszerzubbony” ellen kapálózzék, és hosszú átmenetekkel próbálja a maga csatlakozását kényelmessé (szociálisan érzékenyebbé) tenni. *Másfelől*: a maastrichti, az amszterdami és a nizzai szerződésekbe foglalt követelmények – beleértve az 1997-ben az EU-alapszerződés mellékleteként elfogadott stabilitási és növekedési egyezményt is (Brits – de Vos, 2000) – leszűkítik a gazdaságpolitika mozgásterét. E követelmények együttesének a tagjelöltek tisztán önerőre támaszkodva aligha képesek megfelelni. Ezért *fölteesszük*, hogy nemcsak szükséges, hanem lehetséges is a stabilitási követelmények olyan *átfogalmazása*, aminek révén a felzárkózó (a magállamoknál tartósan gyorsabban növekvő) gazdaságok is az integráció lényegét jelentő közös valutaövezet tagjává válhatnak.

Érdemes már most is kiemelni: a két (összefüggő) föltevés *nem átalakulás-specifikus*, és a tagjelöltek alacsonyabb fejlettségi szintjéhez is csak közvetve kötődik. Méghozzá annyiban, hogy – megfelelő gazdasági gyakorlat mellett – a kevésbé fejlett országok élni tudnak a neoklasszikus növekedési és kereskedelmi elméletekben formalizált fölzárkózási potenciállal. Ez a vonás jelentős és tartós lehet, amit a kelta jelenség már tudatosított, vagyis hogy a mindenkire egyenruhát kényszerítő szabályozási vaskalapság káros lehet (McCoy – McHale, 2001).

E föltevéssel nem társulunk azon – jó nevű – szerzőkhöz (például: Tabellini, 2001), akik az európai jegybank által önkéntesen (nem alapszabályban) vállalt 2 százalékos inflációs célmutatót túl alacsony értéknek vélik, és a 2001–2004-re informálisan vállalt államháztartási kötelezettségek föllazítását pártolnák. Annál kevésbé sem, hiszen ha a konjunkturális helyzet alapot adhat a még szinte meg sem született pénzügyi politikai keretek átszabására, a közös valuta hitele és külső árfolyama, valamint az egész vállalkozás sikere erősen megkérdőjeleződhet.

Az EMU: kényszerzubbony vagy önbeteljesítő várakozás?

Közismert, hogy az alapító atyáktól származó és 1970-ben a Werner-tervben ismét körvonalazódott monetáris integrációs modell két fő akadályon bukott el. *Egyfelől* az 1971-től kibontakozó, majd az olajárrobbanással tetéződő világpiaci árrobbanásra a Bretton Woods-i kötöttség alól frissen felszabadult nemzeti gazdaságpolitikák autonóm módon, egymással versengve, de mind megengedő/költségkímélő (accomodative) keretben válaszoltak. Így végső fokon nemigen tudtak mit kezdeni az évtizedek óta nem tapasztalt költséginflációs nyomással. *Másfelől* a keynesianus szellem eleve adotttnak vette, hogy a korabeli magas foglalkoztatási szintet mindenáron meg kell őrizni, és ennek inflációs költségét tisztán nominális – vagyis jövedelemátrendező és torzító (félre-ösztönző) hatással nem bíró – folyamatként láttatta. Bármit gondoljunk is mai fejlettségi szintű gazdaságelméleti mozzanatok érdeméről, az egyértelmű, hogy a Werner-tervnek az így megváltozott világ gazdasági közegben esélye sem lehetett.

Fontos tehát kiemelnünk, hogy a 80-as és a 90-es évtized sikeresebb valutáris integrációja azon alapult, hogy a nyugat-európai országok egyre nagyobb része tért meg fokozatosan a *szolid pénzügyi és költségvetési politika* követelményrendszeréhez, felad-

va a keynesi felfogást mint a közéleti jó modor alapkövetelményét.¹ Hangsúlyozzuk: ez a fordulat nem közvetlenül és nem is főképp az EK/EU-n belüli fejleményekből fakadt, hanem az egyes nyugat-európai országokon belüli gazdaságpolitikai és -elméleti önvizsgálatból és az ebből adódó önként vállalt irányváltásból. Egy sor ország, így Ausztria, Belgium, majd Hollandia és Finnország döntően *bepolitikai választásként* tette le a garast a keményvaluta-politika (Hartwährungspolitik) mellett. A nyugatnémet márkához történő egyoldalú árfolyamrögzítés (pegging) révén kívánták ugyanis ellensúlyozni a neokorporatív – háromoldalú egyeztetésre épülő – gazdasági modell eredendő túlelosztási hajlamát.² Míg az említett országokban a pragmatikus megfontolások voltak túlsúlyban, Nagy-Britanniában a konzervatív forradalom gerince az árstabilitás hagyományos angol értékéhez történő visszakanyarodás volt. Ennél is nagyobb pénzügyi újítás volt a – francia szójátékkal Frankfurtba, a Bundesbank székhelyére utaló – erős frank politikájára történő áttérés 1986-ban, a szocialista elnök és szocialista pénzügyminiszterre, *Pierre Bérégovoy* alatt. E fordulatnak különös bájta kölcsönzött az a tény, hogy a francia jegybank ekkor még egy évtizedig kormányfüggőségben maradt, mégis – a nyugat-európai jegybankok közt egyetlenként (*Thieme*, 1992) – szigorúan alkalmazta a gyakorlatban a stabil pénzellátás monetarista szabályát. Így pedig alig néhány év alatt meghaladhatóvá vált a francia pénzügyek hagyományosan kétes hírneve, és az árstabilitás vágyból valósággá válhatott.

A gazdaságelméleti főirány megváltozása és a gazdasági gyakorlat 70-es évtizedbeli átalakulása is kedvezett a monetáris integráció ügyének. Egyfelől a rugalmas árfolyamok rendszeréről hamar kiderült, hogy esetenként túl sok lehet az áldásból. Amikor például a német márka és az amerikai dollár átváltási aránya tíz éven belül az 1:1,7, valamint 1:4 közt változhat, ennek nyilván semmi köze a sokat hivatkozott „makrogazdasági fundamentumokhoz”. Mi több, a kilengés mellett a kamatparitás is elveszíti befektetéstérelő szerepét, a kereskedelmi ügyletek elbizonytalanodnak (ha a veszteséget fedezhetik is), a beruházások jövőbeli kockázatbecslése pedig közel lehetetlenné válik. *Másfelől*, minél több EU-ország állt közös gazdasági alapra, s minél komolyabban vették azt a célkitűzésüket, hogy közös gazdasági egységet/térseget alkossanak, annál inkább zavarta őket (és vállalkozásaikat) a valutáik közti átváltási arányok önkényesnek tetsző, előre beláthatatlan irányú és mértékű kilengése. Ezért az

EK-n belüli árfolyam-stabilitás visszaállítása már a 70-es évek közepétől kiemelt politikai törekvéssé vált, előbb az ún. valutakígyó, majd az első európai valutaárfolyam-rendszer, a szűk kilengési sávval működő ERM-1 keretében. E törekvés sajátos ellentmondása volt az, hogy csak részlegesen felszabadított tőkeműveletek és önkényesen (politikai presztízsszempontok alapján) kialakított árfolyamarányok mellett jutott érvényre. Ezért az ERM-1 1992. szeptemberi összeomlása, a hagyományosan túlértékelt angol font és olasz líra árfolyamának kiigazítása voltaképp várható volt. Történetileg nem is az ERM-1 összeomlása a meglepő, hanem az, hogy e fejlemény *nem siklatta ki az ekkor alig néhány hónapos maastrichti terveket*. A válság egyetlen lényeges hatása – a font kivonulása mellett – az euróvaluták külső árfolyamsávjának $\pm 2,25$ százalékról ± 15 százalékra történt kiszélesítése volt.

Ebben az a – sokak számára meglepő – fejlemény jelentkezett, hogy a nyugat-európai kormányok megtanulták a 70-es évtized leckéjét, és ezért *felhagytak a strukturális feszültségek konjunktúrapolitikai eszközökkel történő orvoslási kísérleteivel*. Ennek hatására az EU-országcsoporthoz egészeben a gazdaságpolitika szavahihetősége erőteljesen

¹ E fordulatról és az EK/EU-fórumokra történő áttételének fordulatairól kitűnő áttekintést ad a holland jegybankot képviselő egykori bennfentes, *André Szász* [1999] monográfiája.

² Lásd erről *Assar Lindbeck* [1998] áttűtő erejű elemzését.

megjavult. Még a 90-es évek elején a jeles nyaraltató cégre utalva Club Mednek gúnyolt dél-európai országok is képessé váltak a korábban lehetetlennek vélt teljesítményekre, és több éven át fönn tudták tartani az árstabilitást, egyben hozzáálltak barokkosan burjánzó és eladósodott államháztartásuk rendbetételéhez is. Görögországban és Olaszországban a kormányzat erőteljes társadalmi ellenállást is leküzdve megváltoztatta az állami pénzügyi hiányokat újratermelő társadalombiztosítási (főleg nyugdíj-) rendszereket, és mind az állami vállalatok, mind a közigazgatás területén jelentős hatékonysági javulást értek el. A kitartó erőfeszítések hatására a várakozásoknál sokkal erőteljesebb *közeledés* (konvergencia) jött létre az integráció magját alkotó élboly teljesítményszintjéhez (dokumentálja: Horváth – Szalai, 2001).

E ponton érdemes fölidéznünk, hogy a gazdasági és pénzügyi unió, valamint az ezt betetőző és polgárközelivé tevő egységes pénz létrehozása kezdettől fogva vérbeli politikai projekt volt, s így hiábavalóság lenne bármely gazdaságelméleti vagy nemzetközi kapcsolati iskolához kötni, abból közvetlenül eredeztetni. Miközben a szolid pénzügyi és államháztartási elvekhez történő visszatérés voltaképp egy sor kísérlet és tévedés révén végbement *társadalmi* méretű *tanulási folyamat* végeredményeként kristályosodott ki a 80-as évtizedben, maga a maastrichti egyezmény e – gazdasági természetű – fejleményen túlmutató, önálló és jövőorientált (az IR-elméletben konstruktivista) megközelítést jelenített meg.³ Ebben a várakozások alakulása a központi gazdasági elem, ami létrehozza az előnyöket, mégpedig az OECD/EU szintű gazdaságpolitikai konszenzus *visszafordíthatatlanná tétele* révén. Ez – valamint a Maastricht révén létrejött 2. és 3. pillér – a föderalizmushívó Németország „konca”. Ugyanakkor Franciaország Németország nyugati orientációjának bebetonozását, ennek érdekében pedig a mélyítésnek a bővítéssel szembeni elsőbbségét, végül a német hatalmi szimbólummá (is) vált márka denacionalizálását kapta cserébe. Jellemző, hogy az euroszkeptikus brit kormány mind-ezen „szuperállami” újításoktól távol tartotta magát.

Sokak meglepetésére (és a kétkedő hangokra rációfalva) a nemzetgazdasági pénzügyi mutatók közeledése egymáshoz és a legjobban teljesítőkhöz végbement, sőt 1998–2001 közt föl is erősödött. Amikor pedig bekövetkeztek azok az aszimmetrikus külső sokkhatások, amiktől a legtöbb elemző tartott, előbb az olajárak megháromszorozódásával 1999–2000-ben, utóbb az Egyesült Államok gazdaságának lelassulásával, *az euró ezeket sikerrel állta*. Mivel a tagállamok kormányai – a közvélemény egy részének követelőzése ellenére – nem követték el ismételten a 70-es évek baklövéseit, az euróövezet inflációja *csak kissé és átmenetileg haladta meg a 2 százalékos éves célértéket*, s a 2001. év végére vissza is állt erre. Az inflációs teljesítményt nem rontotta le a munkanélküliség megugrása, ennek 8 százalékos körüli szintje az elmúlt három évtized átlagához képest nem magas (egyres országokban, így Hollandiában, Angliában, Ausztriában, Portugáliában), valószínűleg a természetes ráta körül vagy az alatt van.

Az euró külső értékvesztése nem vezetheti tévútra az elfogulatlan elemzőt. Az európai jegybank – alapszabálya szerint – csak az árstabilitásért felel, a pénz külső vásárlóértékéért nem.⁴ Másfelől kiemelendő, hogy nemcsak a közös pénz, hanem az ezt alkotó német márka, francia frank (stb.) is gyengült a dollárhoz képest mindaddig, amíg az Egyesült Államok gazdaságával kapcsolatban a töretlen derülátás uralta a világ pénzpia-

³ Épp ezért a szerződés egyik (belga) megformálója a teljes félreértés példajaként említi Gordon Brown angol pénzügyminiszter ama nézetét, hogy Nagy-Britannia csak akkor lép be az euró övezetébe, ha gazdasága számára bizonyíthatóan több hasznot hoz e lépés, mint amennyibe kerül. Az euró épp az előzetes elköteleződésről, ennek kinyilvánításáról, a közös fellépésből származó előnyök létrehozásáról szól (de Schouteete, 2001).

⁴ Épp ezt a módosítást kellett átvezetni a jogharmonizáció keretében a magyar jegybanktvörvényen is 2001 júniusában.

cait. Harmadrészt minden új termék egyensúlyi árát *előzetesen* csak nagy hibahatár mellett lehet belőni. Nincs ez másképp egy új valutánál sem. Mint minden új terméknel, a kibocsátó hajlamos jó tulajdonságainak már-már szédelgő feldicsérésére. Ez pedig – mint legutóbb a SMART kisautótól az AIDS gyógyítására alkalmas szerekig terjedő körben érzékelhettük – az új termék túlárázására vezethet és vezet is.

Szokás szerint minden ilyen esetben az történik (és történt is), hogy a *piac* a rá jellemző kísérlet és tévedés útján *kiigazítja az induló árat*. Ez még a viszonylag könnyen áttekinthető befektetéseknél is rendszeresen megtörténik, amint az Egyesült Államokban a UPC távközlési cég vagy Németországban a Deutsche Telekom papírjait jegyzők is a maguk bőrén megtapasztalhatták. Mindebből semmi más nem következik, mint annak belátása, hogy *egy termék bevezető ára még semmire sem kötelez*. Jó minőségű és teljesítőképese termék/szolgáltatás tartósan föl- vagy leértékelődhet, ez azonban kizárólag az induló árat minősíti, nem a jószágot. Még pontosabban: az induló ár kialakításakor alapul vett *feltételezések* szembesülnek ilyenkor a valósággal.

Értékelésünket közvetlenül is alátámasztja az a tény, hogy az euró/dollár árfolyamkiigazítása már 2000 szeptemberére véget ért (pedig összetett és egymást kioltó várakozások tömegéről van szó). 2001 augusztusában, amikor az amerikai gazdaság gyors kilábalásával kapcsolatos hírek alaptalannak bizonyultak, az euró erősödni kezdett, majd – az EU-magállamok lassuló teljesítménye közepette – visszaállt a 2000 végére kialakult egyensúlyközeli szintre.⁵ Mindez arra utal, hogy ha a kamatvárakozások és a vállalati kilátások indokolják, a tőkeáramlás Európa felé fordulhat (és részben fordult is), mégpedig gyenge folyó makromutatók mellett is. Ezért az európai jegybank nem pusztá vaskalaposságból nem követte rögvést a FED-et a kamatvágással, már csak azért sem, mert az eurónak (a dollártól eltérően) még meg kell küzdenie a befektetői bizalomért.

Tegyük hozzá, hogy az euróövezet egészében nincs és a jövőben sem jöhet létre egységes monetáris transzmissziós mechanizmus (*Dornbusch – Giavazzi – Favero*, 1998). Így pedig sem konjunktúrapolitikai, sem foglalkoztatáspolitikai *finomhangolásra nincs mód*. 2000 végén például Németország expanzív, Írország megszorító kamatpolitikát „igényelt volna”, ha a gazdaságpolitika még mindig az avított keynesi keretekben próbálna a konjunktúra jelenségeire reagálni. A közös pénzpolitika ugyanis eleve azon a belátáson alapul, hogy az efféle kívánságok hiábavalóak és károsak is lennének, ezért az ECB nem tud egyszerre kamatot emelni és csökkenteni is.

Ha igazak azok a hírek, hogy az euró már készpénzkénti megjelenése előtt a kötvénykibocsátások 20-25 százalékát jegyezte, akkor jól látható, hogy az árfolyamkiigazítás nem akadályozta jelentős világpénzzé válását sem.

Érdemes azt is fölidézni (részletesen kifejti: *Braga de Macedo*, 2001), hogy az euró stabilitását nem elsősorban az amszterdami és a nizzai szerződésbe foglalt előírások biztosítják, hanem a gazdaságpolitika egészét átfogó (jórészt implicit) viselkedési szabályrend, amiben az együttműködésre, a válságkezelésben megengedhető lépésekre, a ki nem mentési záradéokra és sok másra vonatkozó elvárások összegződnek.⁶ A maastrichti kritériumok szembeötlő elégtelensége miatt a stabilitási és növekedési egyezmény további mennyiségi előírásokat és a kihágásokat büntető szankciókat is tartalmaz.

Épp ezért az euróövezet kormányai a 2001–2004-es időszakra szóló *államháztartási kiigazító programokat* készítettek, amiben fölvezették a középtávon elérendő egyensúlyi

⁵ Félreértésen alapul tehát az az értékelés (*Lőrincné*, 2001, 7. fejezet), ami a kezdetben leértékelődő euróból közvetlenül az ECB monetáris politikájának hatástalanságaira következtet.

⁶ *Palánkai Tibor* [2001, 19–21. o.] különösen élesen bírálja az együttműködés informalizmusát, az előre meghirdetett játékszabályok és számszerű követelmények hiányát, mert szerinte az eredendő kétértelműség (s így végtelen kötéltűzások) forrása lehet. Az ír kormány 2001. tavaszi elmarasztalása kapcsán erre volt is példa.

(vagy többlettel záró) pozíció elérhetőségéhez szükséges mértékeket. E törekvéseket a pénzügyi főbiztosság és az ECOFIN megtárgyalta és félévente aktualizálják. Nem utolsósorban – a lakosság és a pénzügyi piacok orientálására – az előirányzatokat közreadták és azok állása (meg a megvalósításukat szolgáló intézkedések) a szakmai és a minőségi napisajtó folyamatos vitáinak tárgya. Ezen a kormányok szavahihetősége is múlik, ami kamatfelárakban, tőkemozgásokban és választási eredményekben is megnyilvánul, vagyis nem pusztán szándéknyilvánítás (bár nem cikkelyezték nemzetközi egyezménybe), Jelen cikk lezárásakor az EU-tagállamok egyike sem vonta vissza fiskális programját,⁷ egyedül a Berlusconi-kormány számolt eleve az elődje által vállalt 0,8 százalékos hiány helyett 2,6 százalékkal (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2001. aug. 17.).

Érdemes kiemelni azt is, hogy a pénzügyi piacok (is) az államháztartási hiány tartalmát, nemcsak mértékét értékelik. Az a hiány például, ami az olasz nyugdíjrendszer részleges privatizálásából adódik, a jövő terhét csökkenti, s így más megítélés alá esik, mint mondjuk az angol kormány (nem hatékony infrastruktúrafejlesztő) beruházásnövelése, vagy egy tisztán választási bérrendezés a közszolgáltatásban.

Az azonban könnyen belátható – és ez volt a vita tárgya is –, hogy a valutaunió *intézményes kötés nélkül is együttműködő* költségvetés-politikai gyakorlatot igényel.

Összegzésképp megállapítható, hogy az EMU és a stabil euró fönnttarthatóságával kapcsolatos első hipotézisünk igazolhatónak bizonyult. Sem a külső sokkok aszimmetrikus volta, sem a tagállamok eltérő helyzetértékelése nem vezetett olyan gazdasági különutak választásához, amelyek aláásták volna a sajátos képződményt. A 2001. évi lassulás nem járt a régi hibák megismétlésével. Sőt, az olasz, a német, az angol és a francia baloldali kormánya nem kevésbé, hanem jobban védte az árstabilitást, mint konzervatív elődeik/utódaik. Ez azt is jelenti, hogy a politikai inga kilengése nem veszélyezteteti az integráció monetáris modelljét, az elmúlt időszaknál erőteljesebb külső sokkot pedig nehezen lehet elképzelni. Amszterdam és Nizza után nincs több előre kitárgyalt kimaradás⁸ a tagjelöltek és nincs kiválás a már benn lévők számára. Az EU-ban nincs olyan politikai vagy szakmai erő, ami felboríthatná az EMU-t. Ekkor a tagjelöltek számára már nem érdemi mérlegelés tárgya az euró, csak a csatlakozás időpontja és módja az. Igaz, ezt az EU előírásai szűk mezsgyére szorítják.⁹

Mind az elemző, mind a napisajtóban többször megfogalmazódott az a felvetés (gyanú), mely szerint az euró gyengeségét az eurótanács és a jegybankvezetés bizonytalan, félreérthető kommunikációs gyakorlata okozná. Eszerint az ECB vonalvezetése nem hiteles, különösen a kettős stratégia – a pénzmennyiség és az inflációs cél egyidejű követése – következtében. A pénzügyi szereplők eszerint „nem tudják hova tenni” az európai jegybanki vezetés jelzéseit. Ezzel szemben a folyamat ökonometriaielemzése (*Gaspar – Perez-Quiros – Sicilia*, 2001) arra utal, hogy a pénzügyi döntések bejelentése nem befolyásolta a piaci kamatkilengéseket. Ez a szereplők közti összjáték eredményességére és – a csökkenő inflációval, valamint a csökkenő napi kamatkilengésekkel – a közös európai monetáris politika *hatásosságára* utaló empirikus bizonyíték.

⁷ Mint várható, növekedéslassuláskor felvetődik az előirányzatok rugalmas értelmezése (Belgium), a hiány „strukturális” értelmezése (Németország), amelyek természetesen aláásnák az elköteleződés hitelét és „meglepő módon” az euró külső árfolyamát is.

⁸ Dánia 2000. szeptemberi népszavazása (az euró elutasítása) az 1992. évi opt-out-ra épül.

⁹ Nem lehet például az ERM-2-től eltekinteni, vagy a taggá válás időpontjában tízéves átmenetet kérni az EMU-hoz, mert akkor a piacgazdasági érettség koppenhágai következménye se teljesül hitelesen.

Az egységes pénz 2002. január 1-jei kizárólagossá válásával a tizenkét ország integrációja minőségileg elmélyült. Ha az euró lényegével kapcsolatos főttebbi fejtegetéseink nagyjából helytállóak, ez *pótlólagos követelményeket* állít a tagjelöltek elé. Ezek túllépnek az 1993. évi koppenhágai követelmények és az 1995. évi Fehér Könyv által körvonalazottakon (ez lényegében csak az egységes piac követelményrendszerét vázolja). Sőt, az EU mostani alapszerződése, a Nizzában átszerkesztett amszterdami szerződés sem szabja a bennmaradók számára előfeltételül a valutauniós tagságot, így pedig a tagjelöltek átvilágításakor sem volt perdöntő (bár a 31 tárgyalási fejezet egyike már az EMU volt). Érdeemes kiemelnünk, hogy a mai tagállamok éveken, sőt évtizedeken át folyamatosan készülhettek az egyre bővülő és egyre költségesebb uniós szabályozás bevezetésére. Az északi országok kimaradtak egyik-másik pillérből (például Svédország nem felelt meg az EMU-követelményeknek, Dánia pedig Schengenből maradt ki).

A déli országok alkalmazkodására – különösen az EMU-hoz – pedig *túlnyomórészt* már uniós taggá válásukat követően került sor.¹⁰ Ezzel azonban a keleti tagjelöltek számára Amszterdam óta elvi esélye sincs annak, hogy előre megállapodjanak a kimaradásban, sőt a közösség növekvő pénzügyi segítségére se számíthatnak (hisz a jelenlegi haszonélvezők nem hajlandók lemondani eddigi juttatásaikról). Mindez jól mutatja, mennyire téves és értelmetlen az „inkább később, de jobb szerződést kell kötni” felhívás, hiszen a későbbi csatlakozás eleve több erőfeszítést igényel kisebb „ellenszolgáltatás”¹¹ fejében. Mindez közgazdasági értelemben a *kivárás negatív értékeként* is megfogalmazható, ami az idő múlásával egyre csak nő.

Érdeemes megvizsgálni, hogy mi tekinthető pótlólagos belépési követelménynek?

A koppenhágai követelményekből legalább közvetve levezethető az EMU-ban való részvételre való hajlandóság és képesség. Ez nem kevesebbet jelent, mint a brit megoldás kizárását, ahol a valutauniós tagságot a tagjelölt belső konjunktúrapolitikai megfontolásaihoz illesztő időzítéssel képzelték el. A dán változat – a tartós kívülmaradás – pedig eleve nem jöhet szóba. Másodszor: a valutauniós képességek hihető/bizonyítható vállalását már a tagfelvételi jegyzőkönyv aláírásának időpontjára elvárják.¹² Ez különösen kemény eljárás, ha egybevetjük az IMF és az OECD gyakorlatával, ami a valuta szabad átválthatóságának, illetve tőkeműveletek felszabadításának követelményét csak fokozatosan „hajtja be” új tagjaitól.

Az előadottakhoz persze hozzá kell tennünk azt is, hogy a modern gazdaságelmélet többé nem tekinti a magasabb/mérsékelt inflációt a gyors növekedés természetes kísérő-jelenségének, sőt a korábban efféle nézeteket hirdetők is felülvizsgálták álláspontjukat (Burton – Fischer, 1998). Az inflációmentes növekedés ugyanis nemcsak társadalmi és gazdasági szempontból előnyösebb az inflatorikusnál, hanem hosszabb távon csakis ez bizonyul *fenntarthatónak*. Ebből a szempontból vizsgálva a tagjelöltek számára az EU *legfőbb vonzereje* épp az, hogy a *stabilitási közösség* részesévé válhatnak, rövid úton nyerhetik el a pénzügyi hitelességet, és az ezzel járó jelentékeny kamatfelárcsökkentést is. Ezzel a fejlesztési célokra bevonható külföldi forrás lényegesen olcsóbbá válik, és megnő a fejlődés „erényes körének” valószínűsége is. Azáltal, hogy nemzetközileg kipróbált és elismert szabályozási környezetbe épülnek, az átalakuló országok tőkevonzó képessége erőteljesen és tartósan megnő. A politikai, gazdasági, szabályozá-

¹⁰ Lásd erről Nagy András [1999] és Andrea Boltho [2000] meglehetősen eltérő értékelését.

¹¹ Már amennyiben valaki számára a transzfer-egyenleg jelentené az EU-csatlakozás hasznát.

¹² Ez a nizzai szerződésből közvetve adódik, de az EU-tárgyaló fél ezt többször is egyértelművé tette. Az MNB 2001. júniusi irányváltása sem független ettől.

si, jogi kockázatok mérséklődése belföldön is *hosszú távra* mérsékli a kockázati felárat, tartósan javítja a fejlesztések finanszírozhatóságát (külön állami programok és mérlegezés nélkül is).

Ha ehhez még figyelembe vesszünk néhány, gyakorlatilag fölöttébb fontos szempontot, így a vállalkozások rendelkezésére álló *finanszírozási* eszközök változatosságát, költségét, megbízhatóságát és elérhetőségét is, továbbá fontosnak tartjuk a nemzetgazdasági adósság (és a vele járó kockázat) szétterítését, akkor a szolid pénzügyi rendszerre alapozott *tőkepiaci liberalizálás parancsoló szükségességként* fogalmazódik meg az élenjáró átalakuló országok számára (Buch – Heinrich – Piedzroch, 1999). Ebben a megközelítésben az EU csak azt várja el tőlük, amit önértékéből amúgy is, saját fejlesztéspolitikai érdekekből is meg kellene tenniük. Ha a pénzügyi rendszer szolid alapokra helyezése és a tökeműveletek felszabadítása egymást kiegészítő módon folyik, ráadásul ennek kockázatát az EU-csatlakozás belátható távlata mérsékli, az egyoldalú liberalizálással szemben gyakorta hangoztatott érvek elesnek.¹³ Az EU-tagság talán legfőbb vonzereje az, hogy a várakozások kedvező befolyásolásával és a spekulatív támadások esélyének csökkentésével ezt a tartós növekedést megalapozó változatot teszi megvalósíthatóvá. Ebben a változatban nem jön létre egyoldalú segélyfüggőség, és nem szorulunk a fejlett országok adófizetőinek jóindulatára se.

Egy megoldás kívánatos volta nem azonos azzal, hogy egyben *keresztülvihetőnek* is véljük. Ha a nizzai csúcson elfogadott csatlakozási menetrendből és a göteborgi csúcson kialakított határidőkből indulunk ki, a 2004 végére befutókat az idő sürgeti.

Közismert, hogy a valutaunió alapvetően gyakorlati megfontolások sorozatában jött létre. Ausztria, Belgium, Hollandia, utóbb (közvetve) Franciaország számára kedvező hatásokkal járt a német márkához történő *egyoldalú* kötés és a monetáris politikai *önállóságról* (főképp a finomhangolásról) *történő lemondás*. Ha a rögzített árfolyam éveken, sőt, mint Ausztria és Belgium esetében, évtizedeken át fennáll, a kulcsvaluta és a „bolygóvaluta” közti különbség névlegessé és jelképessé válik. A pénzügyi elméletben jó érvek vannak arra nézve, hogy ilyenkor célszerű a kulcsvalutát bevezetni, és kockázatos még be nem vezetett új pénzzel kísérletezni. Ez a megfontolás azonban kivitelezhetetlennek bizonyult, mert Európa-szerte igen erőteljes a nemzeti jelképek iránti vonzódás és az ehhez kötődő érzékenység is.¹⁴ Érdemes azt is hozzátenni, hogy az így összerázódó EU-magállamok közt sokáig létezett a konjunkturális összhanghiány, néha a gazdaságfilozófiai eltérés is, de *együttműködésükben a fejlettségbeli szintkülönbség mellékes szempont maradt*. Vagyis a valutaunió fejlődési dimenziót nélkülöző módon alakult ki a különféle hüvelykujjszabályok és politikai döntések során. Azaz a keleti kibővülés kulcskérdése maradt másodlagos.

A fejlődésgazdasági kérdések iránt természetszerűleg nyitottabb globális pénzügyi irodalomban mára a *rugalmas árfolyamokat* központi jelentőségűnek tartják, mert a különféle információk, várakozások közvetítésére, a rögzített árfolyamok melletti gondatlan hitelezés és szerkezeti elmerevedés kiküszöbölésére pótolhatatlan szükség van mind a tőke-, mind az áru piacokon (Obstfeld, 1998; Summers, 2000). A „kezünk megkötésének előnyeiről” szóló, sokat idézett érv lényegtelennek, sőt félrevezetőnek bizonyulhat, amint azt a cseh, az orosz és a kelet-ázsiai valutaválságok 1997–1999 során igazolták. Így a korábban jellemző köztes megoldások a tiszta árfolyamrendszereknek adják át

¹³ Ezeket többnyire kereskedelempolitikai szempontból fogalmazzák meg, hisz ott alapelv a kölcsönösség. Makroökonómiailag azonban legkésebb a merkantilizmus meghaladása óta tudható, hogy a nemzetközi kereskedelemben a jólétnövelés forrása a *behozatal* (statikus és dinamikus értelemben egyaránt).

¹⁴ Amikor az euró elődjét, az európai elszámolási egységet (ECU) bevezették a 70-es években, Németországban és Angliában csalással vádolták a franciákat, hisz a közös pénznem egyben egy középkori francia valuta neve is volt, így „leértékelték” a többieket.

helyüket: vagy a lebegtetés, vagy a valutatanács, illetve a dollár egyoldalú bevezetése a járható út (Corsetti – Pesenti – Roubini, 1999). Az érv lényege az, hogy a stabilitás nem importálható külföldről, főleg ha a tökemérleg liberalizált, ami végső fokon a klasszikus Mundell – Fleming-féle lehetetlenségi tétel képmása.

Ez mindaddig súlyos kihívást jelent az átalakuló országok számára, amíg gazdaságunkban az infláció szerves módon és tartósan le nem csökken az európai jegybank által megcélzott kb. évi 2 százalékos szintre (a „headline inflation” és nem a maginfláció értelmében). Amíg tehát a dezinfláció és a tartós növekedés társítása nem sikeres, a felzárkózás folyamata – főleg a tökeműveletek liberalizáltsága mellett¹⁵ – valószínűtlené teszi, hogy a tagjelöltek egyszerűen az osztrák–holland keményvaluta-politika lemásolása révén juthatnának be a valutaunióba.¹⁶ Már csak azért sem, mert a példaosztrákban a keményvaluta-politikát erőteljes tökeműveleti korlátozások mellett alkalmazták.

Így, miközben a nemzetközi pénzügyi irodalom újabban kifejezetten óvja a gyorsan növekvő országokat árfolyamunk rögzítésétől (Broda, 2001), viszont az ERM-2-ben való részvétel épp ezt igényelné. Ha a tagjelölteknél tartós és jelentős termelékenységnövekedés figyelhető meg (mint például Magyarországon az elmúlt 7-8 évben, a működő tőke beáramlását megjelenítve), ez vagy magasabb belföldi inflációt, vagy valutafőlértékelődést (vagy mindkettőt) okoz, ami a klasszikus Balassa–Samuelson-hatás megnyilvánulása.

Miközben tehát a termelékenység felzárkózás felfelé nyomná az árfolyamot, a tökeműveletek felszabadításával járó bizonytalanság az ellenkező irányba hathat. A kis, nyitott országok valutái eleve ki vannak téve a spekulatív támadásoknak, mi több, ezekkel szemben gyakorlatilag védtelenek (Keren, 2000). Csak igen kifinomult monetáris politikai irányítás – és egy jó adag szerencse – mellett van esélyük a külső sokkok leértékelés nélküli átvészelésére (Edwards, 2001). Mint az euró példáján is láhattuk, az új (pénz-) piaci szereplők általában csak bizonyos megkésettiséggel és a próba-szerencse útján találják meg saját piaci egyensúlyi pontjukat, ráadásul ez jelentősen különbözhet a politikusok által kívánatosnak tartott szinttől. Az árfolyam korai rögzítése – az erősödő dezinfláció melletti széles lebegési sáv megőrzésének esetét leszámítva – a kelet-ázsiai árfolyamválságból ismert módon spekulációs folyamatokat és durva kiigazítást válthat ki. A rugalmasság megőrzése tehát elsőrangú követelmény marad az átalakuló országokban, míg az ERM-2 a visszavonhatatlan rögzítés irányába halad. A tartós ír infláció (és növekedés) jól szemlélteti az általunk leírt probléma gyakorlati jelentőségét az EMU szempontjából.

Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy ha a tagjelöltek növekedési üteme tartósan és jelentősen meghaladja az uniós átlagot, és a reálkonvergencia fennmaradása közös érdek, akkor szükséges lehet olyan áthidaló megoldások kimunkálása, amelyek ezt a maastrichti–nizzai egyezmények filozófiájának (a szolid pénzügyi gyakorlatnak) a megkérdőjelezése nélkül vezethetik el a gyorsan növekvő tagjelölteket a valutaunióba. A probléma jórészt abból fakad, hogy az élen járó tagállamok pénzpiacának mélyülése és az árfolyamsáv ERM-2 konform kiszélesítése eleve kikényszerítette¹⁷ a tőkemozgások teljes körű felszabadítását, amit az OECD- és a társulási egyezmények vállalásai nemzetközi jogi kötéssel ruháztak fel (és így politikailag elháríthatatlanná vált).

¹⁵ Ez Csehországban 1999, Lengyelországban 2000. június, Magyarországon 2001 júniusa óta áll fenn, míg a többi átalakuló országban csak kíváncsalmként létezik.

¹⁶ Ez az érvelés – ceteris paribus – a valutatanácsot alkalmazó tagjelöltekre, így Bulgáriára, Észtországra és Litvániára is értelemszerűen kiterjeszthető.

¹⁷ Így a gyakorlat részben átrendült a Kopits [2001, 13. oldal] által szorgalmazott fokozatos és óvatos tőkepiaci nyitás gondolatán, hiszen a fennmaradt megkötések viszonylag könnyen megkerülhetővé váltak (és így értelmüket veszítették).

Minden köztes megoldás számára kedvezőtlen az a közvélekedés, ami az euró első háromévi teljesítményét a valóságosnál is kritikusabbnak látja. Ha pedig eltekintünk a 90-es évek második felében szembeszökővé vált fölzárkózási folyamatától, megerősödhet az a félelem, hogy a posztkommunista országok bevétele az eurót a maradék hitelétől is megfoszthatja a befektetők szemében. Az ebből adódó *szavahihetőségi gondokra* többször utalt például *Ernst Welteke*, a Bundesbank elnöke és több más pénzügyi vezető is. Ezzel is összefügghet az, hogy az európai jegybank és a bizottság illetékesei az euró tagjelöltek általi esetleges egyoldalú alkalmazásának feltételeiről korlátozó értelemben nyilatkoztak, a belépési követelmények teljes körű és maradéktalan teljesítését szorgalmazták. Mint a 2001. évi országjelentésekből is kitűnt, köztes megoldások híján ma még *egyetlen tagjelölt sem képes hitelt érdemlően állítani*, hogy EMU-értelemben is megfelel a második és a harmadik koppenhágai követelménynek.

Épp ezért az elmúlt évek során *több áthidaló javaslatot* is megfogalmaztak. Az észti jegybank és a kormány 1999 májusában bejelentette, hogy a valutatanács definíciószereiben megfelel az ERM-2 követelményeinek, így az észti korona külön átmeneti időszak híján is átadhatja helyét az eurónak. Az európai jegybank és a bizottság képviselői azonban udvarias formában ellent mondtak e fölvetésnek, bár az szó szerint értelmezve helytálló. A brüsszeli és a frankfurti szakértők kiemelték, hogy az *euró bevezetése nem pusztán formalitás*. Ide – mint a mai EU-tagállamoknál – egy sor szerkezeti reform beérését követően célszerű eljutni. Ennek keretében a költségvetési, a pénzügyi, a bank- és tőzsde-felügyeleti hatóságok szabályozási képességeket kell, hogy elsajátítsanak, mi több, a piaci (köztük a külpiazi) szereplők szemében *hitelességet kell kivívniuk*. Az új intézményeket és a szabályozók szakértelmét a nemzetközi tőkepiacok próbájának kell alávetni. S csak azok, akik sikerrel állnak egy-egy orosz vagy ázsiai válság keltette vihart, azok szerzik meg belépőjegyüket. Az pedig nem titok, hogy az észti bankokat az orosz válság viharában a svéd tulajdonosaiknak kellett kimenteniük (*Sutela*, 2002), tehát nem az állami szabályozás és a szokványos óvatosság mentette ki őket „önerőből”.

Egy másik javaslat lengyel szerzőktől (*Bratkowski – Rostowski*, 2000) származik, és az élen járó országoknak az euró *egyoldalú* bevezetését javasolja. Ez a fölvetés összhangban áll a nemzetközi pénzügyi irodalom egyik meghatározó irányzatának (lásd: *R. Dornbusch*, *G. Calvo*, *K. Schuler* írásait), amely szerint a *kis és sérülékeny valuták kora leáldozott*. A pénzügyek stabilitását legegyszerűbben egy már meglévő stabil valuta átvételével lehet elérni. Számos latin-amerikai ország lépett erre az útra, és a szigorúan értelmezett valutatanács – így a bolgár, a hongkongi és a bosnyák – is lényegében ezt jelenti.

Miközben az amerikai pénzügyminisztérium és a FED fölkarolta a kezdeményezést, és a Bundesbank se tiltakozott ellene, hogy térségünkben széles körben egyoldalúan átvették a német márkát (például Montenegróban is), az európai jegybank az ötletet potyautasságnak minősítve elvetette. A szerzők szerint ez félreértésen alapul, hiszen a javaslat a költségvetési fegyelem kikényszerítését szolgálja.¹⁸ A felvetés komolyabb ellenzői épp ezért azt emelik ki, hogy ez a megoldás megfosztja a gazdaságpolitikát egyik fő eszköztől, a költségvetési ösztönzők/keresletélénkítés és a konjunktúrapolitika anticiklikus alkalmazásától (*Nuti*, 2000). Ha ez az ellenvetés helytálló, az érvek közül csak az – a diplomáciai – marad, amely szerint nem bölcs dolog nyilvánosan lábbal tiporni azon klub játékszabályait, ahová éppen igyekeznének.

¹⁸ Ez a 2001/2002. évi kisiklás alapján rá is fért volna a lengyel gazdaságra.

Egy harmadik megközelítés az árfolyam-stabilitást az EMU sarokkövének tekinti, és ezért célszerűtlennek tartja az árfolyam lebegtetésére irányuló kezdeményezéseket. Ehelyett azt hangsúlyozza, hogy a fogyasztóiár-szint növekedése önmagában keveset mond, ezért jónak látná a maastrichti kritériumok ártértékelését (Szapáry, 2000). E felfogás szerint politikai túlteljesítés volt csupán az, hogy az árstabilitást *nem az EU-átlag, hanem a három legjobban teljesítő ország* átlagaként határozták meg. Ezt a választást sem közgazdasági, sem eljárásjogi szempontok nem indokolták, önkényes választás eredménye. Amint elhiszük, hogy a 60-as, 70-es évtized inflációs politikája végleg a múlté (például azért, mert a 12 euróvezeti országból ötben költségvetési többlet volt 2001-ben), akkor nincs szükség a mindenáron való túlteljesítés ösztönzésére sem. Ekkor semmilyen „lazaság” sincs a számtani átlag elfogadásában, ami természetesen a felzárkózó országok, így például Írország és Spanyolország teljesítményét is magában foglalja. Ez a cikk lezárásakor 3,5 százalék körüli értéket adna, és ez tisztán termelékenységekülönbségekre visszavezethető inflációs különbségek jó részére „fedezetet” is jelentene.

A felvetés ellenzői rámutatnak arra, hogy az infláció tartósan 2 százalék alá szorítása az EU valamennyi országában nagy vívmány. Ráadásul épp 1999–2001 közt derült ki ismét, hogy az infláció elleni küzdelmet *sosem lehet befejezetté nyilvánítani*. Mind a külső hatások, mind a belső merevség újbóli fellángolására vezethet, és a politikailag könnyebb utat jelentő engedékeny magatartást a tőkepiacok kíméletlenül megbüntetik. Ha az infláció a 2001-ben Írországban és Hollandiában észlelt 5 százalék körül beragadna, ez aláásná a közös valutát. A tagjelölt országokra ez a megfontolás még erőteljesebben érvényes, hisz több helyütt populista, újraelosztó nézeteket hangoztató erők vannak (kerülhetnek) a hatalomba(n). Így az az antiinflációs oktató-nevelő hatás, ami Brüsszelből jön, sosem fölösleges.

Épp ezért fogalmazódott meg az a gondolat, hogy az árstabilitás az az érdem, amit mindenképpen meg kell őrizni. Erre mutat az EU-gyakorlaton kívül az is, hogy így tudja a társadalom a gazdaságpolitika eredményességét ellenőrizni és számon kérni. Ekkor viszont a *Balassa–Samuelson*-hatást *árfolyam-rugalmassággal* lehet érvényesíteni. E gondolatmenetet kifejtve Kopits [2000] rámutat arra, hogy az árfolyamrögzítés az ERM-ben a versengő leértékelések ellen hat, felértékelni azonban szabad. E tekintetben precedens értékű volt a görög drachma sorsa, amit kétszer is enyhén fölértékeltek, mielőtt az euróövezet-beli „végső” átváltási arányát megtalálták.

Bár a magam részéről ezt az érvelést elfogadtam, nehéz lenne eltekinteni attól, hogy az ERM lényege az árfolyamok *visszavonhatatlan* rögzítése a partnerek közt. Épp ezért a megoldás csakis akkor található meg, ha az infláció a tagjelölt országokban is 2-3 százalékra mérséklődik. Ekkor már az ERM-2 ± 15 százalékos kilengési sávja elégséges lehet minden reális kiigazítás számára. Ehhez azonban *tartós és szerves dezinflációra* lenne szükség, amely nem pusztán egy fordulónapra „hozza” az elvárt teljesítményszintet. Ez nehéz feladat lesz, mert eddig a tagjelöltek inflációja *csak a növekedéslassulás szakaszában* viselkedett „eurókonform” módon, a gyorsabb növekedést Lengyelországban is, Magyarországon is, de Szlovéniában és Csehországban is magasabb infláció kísérte az 1994–2001 közti időszakban.

Kitekintés

A második részben *igazoltuk* a második hipotézist, mely szerint az euróövezetbe a frankfurti jegybank értelmezése mellett *egyetlen gyorsan növekvő, nyitott tőkepiacú tagjelölt sem képes belépni*. Mivel a társulási egyezmények valamennyi tagjelöltnek előírják a tőkémérleg tételeinek főlsszabadítását (legkésőbb a taggá válás időpontjára), a

főntebb vázolt ellentmondás *addig marad meg, ameddig a Balassa–Samuelson hatás,* vagyis akár évtizedes szinten.¹⁹

A megoldás az EU gyakorlatában kialakult jelentős rugalmasság révén születhet meg, ahol az elvileg kibékíthetetlen rendszerek – mint a német tételes jog és az angol precedensjog – együttélése is biztosítható, például épp az igen kényes (és drága) környezetvédelmi ügyekben is. Az agrárágazat és a területfejlesztés is gyakori terepe az áthidaló megoldásoknak (*Wallace – Wallace, 2000*).

A lehetséges megoldás főlvázolásához szükséges föltételezéseinket nyíltan megfogalmaznunk. *Elsőként* föltesszük, hogy az euró – az első szakaszban kifejtettek szerint – valódi világpénzzé válik és túljut az 1999–2001-es időszak bizalmi apályán. *Másodszor* a közép-európai tagjelöltek képesnek bizonyulnak a növekedési időszakban is – nemcsak a lassulás idején – mérsékelni az inflációt. *Harmadszor* föltesszük, hogy a tagjelöltek élbolya képes lesz az államháztartás rendbetételére, meghozzá többéves egyeztetett kiigazítási programok szerint. E – merésznék tetsző – fölvetés voltaképp a 90-es évek tapasztalatát vetíti előre (lásd a melléklet 1. és 2. táblázatát), amikor térségünkben sokkal nagyobb mértékű kiigazítás ment végbe, mint az EU-n belül.

Ha a fenti három föltevés érvényes, az egész probléma nagysága *a növekedési ütem tartós (strukturális) különбözőségének mértékére* egyszerűsödik. A gazdaságelmélet, az átalakuló országok hosszú távú növekedési potenciálját fölmérő számítások és a gazdaságtörténet alapján *nincs kényszerítő okunk annak fölvetésére*, hogy az átalakuló országok a következő 10-25 évben kelet-ázsiai ütemben növekednének.²⁰ A legismertebb Solow-, Barro- vagy Roemer-modellekből is belátható, hogy alacsony beruházási ráta mellett, az allokációs hatékonyság erőteljes növekedése nélkül, alacsony K+F ráfordítás mellett (ami a megelőző másfél évtized szomorú ténye marad) a növekedési ütem *lelassulása elkerülhetetlen*. E föltételek miatt a tagjelölt/élen járó ország valós növekedése valószínűleg *kisebb lehet csak*, mint amivel a kereskedelmi/konvergencia modellekben számolni szokás. Így a cseh, a lengyel és a magyar esetben *a felértékelési nyomás is kisebb lesz*, viszont megnő a laza fiskális politikával társuló újraelosztó (béreket lefelé merevítő) politika költsége.

E föltevések mellett az euróövezethez való csatlakozás, bár 1993-hoz képest valóban pótlólagos felvételi követelmény, *mégsem jelent fejlesztéspolitikai áldozatot* a tagjelöltek számára; a kihívásnak viszonylag könnyű lehet megfelelni. Az euró belátható közelségbe kerülése jelentheti azt a pótlólagos ösztönzöt, amire az elkényelmesedésre, önelégültségre hajló kormányzatoknak szükségük is van az évek óta halasztódó strukturális reformok fölgyorsítására mindhárom élen járó országban. Igaz, e változásokra főképp nem az EU kedvében járás érdekében, hanem az országokban élők jólétének biztosítása végett van szükség, vagyis *önérdek*.

Hivatkozások

Boltho, A. [2000]: What matters for economic success? Greece and Ireland compared. In: *Bara, Zoltán – Csaba, László* (szerk.): *Small Economies' Adjustment to Global Tendencies*. Budapest, Aula Kiadó (az EACES számára), 151–170. o.

¹⁹ Az ugyancsak köztes megoldások mellett érvelő *Hochreiter – Wagner* [2002] szerzőpáros kiemeli, hogy ez a hatás csak akkor domináns, ha a tényező- és árupiaci árak lefelé merevek, továbbá, ha eltekintünk az euró által megnövelt áttekinthetőség és verseny hatásaitól is, ami korlátozza a nem versenyző ágazatok ár- és béremelési lehetőségeit.

²⁰ Az ENSZ EGB [2001/1. sz. 254. o.] szerint 2000-ben a 27 átalakuló országból mindössze öt haladta túl az 1989. évi GDP szintjét, Magyarország például 4,5 százalékkal, míg eközben Ausztria 1989. évi (magasabb) szintjét az ezredfordulóra 27,6 százalékkal haladta meg (uo. 243. o.), vagyis a fejlettségi olló eközben még szét is nyílt.

- Braga de Macedo, J. [2001]: The euro in the international financial architecture. *Acta Oeconomica*, 51. évf., 3. szám, 287–314. o.
- Bratkowski, A. – Rostowski, J. [2000]: The EU attitude to unilateral euroisation. In: Brzeski, A. – Winiecki, J. (szerk.): *A Liberating Economic Journey* London, The Cromwell Press for CRCE, 199–233. o.
- Brits, H. – de Vos, M. [2000]: The Pact for Stability and Growth. In: van Bergijk, P. A. G. – Brendsen, R. J. – Jansen, W. J. (szerk.): *The Economics of the Euro Area*. Cheltenham (UK) and Northampton (USA): E. Elgar, 201–220. o.
- Broda, Ch. [2001]: Coping with terms of trade shocks: pegs versus floats. *The American Economic Review*, 91. évf. 2. szám, 376–380. o.
- Buch, C. – Heinrich, R. – Piedzroch, Ch. [1999]: Foreign Capital and Economic Transformation: Risks and Benefits of Free Capital Markets. Tübingen: J. C. B. Mohr/Kieler Studien, 295. szám.
- Burton, D. – Fischer, S. [1998]: A mérsékelt infláció megfékezése. In: Cottarelli, Carlo – Szapáry György (szerk.): *Mérsékelt infláció*. Washington – Budapest: az IMF és a Magyar Nemzeti Bank közös kiadása, 15–96. o.
- Corsetti, G. – Pesenti, P. – Roubini, N. [1999]: Paper tigers? A model of the Asian crisis. *European Economic Review*, 43. évf., 7. szám, 1211–1236. o.
- Csaba László [1998]: Közép-Európa uniós érettségéről. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf., 1. sz., 1–18. o.
- Dornbusch, R. – Giavazzi, F. – Faverro, C. [1998]: Immediate challenges facing the European Central Bank. *Economic Policy*, 24. sz., tavasz.
- Edwards, S. [2001]: Contagion. *The World Economy*, 24. évf., 5. szám, 877–900. o.
- Gaspar, V. – Perez-Quiros, G. – Sicilia, J. [2001]: The ECB monetary policy strategy and the money market. Bécs, ÖNB Working Papers, 47. sz., június.
- Gros, D. [2000]: How fit are the candidates for EMU? *The World Economy*, 23. évf., 10. szám, 1367–1378. o.
- Hochreiter, E. – Wagner, H. [2002]: The road to the euro: exchange rate arrangements in European transition economies. In: Tavlas, G. – Ulan, M. (szerk.): *Annals of the American Academy of Social and Political Science*. Washington, D. C., National Academic Press (megjelenés alatt).
- Horváth Ágnes – Szalai Zoltán [2001]: A kevésbé fejlett EU-országok konvergenciájának tapasztalatai. *Közgazdasági Szemle*, 48. évf., 7–8. szám, 640–658. o.
- Keren, M. [2000]: Capital flows as the central bankers' straightjacket. In: Bara, Z. – Csaba, L. (szerk.): *Small Economies' Adjustment to Global Tendencies*. Budapest, Aula Kiadó (az EACES számára), 96–109. o.
- Kopits György [2000]: A közép- és kelet-európai országok árfolyam-politikája az EMU összefüggésében. *Külgazdaság*, 45. évf., 2. szám, 44–74. o.
- Kopits György [2001]: Globalizáció, integráció és felzárkózás. Külföldi tanulások Magyarország számára. *Valóság*, 46. évf., 9. szám, 9–18. o.
- Lindbeck, A. [1998]: A svéd kísérlet, I–II. rész. *Külgazdaság* 47. évf., 7–8. szám, 57–89. és 9. szám, 56–74. o.
- Lőrincné Istvánffy Hajna [2001]: Pénzügyi integráció Európában. Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- McCoy, D. – McHale, J. [2001]: Ireland's example to the east. *The Financial Times*, július 3.
- Nagy András [1999]: A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai, I–II. rész. *Közgazdasági Szemle*, 46. évf., 2. szám, 176–193. o. és 46. évf., 3. szám, 266–277. o.
- Nuti, M. D. [2000]: Unilateral euroisation – an unnecessary exercise? Az EACES 6. kétéves közgyűlésén tartott előadás, Barcelona, szeptember 7–9.
- Obstfeld, M. [1998]: International capital markets: benefactor or meance? *The Journal of Economic Perspectives*, 14. évf., 4. szám.
- Palánkai Tibor [2001]: Az euró két év után. *Európai Tükör*, 6. évf., 2–3. szám, 8–29. o.
- de Schouteete, Ph. [2001]: The misunderstood euro. *The Financial Times*, augusztus 29.
- Smith, A. [2000]: Return to Europe: Reintegrating Eastern Europe to the European economy. Basingstoke, MacMillan.
- Summers, L. [2000]: International financial crises: causes, prevention and cures. *The American Economic Review*, 90. évf., 2. szám, 1–16. o.
- Sutela, P. [2002]: Privatisation of Baltic banks. In: Gáspár Pál (szerk.): *Managing Capital Flows in Emerging Economies*. Cheltenham, E. Elgar, megjelenés alatt.
- Szapáry György [2000]: Az árfolyamrendszer kiválasztása az átmenet országaiban az EMU-csatlakozás előtt. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf., 12. szám, 951–961. o.
- Szász, A. [1999]: The Road to European Monetary Union. Basingstoke, MacMillan.
- Tabellini, G. [2001]: The ECB must rethink its strategy. *The Financial Times*, június 25.
- Thieme, H. J. [1992]: A gazdasági egyensúlytalanságok és az európai erőforrás-allokáció. *Külgazdaság*, 36. évf., 5. szám, 15–27. o.

Melléklet

1. táblázat

**A maastrichti követelmények teljesülése
(1998)**

	Hosszú távú kamat	Infláció		Államháztartás egyenlege	Államadósság a GDP arányában (százalék)
		1998	1999		
Csehország	14,2	10,7	2,7	–2,4	40
Észtország	11,7	10,5	4,0	–0,2	5
Magyarország	17,8	14,3	9,3	–7,1	52
Lengyelország	19,1	11,8	6,1	–2,1	26
Szlovénia	10,3	7,9	4,9	–0,8	23
Bulgária	5,4	22,3	n. a.	1,3	95
Lettország	5,3	4,7	2,1	0,1	6
Litvánia	10,7	5,1	1,2	–3,4	13
Románia	64,0	59,1	39,5	n. a.	18
Szlovákia	17,1	6,7	6,9	–4,8	54
1991/3-as adatok					
Portugália	8,3	12,2		–6,0	66
Spanyolország	12,4	6,4		–4,5	44
Olaszország	13,0	7,0		–10,0	100
Görögország		14,2		–13,8	110
Átlagok					
Luxemburg	14,6	11,0	5,4	–3,2	29
csoport					
Helsinki csoport	20,5	19,6	12,4	–2,3	37
Club Med	15,0	10,2		–8,6	80

Forrás: Gros [2000], 1369. o.

Az államadósság dinamikája

	Állományváltozás	Adósság/GDP-arány változása
Kumulatív 1992–1997		
Németország	13,7	17,4
Görögország	28,1	10,7
Olaszország	10,7	12,9
Portugália	–4	1,4
Spanyolország	11,3	20,9
Kumulatív 1994–1998		
Csehország	9,8	10
Észtország	1,5	4,6
Magyarország	20,1	–24,9
Lettország	2,1	–2,6
Litvánia	0,8	6,6
Lengyelország	–4,5	–26
Szlovákia	11,0	–29,6
Szlovénia	15,8	5,4

Forrás: Gros [2000], 1376. o.

Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi vitái

KISS JUDIT

*Az EU és az USA a világ két legnagyobb gazdasági hatalma: a világtermelés mintegy felét és a világexport több mint egyharmadát adják, s a világimport több mint 40 százalékát szívják fel. A transzatlanti kapcsolatok jelentőségét mutatja, hogy az USA első számú piaca és befektetési területe az EU és viszont. A két gazdasági hatalom közötti éves tőkeforgalom több mint 1000 milliárd dollár. Az EU és az USA közötti kereskedelmi viták forrása az USA importtól elmaradó exportteljesítménye, ami saját piacvédelmének növelésére és az EU piacnyitásának kikényszerítésére sarkallja. 1962 és 1990 között 17 kereskedelmi vita zajlott az USA és az EU között. Ebből 14 esetben az USA volt a panaszos fél, s a 17 vita közül 12 agrárterméket érintett. A 90-es években a kereskedelmi viták elsősorban a mezőgazdaság és a biotechnológia (búza-, szója-, árpa-, banánkereskedelem, hormonkezelt húсок, genetikailag módosított szervezetek), valamint a gyógyszeripar, az acélipar, a repülőgépgyártás és a telekommunikáció területén folytak. Újabb kereskedelmi konfliktusok forrása lehet az EU keleti kibővülése és a dohai WTO-forduló.**

A TRANSZATLANTI KAPCSOLATOK VILÁGKERESKEDELMI JELENTŐSÉGE

A tizenöt tagú Európai Unió (EU) és az USA a világ két legnagyobb gazdasági hatalma. A piac nagyságát érzékelteti, hogy az EU lakossága 2001-ben 375 millió, az USA-é pedig 273 millió fő volt, s a két gazdaság éves GDP-je 7800, illetve 9200 ezer milliárd USA dollár, vagyis együttesen a világtermelésnek mintegy a felét adják. A jelentős és bővülő felvevőpiaccal magyarázható, hogy 1999-ben az USA világimportból való részesedése 23,6 százalék, az EU-é pedig 18,9 százalék volt, vagyis a két gazdasági egység szívta fel a világimport¹ 42,5 százalékát. Az EU és az USA nemcsak a világ legjelentősebb vásárlói, de maguk is nagymértékben bekapcsolódtak a nemzetközi munkamegosztásba. Ezt mutatja, hogy 1999-ben az USA világexportból való részesedése 16,4 százalék, az EU-é pedig 18,9 százalék volt, vagyis együttesen a világexport 35,3 százalékát adják. Ezek az arányszámok azt is mutatják, hogy az EU a GDP-jéhez viszonyítva nagyobb mértékben² és kiegyensúlyozottabban³ kapcsolódott be a nemzetközi

* A cikk a GKI Rt. felkérésére készített tanulmány alapján íródott.

¹ 1999-ben a világimport cifparitáson 5791 milliárd dollár volt, a világexport fobparitáson pedig 5621 milliárd dollár.

² 2000-ben az EU 15 áru- és szolgáltatásexportja a GDP 33,4 százalékát tette ki, míg áru- és szolgáltatásimportja ennek 32,3 százalékát.

³ 1998-ban az EU világkereskedelmi többlete 12,4 milliárd dollár volt, míg az USA kereskedelmimérleg-hiánya 262,6 milliárd dollár. 1999-re az USA kereskedelmimérleg-hiánya már 313 milliárd dollárra nőtt.

munkamegosztásba, mint az USA. Ugyanakkor az amerikai gazdaság alakulása nagymértékben meghatározza az exportorientált országok gazdasági kilátásait, hiszen a világexport közel egynegyede az USA-ba irányul. Ráadásul mind az USA, mind pedig az EU esetében a kereskedelmi forgalomnak jelentős része ún. intern, vagyis regionális integrációs csoportosulásokon belüli kereskedelem⁴: a NAFTA⁵ esetében 1999-ben a forgalomnak 54,1 százaléka volt internkereskedelem, míg az EU esetében 63,5 százaléka.⁶ Ráadásul ez az arány mindenképpen nőni fog a jövőben, egyrészt az EU keleti kibővülése következtében, másrészt az egész amerikai kontinenst (35 országot) átfogó Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet (FTAA, Free Trade Area of the Americas) létrehozása következtében.

Habár mind az EU, mind pedig az USA esetében a közvetlen régió játszik meghatározó szerepet a kereskedelmi forgalomban, azért a transzatlanti kapcsolatok sem elhanyagolhatóak. A 90-es évek második felében az USA exportjának több mint 20 százaléka irányult az Európai Unióba, míg az EU exportjának közel 20 százaléka talált vevőre az USA-ban, vagyis egymás számára a legfontosabb partnerek voltak. Jelenleg az USA első számú piaca és befektetési területe az Európai Unió. (Lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

A transzatlanti áruforgalom jelentősége
(Százalék)

	1997	1998	1999	2000
EU-ba irányuló USA-export az összes export százalékában	20,4	21,9	21,9	21,1
USA-ba irányuló EU-export az összes export százalékában	18,1	19,3	19,1	18,1

Forrás: OECD, 2000, illetve US Department of Commerce, 2001.

2. táblázat

Az EU és az USA közti áru- és szolgáltatáskereskedelem alakulása
(Milliárd USD)

	1990	1997	1998	1999	2000
EU-ba irányuló USA-export	93,1	140,8	149,5	151,6	165,1
USA-ba irányuló EU-export	90,8	157,5	176,4	195,4	220,0
Kereskedelmimérleg-többlet az EU javára	-2,3	+16,7	+26,9	+43,8	+54,9

Forrás: OECD, 2000, illetve US Department of Commerce, 2001 és US International Trade in Goods and Services – Annual Revision for 2000. US Census Bureau, 2001. június.

Habár az USA exportjában fontosabb szerepet játszik az EU, mint fordítva, mégis az USA számára jelentős deficittel zárul az EU-val bonyolódó áru- és szolgáltatáskereskedelem, aminek növekvő mértéke és tartós fennmaradása kereskedelmi viták potenciális lehetőségét vetíti előre. (Lásd a 2. táblázatot.) Mivel a kereskedelmimérleg-hiány növekedésének alapvető oka az USA importtól elmaradó exporttevékenysége, így a megoldást nem annyira a protekcionista lépések, mint az export fokozása kínálja, vagyis

⁴ A regionalizmus kérdéseiről lásd: Siroen [2000].

⁵ NAFTA, azaz North American Free Trade Area, az USA, Kanada és Mexikó szabad kereskedelmi övezete.

⁶ Az EU és az USA világkereskedelmi szerepéről lásd részletesen Kiss [2001].

az USA nem annyira a piacvédelem növelésében, mint a többi ország – köztük az EU – piacnyitásának „kierőszakolásában” érdekelt. Annál is inkább, mivel a különböző multi-laterális fórumokon (például a GATT-ban, illetve utódszervezetében, a WTO-ban) az USA mindig is a liberális kereskedelempolitika élharcosa volt.

A transzatlanti kapcsolatok másik meghatározó eleme az EU és USA közötti tőkeforgalom, aminek dinamizmusát mutatja, hogy 1996 és 1999 között az EU-ba irányuló amerikai tőkebefektetések nagysága közel kétszeresére emelkedett, míg az EU-ból az USA-ba irányuló tőkeáramlásoké másfélszeresére, vagyis az EU vonatkozásában az USA megtartotta, sőt megerősítette nettó tőkeexportőri pozícióját. (Lásd a 3. táblázatot.) Ezzel együtt az Európai Unió a legnagyobb külföldi befektető az USA-ban,⁷ ugyanakkor az amerikai tőke legfőbb célterülete.⁸ Nem véletlen, hogy a transzatlanti árucseré-forgalom mintegy 40 százaléka ugyanazon – az óceán két partján lévő – cégen belüli kereskedelem. Becslések szerint az EU és az USA közötti több mint 1 ezer milliárd dollárnyi tőkeáramlás következtében mintegy 3 millió európai dolgozik az EU-ban megtelepedett amerikai cégeknél és 3 millió amerikai USA-ban lévő európai cégeknél, vagyis ezen a területen erőteljes a két partner kölcsönös függése. Talán ezzel is magyarázható, hogy a beruházások területén sokkal kevesebb vitás kérdés merült fel, mint a kereskedelem területén s a tőkeforgalmat a kereskedelmi viták sem tudták megzavarni.

3. táblázat

Az EU és USA közötti közvetlen beruházások áramlása
(Milliárd USD)

	1989	1996	1997	1998	1999
USA-tőkeberuházások az EU-ban	150,0	334,7	390,6	481,6	624,7
EU-tőkebefektetések az USA-ban	235,0	337,2	371,8	433,7	509,1

Forrás: Survey of Current Business, 2000. július.

KERESKEDELMI VITÁK: TÉNYEK, OKOK, MEGOLDÁSOK

Kereskedelmi viták 1962–1990 között

Az USA és az Európai Unió,⁹ illetve akkor még Európai Gazdasági Közösség közötti első kereskedelmi viták a 60-as évek elejére nyúlnak vissza. Korábban nem alakultak ki említésre méltó nézeteltérések, hiszen a II. világháborút követően s a hidegháború beindulása idején teljes politikai és gazdasági érdekazonosság állt fenn az USA és Nyugat-Európa között. Mindkét fél érdekelt volt Európa, illetve később Nyugat-Európa mihamarabbi talpra állásában, megerősödésében, gazdasági növekedésében. Az USA ezt anyagilag is támogatta a Marshall-terven keresztül. Amikor azonban 1957-ben létrejött az Európai Gazdasági Közösség, kialakult a vámunió és létrehozták a Közös Agrárpolitika (CAP, azaz Common Agricultural Policy) meglehetősen protekcionista rendszerét (a magasan megállapított garantált árak, a lefölözések és az exporttámogatások bonyolult

⁷ Az USA-ban lévő külföldi tőke több mint fele Európából érkezett.

⁸ Az amerikai külföldi tőkebefektetések több mint 40 százaléka az EU-ba irányul.

⁹ Az egyszerűség kedvéért az anyagban végig az Európai Unió (EU) kifejezést használjuk, függetlenül attól, hogy az adott időben ez létező kategória volt-e vagy nem.

egységét), a bekövetkező kereskedelemeltérítő, sőt protekcionista hatás kiváltotta az első kereskedelmi vitákat. Az ellentéteket csak növelte a kezdetben hattagú Európai Gazdasági Közösség előbb 9, majd pedig 12 tagúvá válása, az élelmiszer-, energia- és ipari önellátottság mértékének emelkedése, a gazdasági potenciál (GDP, főre jutó GDP, ipari termelés) erősödése s az integráció elmélyítésére való törekvés. Ez utóbbit az USA az „Európai Erőd” építésére irányuló törekvésként értékelte s saját piacrajutási esélyeinek romlásától tartott.

1962 és 1990 között összesen 17 kereskedelmi vita zajlott az USA és az EU között.¹⁰ Ebből 14 esetben az USA volt a panaszos fél, s csak 3 esetben volt az EU a panasztevő, vagyis az esetek többségében az USA féltette a saját piacát az EU áruitól, illetve látta saját piacra jutását veszélyeztetve. Nem véletlen, hogy a 17 vita közül 12 agrártermékeket érintett, hiszen a protekcionista EU-agrárrendtartás és a liberális amerikai agrárpolitika számtalan ütközési felülettel rendelkezik. A 17 vitából 3 (az acél-, a konzervgyümölcs- és a borvita) békés módon rendeződött, vagyis sem büntetőakcióra, sem pedig azzal való fenyegetésre nem került sor. Az 1988–89-es konzervgyümölcs-vita büntetőakció kilátásba helyezése után zárult le. Kilenc vita valamelyik fél büntetőakciója után zárult le, és négy vita lezárulása áthúzódott a 90-es évekre, illetve mind a mai napig nem ért véget.

Ezek után lássuk, hogy mi volt az egyes kereskedelmi viták tárgya, oka és milyen megoldás született a vita rendezésére.

Békés módon, büntetőakció nélkül lezárult viták

1969-ben robbant ki az EU és USA közötti első, de korántsem utolsó *acélvita*. Ebben az USA az EU-ból származó acéltermékeknek a piacára való nagyarányú beáramlása ellen tiltakozott. A megoldást az EU önkéntes exportkorlátozása nyújtotta. Az erre vonatkozó megállapodás 1969 és 1974 között volt érvényben.

1981-ben robbant ki a *feldolgozott (konzerv-) gyümölcsexport* körüli vita. Ebben az USA azt sérelmezte, hogy az EU támogatásban részesíti saját gyümölcsfeldolgozóit, s ezzel rontja az EU piacára exportáló – többek között amerikai – gyümölcsfeldolgozók versenypozícióját. Az EU a tényt nem tagadván azzal érvelt, hogy a termelői támogatást a magas minimumárak kompenzálásának, s nem versenytorzításnak szánta. Az ügyet az USA a GATT vitarendező szerve, a panel elé vitte, amely el is ítélte az EU akcióját, és felszólította az EU-t, hogy állítsa helyre a versenysemlegességet a hazai termelők és az importőrök között. A panel döntését végül is nem fogadták el, mivel 1985-ben megkötött az USA–EU Konzervgyümölcs Egyezmény, amelyben az EU ígéretet tett a termelői támogatások fokozatos csökkentésére, illetve felszámolására.

Az 1985–86-os *borvitában* az EU azt szeretne volna elérni, hogy a GATT indítson vizsgálatot az USA Wine Equity Act-je ügyében. Ez a törvény ugyanis nemcsak a bortermelőknek, de a szőlőtermelőknek is lehetőséget adott antidömping-eljárás kezdeményezésére és kiegyenlítő vámok alkalmazására tisztességtelen import esetén. A GATT saját szabályaival ellentétesnek bélyegezte a törvényt. Ezt azonban az USA nem fogadta el. A borvita azonban magától megoldódott, mivel az ominózus törvény hatálya 1986-ban lejárt.

¹⁰ Ezek részletes leírását és tipológiáját adja Featherstone – Ginsberg [1993].

1988-ban az USA azzal vádolta az EU-t, hogy megsértette az 1985-ben kötött *Konzervgyümölcs Egyezményt*, s kilátásba helyezte, hogy ellenlépéseket tesz az EU exportja ellen, hacsak az EU nem tartja be a termelői támogatások csökkentésére vonatkozó kötelezettségét. Az USA számításai szerint az egyezmény be nem tartása évi 10 millió dollárnyi kárt okoz az USA konzerviparának. Habár az EU azt hangoztatta, hogy a termelői támogatások összhangban vannak az egyezménnyel, végül is 1989 júniusában hajlott a termelői támogatások csökkentésére.

Büntetőakciók hatására lezárult viták

1962-ben az USA visszavonta az EU *szőnyeg- és üvegexportjára* vonatkozó GATT-kedvezményeit. Mivel az EU nem elégedett meg az USA által felajánlott kompenzációval, ezért ellenakciókat kezdeményezett bizonyos amerikai exportárakkal szemben.

Talán az első komolyabb kereskedelmi konfliktusra 1963-ban került sor. Ekkor tört ki ugyanis az ún. *csirkeháború*, annak hatására, hogy 1962-ben az EU a Közös Agrárpolitikát a baromfiszektorra is kiterjesztette, s jelentősen megemelte a lefőlözéseket, ami nagymértékben visszavetette az amerikai baromfiexportot. Mivel a két fél nem tudott megegyezni a kompenzáció mértékét illetően, az ügyet a GATT elé vitték. 1963 novemberében a GATT-panel meghatározta a kompenzáció összegét, amelyet azonban az USA nem tartott megfelelőnek. Így válaszképpen megemelte az EU-ból származó konyak, a Volkswagen mikrobusz és burgonyakeményítő vámját. A büntetővámok nagysága megfelelt annak a veszteségnek, amit az USA baromfitermelői az EU piacán elszenvedtek.

A következő kereskedelmi vitára 1981-ben került sor a *szibériai gázvezeték* építésével kapcsolatban. Ez a vita azonban már egy elmélyültebb bizalmi válság keretein belül bontakozott ki. Miután a Szovjetunió 1979-ben bevonult Afganisztánba, az USA gazdasági szankciókat fogantatosított a Szovjetunió ellen és elvárta, hogy szövetségese, az EU is így tegyen. Az EU azonban érdekelt volt a szibériai gázvezeték megépítésében, egyrészt a szállításokat végző cégeken keresztül, másrészt az olcsó földgázhoz való hozzájutás révén. 1980 decemberében a Reagan-kormány embargót rendelt el a gázvezeték építéséhez szükséges berendezésekre, részegységekre, alkatrészekre. Az embargó nemcsak a külföldön tevékenykedő amerikai cégek eladásaira vonatkozott, hanem az amerikai licenc alapján termelő valamennyi, köztük nyugat-európai cégre is.

Az EU 1982 júliusában panasszal fordult a GATT-hoz, mondván, hogy az akciót megelőzően az USA nem konzultált megfelelően az EU-val, az európai cégek nem tudják a megkötött szerződést betartani, s az akciót az USA-nak az EU belső ügyeibe való illegális beavatkozásnak tartják. Az EU azzal érvelt, hogy az EU-n belül tevékenykedő amerikai leányvállalatok európai cégek, amelyekre az EU, illetve a tagállamok törvényei vonatkoznak. Az EU nyomásának engedve a Reagan-kormány 1982. november 12-én feloldotta az embargót. Habár a kereskedelmi vita megoldódott, az eset mindenesetre tanulságos volt. Az USA-nak rá kellett jönnie, hogy az Európába települt amerikai vállalatokat mennyire európaiként kezeli az EU. Ugyanakkor az EU is rádöbbsent arra, hogy az USA igyekszik külföldre települt vállalatait saját hatáskörében tartani. S ez a különbség további konfliktusok lehetőségét hordozza.

1982-ben tört ki az ún. *tésztaháború*. 1982 áprilisában az USA panasszal fordult a GATT-hoz azzal, hogy az EU jelentős mértékben szubvencionálja USA-ba irányuló tésztaexportját, s ez évi 40 millió dollárnyi veszteséget okoz a versenyhátrányba került amerikai tésztagyártóknak. Ráadásul az EU késztermékeket szubvencionál, ami teljes mértékben ellentétes a GATT Szubvenciók Magatartási Kódexével. Az EU ezt azzal

utasította vissza, hogy ténylegesen nem a készterméket, a tésztát szubvencionálja, hanem csupán annak durumbúza-tartalmát, vagyis a támogatás a GATT-szabályoknak megfelelő. Ennek ellenére a GATT panelje az EU támogatási gyakorlatát GATT-szabályellenesnek minősítette. Ezt azonban az EU nem volt hajlandó tudomásul venni. Ekkor az USA még nem szánta el ellenlépésre magát.

A tésztaüggyre 1986 augusztusában tértek vissza (a később ismertetendő citrusüggyel kapcsolatban). Lázás tárgyalások indultak a tésztaszubvenció elfogadható mértékéről, s az USA megtorló intézkedéseket helyezett kilátásba arra az esetre, ha nem sikerül időre – 1987. augusztus 2-ára – egyezsége jutni. Hogy itt sokkal inkább precedensről, mint tényleges gazdasági érdekről volt szó, azt az bizonyítja, hogy mindössze 35 millió dollárnyi EU-ból érkező tésztaexportról volt szó, amely az USA-piac 10 százalékát fedte le. Végül is az EU beleegyezett, hogy a tésztaexport durumbúza-tartalmára érvényes szubvencióit felére csökkenti, és jelentősen mérsékli a tésztagyártóknak nyújtott termelői támogatásokat is.

A fenti vita egyik tanulsága, hogy végül is nem kérdőjeleződött meg az az EU-gyakorlat, hogy késztermékeket is lehet szubvencionálni. A másik, hogy az USA a korábbiaknál sokkal érzékenyebben reagál az EU-akcióira, különösen akkor, ha azok agrárérdekeket érintenek.

Ugyancsak az amerikai agrártermelők érdeksérelméből robbant ki az 1982–1986 között tartó *citrusháború*. Az amerikai citrustermelők már a 70-es évek folyamán panaszkodtak, hogy az EU kedvezményes vámokat alkalmaz a nem EU-tag mediterrán országokból érkező citrusfélékre. Mivel a vámkoncessziók a rájuk kivetett MFN- (a legnagyobb kedvezményes elbánás szerint megállapított) vámoknál kisebbek, így versenyhátránnyal kell küzdeniük az EU piacán. Amikor 1976-ban és 1982-ben az USA panasszal élt a GATT-nál, az EU azzal válaszolt, hogy a vámpreferenciák ténylegesen a kevésbé fejlett mediterrán országok gazdasági fejlődését szolgálják. Az USA nem értett egyet ezzel az érveléssel, s ezért a GATT-panel elé vitte az ügyet. 1985-ben a GATT azt a döntést hozta, hogy az EU által a friss narancsra és citromra nyújtott preferenciák sértik az USA legnagyobb kedvezményes elbánási elvét, s felszólították az EU-t a versenysemlegesség betartására. Az EU nem volt hajlandó a GATT-döntést elfogadni. Az USA pedig kilátásba helyezte, hogy a neki okozott kereskedelmi veszteség nagyságával azonos büntetővámot vet ki az EU tésztaexportjára. Ez alkalommal az EU-t nem készítette megvárásra a fenyegetés, sőt ellenlépést helyezett kilátásba: kijelentette, hogyha az USA büntetővámokat vezet be a tésztaexportra, akkor ő az USA dió- és citromexportját fogja megemelt vámokkal sújtani. Ez volt a kereskedelmi konfliktusok sorában az első eset, hogy a bepanaszolt fél, az EU válaszlépést helyezett kilátásba az USA-val szemben. Ez azt is sugallja, hogy az USA–EU gazdasági kapcsolatok az USA-hegemónia csökkenésével, az EU megerősödésével az egyenlőség, a szimmetria felé kezdtek eltolódni.

Hosszas huzavona után végül is 1986 augusztusában sikerült megegyezni. Mindkét fél visszavonta büntetőakcióit, s az EU kedvezményes vámkvótákat nyújtott az USA-ból érkező grépfrútra, citromra, narancsra, mandulára, pörkölt földimogyoróra és narancs dzsúszra. Cserébe az USA csökkentette bizonyos termékek (sajt, olíva, paprika stb.) vámját, illetve emelte kedvezményes vámkvótáját. Ráadásul az USA arra is ígéretet tett, hogy az EU-nak sem a jelenlegi, sem a jövőben a mediterrán országokkal kötendő preferenciális kereskedelmi megállapodásait nem fogja megátadni.

Az USA és az EU közötti második *acélháború* 1982-ben tört ki. Ennek hátterében az acélipart a 80-as évek elején sújtó válság állt, amelynek következtében Nyugat-Európában gyárbezárásokra s erőteljes karcúsításra került sor. Az acélipar szerkezeti átalakulását elősegítendő az EU Bizottsága állami szubvenciót nyújtott acélipari cégek-

nek. 1982-ben az USA acéltermelői antidömping eljárást és kiegyenlítő vámok kivetését követelték az EU termelőivel szemben. Végül is 1982-ben sikerült megkötni az US-EC Carbon Steel Agreementet, amely 1982 novemberében lépett hatályba 1985. december végi lejáratával. Ezzel ténylegesen időt akartak adni az USA acéliparának a szerkezetátalakításra, ugyanakkor biztosítani akarták az EU-szállítók USA piaci részesedését.

Ugyanakkor 1982 folyamán erőteljesen megnőtt bizonyos acéltermékek (acélcsövek) USA-ba irányuló EU-exportja, mivel a fenti megállapodás ezekre a termékekre nem terjedt ki. Ezért az USA az 1974. évi Kereskedelmi Törvényének (Trade Act) 301. cikkelye alapján védintézkedéseket vezetett be ezen termékek importjával szemben. Az EU 570 millió dollárnyi kompenzációt kért, s amikor ez elutasításra talált, akkor ellenintézkedéseket vezetett be bizonyos amerikai importtermékekkel szemben (polietilén, puska, sportfelszerelések). Ez volt az első alkalom a transzatlanti kapcsolatok történetében, hogy az EU ellenintézkedéseket hozott az USA-val szemben. Válaszképpen az USA 1984 végén embargót rendelt el az EU acélcsőimportjával szemben. Végül is 1985 végén sikerült egy új acélmegállapodást tető alá hozni. Ebben az USA lehetőséget biztosított az EU-nak, hogy a korábban megállapított kvótán felül is szállíthat acélcsöveket az amerikai piacra, ahol az EU piaci részarányát 5,5 százalékban állapították meg 1989 szeptemberéig. Az EU pedig ígéretet tett acéltermékexportjának önkéntes korlátozására.

A megállapodás betartása azonban meglehetősen nehézkes volt. 1985. december 30-án az USA egyoldalúan importkvótákat vetett ki az EU félkész acéltermékeire. Válaszképpen az EU büntetővámokat vetett az USA-ból érkező műtrágyára és állati zsiradékra az 1987. február 15. és 1989. november 15. közötti időszakban. 1989 novemberében az USA és az EU egy új, önkéntes exportkorlátozási szerződést írt alá az 1989. november 20. és 1992. március 31. közötti időszakra. Ennek értelmében az EU amerikai piaci részaránya 7 százalékra nőhetett. Megegyezték az acéltermékeket sújtó vámok liberalizálásában és a nem vámjellegű kereskedelmi akadályok felszámolásában. Kimondták az exportszubszenciák tilalmát, ugyanakkor az egyéb jogcímen (K+F, környezetvédelem) nyújtott támogatásokat megengedhetőnek ítélték.

A következő kereskedelmi vita annak kapcsán pattant ki, hogy *Spanyolország és Portugália* 1986 januárjától csatlakozott az Európai Unióhoz. Mivel a közös külső vámtarifa átvétele következtében bizonyos termékek spanyol vámszintje¹¹ megemelkedett, ez kárt okozott az ezen termékeket exportáló USA-nak. A piacvesztésért az USA kompenzációt követelt. Mivel 1986. július 1-jéig nem sikerült az EU-val megállapodni a kompenzáció mértékében, így az USA kilátásba helyezte, hogy megemeli bizonyos EU-importcikket (bor, brandy, konyak, ásványvíz, sajt, hús, kolbász, burgonyakeményítő, répa, olíva stb.) vámját. Ez a vámemelés mintegy 1 milliárd dollárnyi veszteséget okozott volna az EU-kereskedőknek. A portugál csatlakozás esetében pedig az USA azt sérelmezte, hogy a csatlakozási jegyzőkönyv értelmében a portugál gabonaimport 15,5 százalékát csak EU-forrásból lehet kielégíteni, valamint, hogy jelentős mértékben korlátozták a portugál olajosmag-importot. Ezzel az USA saját piaci mozgásterét látta korlátozva, s így kilátásba helyezte, hogy felemeli bizonyos EU-importtermékek (sör, csokoládé, édesség, körte és almale) vámját.

E fenyegetésekre az EU ellenlépéssel válaszolt: kilátásba helyezte, hogy amennyiben az USA beváltja fenyegetését, akkor a spanyol esetben büntetővámot vet ki az amerikai kukorica-, búza- és rizsimportra, a portugál esetben pedig megemeli az amerikai kukorica, sör, bor, hús, méz, napraforgómag, állati zsiradék importvámját. Válaszként az USA kvótákat vetett ki a szóban forgó EU-importtermékekre, majd pedig amikor ez sem oldotta meg a konfliktust, akkor 200 százalékos vámot vetett ki 400 millió dollár értékű

¹¹ Például a kukorica váma 20-ról 120 százalékra emelkedett.

EU-importra. Végül is 1987. január végén sikerült megállapodni. Az EU biztosította, hogy Spanyolország a következő 4 évben 2 millió tonna kukoricát és 300 000 tonna szorghumot importál az EU-n kívülről. Emellett eltörölte a kérdéses 15,5 százalékos piaci részesedést a portugál gabonaimport esetében.

Ténylegesen az egész vitát el lehetett volna kerülni, amennyiben az EU jobban figyelembe veszi be az USA agrárérdekeit, illetve az agárlobby érzékenységét, valamint, ha a csatlakozás következményeit (ebben az esetben a csatlakozandók vámszintjének emelkedését) megfelelően ellentételezi.¹²

* * *

Az ismertetett kereskedelmi vitákon végigtekintve megállapítható, hogy a vita tárgyát képező kérdések a két fél egymás közötti kereskedelmi forgalmához képest önmagukban kis jelentőségűek s alapvetően szektorális jellegűek voltak, felmerülésük ténylegesen nem vetette vissza a kereskedelmi forgalmat, s a kilátásba helyezett büntetőakciók sokkal inkább a hasonló esetek jövőbeni előfordulásának megelőzésére, mint a fennálló konfliktus tényleges megoldására irányultak. A felmerülő kereskedelmi vita rendezésében jelentős szerepet játszottak a GATT rendelkezései, magatartási szabályai (például a szubvenciókról, a kiegyenlítő vámokról, az állami beszerzésekről, a sztenderdekről, az antidömping eljárásokról stb.) és vitarendezési fóruma, a panel. Erre annál is inkább szükség volt, mivel az USA és az EU között nincs a kereskedelem szabályozására hivatott bilaterális együttműködési megállapodás.

Valamennyi kereskedelmi vita kirobbanásának oka nem a partnerek egymással szembeni ellenséges magatartása volt, hanem a belső gazdaságpolitikák, illetve az egyes szektorális politikák (ipari, mezőgazdasági, szociális stb.) másik félre gyakorolt hatása. Ez a hatás a másik fél versenyképességének gyengítését, illetve a versenysemlegesség elvének megsértését, a piacra jutás nehezítését jelentette. Ilyen hatást váltottak ki például az EU agrárlefölözései, állami felvásárlási rendszere, agrárexport-szubvenciói és termelői támogatásai vagy az USA állami megrendelése, az Export Enhancement Programme-on keresztüli agrárexport-támogatások, az exportellenőrzési rendszer, az 1974. évi Kereskedelmi Törvény 301. cikkelye stb.

A 90-es évekre átnyúló és napjaink kereskedelmi vitái

A 90-es évek folyamán az Európai Unióban, az USA-ban és a világ gazdaságban olyan változások mentek végbe, amelyek egyrészt újabb kereskedelmi viták alapját képezték, másrészt a kereskedelmi viták rendezésének lehetőségét is megteremtették. Az Európai Unióban 1992-ben az egységes belső piac kialakulása, három új taggal való kibővülése 1995-ben, majd pedig az Európai Monetáris Unió létrejötte, az euró bevezetése, valamint a 90-es évek második felében az alacsonyabb gazdasági növekedési ütem, a magas munkanélküliségi ráta és a csökkenő versenyképesség az Európai Unió „erődjellegét” és a protekcionista, piacvédő tendenciákat erősítette, illetve bizonyos esetekben a piacra jutást nehezítette.

Az USA igen gyors gazdasági növekedése ráirányította a figyelmet a külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás jelentőségére,¹³ és a kereskedelmi mérleg nagyfokú deficitje az USA-t exportja és versenyereje további növelésére ösztönözte. Ennek

¹² Nem kizárt, hogy hasonló vitát fog kiobbantani az EU tervbe vett keleti kibővülése is.

¹³ A valaha jelentéktelen külkereskedelem jelenleg a GDP 26 százalékát teszi ki.

megvalósítása bővülő és nyitott piacokat igényelt, amit egyrészt a NAFTA létrehozásától, másrészt legfőbb kereskedelmi partnere, az EU piacára való erőteljesebb bejutástól remélt az USA. A fentiekből következik a 90-es évek kereskedelmi vitáinak alapképlete: míg az USA igyekszik az EU-t erőteljesebb piacnyitásra rábírní, addig az EU igyekszik ennek különböző eszközökkel ellentartani.

A 90-es évek pozitív fejleménye a kereskedelmi viták szempontjából, hogy 1992-ben és 1999-ben némileg megreformálták az Európai Unió Közös Agrárpolitikáját. Ennek lényege a garantált árak rendszere helyett a piacot és a kereskedelmet kevésbé torzító közvetlen jövedelemtámogatás rendszerének bevezetése s termeléskorlátozó intézkedések életbe léptetése volt. Az USA-ban 1996-ban fogadták el az új farmtörvényt, a Federal Agricultural Improvement and Reform Act-et, amelynek lényege a termelőknek nyújtott támogatások csökkentése, a piac szerepének növelése, az exportképesség fokozása.

A kereskedelmi viták kirobbanása, de főleg kezelésük szempontjából azonban legnagyobb jelentőséggel az bírt, hogy 1993 decemberében lezárult az 1986-ban megkezdődött GATT Uruguayi fordulója. Ennek rendelkezései 1995-től léptek életbe. A forduló legnagyobb jelentősége a világkereskedelem további liberalizálása volt azáltal, hogy tovább csökkentették a vámokat és a nem vámjellegű kereskedelmi korlátokat, illetve hogy a kereskedelem szabályozása nemcsak az iparcikkekre terjedt ki, hanem az agrártermékekre, a szolgáltatásokra (GATS, azaz General Agreement on Trade in Services), a beruházásokra, a szellemi termékekre (TRIPs, azaz Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) stb. Emellett megerősítették a *Trade Policy Review Mechanism* (TPRM) intézményét, amely a WTO-tagok kereskedelempolitikájának multilaterális vizsgálatára, következtetésképpen a kereskedelmi viták megelőzésére és rendezésére lett hivatott. A multilaterális vitarendezési rendszert ugyancsak átalakították olyan módon, hogyha valamely WTO-tag nem engedelmeskedik ezen szerv rendelkezéseinek, akkor kompenzációt kell fizetnie, illetve szankciókat kell elviselnie.

E fejlemények következtében, illetve ellenére a 90-es évek transzatlanti kapcsolatai sem voltak mentesek a kereskedelmi vitáktól. Ezek a következő területeken és kérdések körül folytak.

Kereskedelmi viták a mezőgazdaság és a biotechnológia területén

A 90-es évekre nyúlt át az a kereskedelmi vita, ami annak hatására robbant ki 1981-ben, hogy az USA tiltakozott az EU búzaliszt-exporttámogatása ellen. Az ügyet az USA a GATT Szubvenciók Panelje elé vitte, de ennek határozatát az EU nem fogadta el. Ellenlépésként 1985-től az USA is exporttámogatással kezdte búzalisztját azokon a piacokon (Algéria, Egyiptom) értékesíteni, ahonnan az EU szállításai kiszorították.

Ugyancsak az EU agrárszubvenciói robbantották ki a *szójakereskedelem* körüli vitát 1988-ban. Habár az USA szójaexportja egy 1962-es egyezmény értelmében vámmentesen léphet be az EU piacára, az USA a 80-as évek végén azt volt kénytelen észrevenni, hogy szójaexportjával kiszorul az EU piacáról, mivel az nagymértékben szubvencionálja a hazai olajosmag-termelést és -feldolgozást. Következésképpen a hazai feldolgozók előnyben részesítik az EU-ban termelt olajosmagvakat az USA-ból importált szójával szemben. A veszteség nagyságát az amerikaiak évi 1,5 milliárd dollárra becsülték. Az USA most is a GATT-hoz fordult panaszával, amely elítélte az EU szubvenciók gyakorlatát. Az EU azonban nem hajtotta végre a GATT határozatát, azt az Uruguayi forduló lezárulása utánra halasztotta.

1998 közepén újabb szubvencióháború tört ki – ezúttal az *árpakereskedelem* területén. Az USA azzal vádolta az EU-t, hogy magasan szubvencionált finn árpát exportált

Kaliforniába. Válaszul az USA mezőgazdasági minisztériuma 30 ezer tonna takarmány-árpa Algériába, Ciprusra és Norvégiába való szállításához nyújtott exporttámogatást.

1992-ben robbant ki s mindmáig megoldatlan az ún. *banánvita*. Ennek lényege, hogy az EU az ún. ACP- (afrikai, karibi és csendes-óceáni) országokkal kötött speciális megállapodása értelmében kedvezményes piacra jutást biztosít a korábbi francia és brit gyarmatok banánexportja számára, s ezt a többi banánexportőr sérelmesnek tartja. (McMahon, 1998) Az USA a latin-amerikai banántermelők számára szeretne kedvezőbb piacra jutást elérni, hiszen ezek termékeit nagy USA-beli cégek (Chiquita, Dole) forgalmazzák. Ezért 1997 szeptemberében az USA elítélte az EU banánpolitikáját. Ennek hatására az EU Bizottsága 1998 júniusában átalakította a rendszert. Ennek értelmében 2004-ig a korábbi 2,2 millió helyett 2,553 millió tonna latin-amerikai banán vihető be az EU-ba 75 ECU/tonna kedvezményes importvámmal, ugyanakkor a kvótán felüli banánt továbbra is 765 ECU/tonnás büntetővámmal sújtják. A vámkontingens miatt valamelyest hátrányosabb helyzetbe kerülő ACP-termelők támogatását kárpótlásul növelik és meg-hagyják az évi 857 700 tonnás vámmentes kontingensüket.

Az USA azonban az átalakított rendszert sem tartotta jobbnak a korábbinál, ezért 1998 végén a WTO-hoz fordult és 100 százalékos büntetővám kivetését helyezte kilátásba mintegy félmilliárd dollár értékű EU exporttermékre 1999 márciusától kezdődően. A WTO ugyan elismerte az USA panaszának jogosságát, és helyt adott a szankciók iránti kérelmének, de kérte az USA-t, hogy a bevezetéssel várja meg a WTO vitarendezési fórumának döntését. Végül is a WTO döntése értelmében az USA 100 százalékos vámot vehetett ki évente mintegy 300 millió dollár értékű unióból érkező árura (első-sorban luxusárura, mint például kávéfőző, páрмаi sonka, kasmírpulóver).

A legemélyültebb, s valószínűleg igen hosszú ideig tart a *hormonkezelt állatok hú-sának kereskedelme* körüli vita, amely 1987-re nyúlik vissza. 1988. január elsejével az EU megtiltotta valamennyi növekedési hormonnal kezelt szarvasmarha és borjú húának belföldi forgalmát és importját, arra való hivatkozással, hogy ezen termékek fogyasztása káros az egészségre, vagyis a fogyasztói szempontokat a kereskedelmi szempontok elé helyezte. Az USA elítélte az EU akcióját, mondván, hogy nincs tudományos bizonyíték ezen húsok egészségkárosító hatására s az intézkedés alapvetően a kereskedelem korlátozására irányul. Az USA-t az akció annál is inkább érzékenyen érintette, mivel az USA húsexportjának zöme hormonkezelt állatoktól származik, s 1988-ban az USA EU-ba irányuló húsexportja mintegy 100 millió dollárt tett ki.

A behozatali tilalomra az USA reakciója az volt, hogy kilátásba helyezte büntető-vámok kivetését mintegy 30 EU-s agrártermékre 100 millió dollár értékben. Kompromisszumként az EU felajánlotta, hogy 1989. január 1-jéig felfüggeszti az importtilalom életbe léptetését. Mivel időközben nem sikerült megállapodni, így az EU 1989. január 1-jével életbe léptette az importtilalmat, az USA pedig válaszlépésként 200 százalékos vámot vetett ki EU-s importtermékekre (marhahús, feldolgozott disznóhús, paradicsom, gyümölcsle stb.) 100 millió dollár értékben. Időközben az USA többször is a GATT-hoz fordult, hogy hozzanak létre egy szakértői csoportot, amely megvizsgálná a hormonke-zelt állatok húának egészségre gyakorolt hatását, de az EU ezt minden alkalommal megakadályozta.

A WTO megalakulása után ismét napirendre került a hormonok használatának kér-dése. 1995 júliusában a WTO Kódex Bizottsága megengedhetőnek ítélte a növekedési hormon használatát, az EU azonban megtagadta a határozat elfogadását, hivatkozva a fogyasztók érdekeire, s 1996-tól folytatta a húsbehozatali tilalmat. Az USA ezért formá-lis panasszal fordult a WTO-hoz. 1997 májusában a WTO vitarendezési panelje illegá-lisnak minősítette az EU immáron 9 éves gyakorlatát, mivel nem talált elég tudományos indoklást az akció folytatásához. Az EU azonban továbbra sem volt hajlandó a hormon-

kezelt hús árusítására, hivatkozással a fogyasztók biztonságos élelmiszer iránti megnövekedett igényére.¹⁴ Mivel az EU a WTO döntése ellenére is fenntartotta a behozatali tilalmat, ezért a WTO kompenzáció megfizetésére kötelezte az EU-t. Az amerikai exportőrök az importtilalom okozta kárt évi 250 millió dollárra becsülték.

A hormonkezelt húсок kereskedelme körüli vita azért érdekes, mivel ténylegesen a kétoldalú kereskedelmi forgalomnak kis szegmensét érintette (az USA húsexportjának a kérdéses időszakban mindössze 5 százaléka irányult az EU-ba, s az importtilalom a transzatlanti kereskedelemnek mindössze 0,1 százalékát érintette), ugyanakkor az USA mégis erőteljesen tiltakozott az akció ellen. Ennek egyik oka, hogy az USA attól tartott, hogy a hormonkezelt marhahús csak az első esetek egyike, amelyet továbbiak fognak követni, vagyis elképzelhető, hogy az EU belső piacának liberalizáltsága, közös, egységes szabályai és sztenderdjei a külső kereskedelmi korlátok erősödéséhez, további termékek EU-piacról való kizárásához fognak vezetni. Másrészt az USA attól is tartott, hogy az EU gyakorlatát többi kereskedelmi partnere precedensként fogja felhasználni, vagyis ők is bátrabban fogják az egészségügyi, fogyasztóvédelmi sztenderdeket nem tarifális kereskedelmi korlátként alkalmazni. Ráadásul – s talán ez a leglényegesebb pont – a hormonkezelt húsról vonatkozó embargó az USA egyik legfőbb versenyképességi előnyét érinti, illetve nem hagyja érvényesülni, nevezetesen az amerikai biotechnológia és agrotechnika eredményeit, amelyben pedig az USA világelső. Vagyis a húsembargó nemcsak az amerikai marhatartókat és hústermelőket érintette, de az egész amerikai biotechnológiai ipart is.

Ugyancsak az amerikai húsimport megakadályozására irányult az az akció, amelynek keretében az EU 1987-ben felülvizsgálta az amerikai *vágóhidak és hűtőházak* higiéniai állapotát, és mivel az 1400-ból csupán 90 felelt meg az EU előírásainak és szabványainak, 1991. január 1-jétől felfüggesztette az amerikai hús (sertés, marha) behozatalát. Habár az akció csak igen kis mennyiséget érintett, az akciót az USA a GATT rendelkezéseivel ellentétesnek, diszkriminatívnak minősítette s a már ismert 1974. évi Kereskedelmi Törvény 301. cikkelyének alkalmazását helyezte kilátásba.

Az Uruguayi forduló lezárulása után a vita rendezése érdekében tárgyalások kezdődtek az USA és az EU között a sztenderdek kölcsönös elismeréséről. Az ezt tartalmazó egyezményt 3 év után sikerült tető alá hozni. 1997-ben azonban a vita újra fellángolt, annak következtében, hogy az EU immáron valamennyi amerikai állati termék (vörös húсок, tojás, tejtermékek, hal) esetében ekvivalenciához kötötte az export engedélyezését. Ez már évi 125 millió dollárnyi exportot érintett. Az USA válaszképpen kilátásba helyezte, hogy évi 300 millió dollárnyi értékű EU-ból származó baromfi- és húsexportot fog megakadályozni. Végül is hosszas tárgyalások után sikerült megállapodni abban, hogy mintegy 1,5 milliárd dollár értékű agrártermék vonatkozásában elismerik egymás sztenderdjeit, valamint növény- és állategészségügyi ellenőrzési rendszereit. A megállapodás azonban a baromfitermékekre nem terjedt ki, mivel az EU továbbra sem volt hajlandó az USA baromfitelepeit EU-konformnak minősíteni.

Szintén az amerikai biotechnológia eredményei ellen irányult az EU két további USA-ellenes kereskedelmi akciója. Az egyik a tehenek tejtermelésének fokozását szolgáló *BST* (bovine somatotropin) mesterséges fehérje alkalmazására vonatkozó EU-moratórium volt, amelyet az EU nem annyira egészségügyi, mint társadalmi okokból rendelt el, mondván, hogy nincs társadalmi és gazdasági igény a BST alkalmazására. Az USA természetesen tiltakozott a tiltás ellen, de nem annyira a BST-vel kezelt tehenek exportját féltette, mint inkább hormontermékei európai piacának elvesztésétől tartott. Az USA nagyvállalatai – a Monsanto, az American Cyanamid, az Eli Lilly, az

¹⁴ Ezt az igényt erőteljesen növelte az időközben Nyugat-Európában kitört kergemarhakór is.

Upjohn – ugyanis nemcsak a tehenek, de a sertések, a baromfiak és a juhok számára is kifejlesztettek hormonokat.

1989-ben az EU vizsgálatot rendelt el a BST kérdésében, majd pedig kérte a tagállamokat, hogy területükön 1994-ig ne kezeljék a teheneket ezzel a mesterséges fehérjével. 1994-ben az USA Food and Drug Administration-je hivatalosan is jóváhagyta a BST alkalmazását, amely újabb különbséget teremtett az USA és az EU élelmiszerbiztonsági sztenderdje között. 1997-ben az EU a WTO Codex Commissionje előtt szintén ellenezte a BST biztonságossá nyilvánítását és időt kért a megfelelő kutatások elvégzésére.

Ugyancsak komoly ellentétek feszülnek az USA és az EU között az ún. *genetikailag módosított szervezetek* (GMO, azaz genetically modified organisations) megítélését illetően. Míg az USA-ban szabadon eladhatók a genetikailag módosított élelmiszerek, addig az EU sokkal jobban korlátozza ezen termékek értékesítését. Ez részben a fogyasztók eltérő magatartásával is magyarázható. Egy 1996-os felmérés szerint az EU-ban a fogyasztók 85 százaléka nem vásárolna genetikailag módosított élelmiszert, ha szabadon dönthetne.

Az USA és az EU közötti GMO-vita azzal robbant ki, hogy 1996 októberében az európai kereskedők felszólították az USA-ból importált génkezelt szója és kukorica elkülönített kezelésére, illetve egyes cégek csak konvencionális módon termesztett szóját és kukoricát voltak hajlandóak az USA-tól vásárolni. Ebben az időben az USA-ból importált 2,5 milliárd dollár értékű szójababnak 15 százaléka volt génkezelt, s az amerikai termesztők sem lehetségesnek, sem pedig szükségesnek nem tartották a génkezelt termékek elkülönített kezelését. Az Európai Parlament előbb a génkezelt termékek EU-n belüli árusításának felfüggesztésére, majd pedig ezen termékek címkézésére szólított fel. Ez utóbbit azonban az európai fogyasztóvédők elégtelennek tartották.

Az USA tiltakozott, s azzal érvelt, hogy ezen termékek fogyasztása teljesen biztonságos, s a WTO-hoz fordul, ha az EU akadályozza ezen termékek behozatalát. 1997-ben az EU Bizottsága elrendelte, hogy valamennyi olyan fogyasztási cikket fel kell címkézni, amelyek „tartalmazhatnak” génkezelt alkotóelemet. Az USA nem örült a döntésnek, mégis jobb ötletnek tartotta, mint a génkezelt termékeknek a termelés különböző fázisaiban való elkülönítését, mivel ennek költséges volta alapján kérdőjelezte volna meg, hogy kifizetődő-e a génkezelés.¹⁵ Habár a címkézés részben elcsendesítette az EU és az USA közötti vitát, az európai fogyasztóvédők továbbra is kritikusan szemlélik az amerikai biotechnológia újabb és újabb eredményeit.

Ugyancsak a biotechnológiai eredmények alkalmazhatóságának eltérő szabályozása szítja azt a vitát, amelynek keretében az EU 1997 januárjától megtiltotta a különleges egészségi kockázatot rejtő anyagokat (SMR, azaz Specified Risk Material) tartalmazó mezőgazdasági termékek, kozmetikumok és gyógyszerek bevitelét és forgalmazását.

Ugyancsak az eltérő szabályozási rendszer vezetett jelentős kereskedelmi vitákhoz a *gyógyszerek* engedélyezése és forgalmazása területén. Az EU-ban 1992-ben létrehozták a European Medicines Evaluation Agency-t, s a gyógyszerek engedélyezését a harmonizáció, illetve a kölcsönös elismerés alapján végezték. Az USA-ban pedig a gyógyszerek forgalmazását ahhoz köthették, hogy a klinikai kipróbálást az USA-ban kell elvégezni. Ez nagymértékben akadályozta, illetve költségessé és időigényessé tette külföldi gyógyszerek forgalomba hozását. Végül is 1990-ben az USA és az EU megállapodott a gyógyszerek gyártásának sztenderdizálásában és a klinikai kipróbálás harmonizálásában a reciprocitás, illetve a kölcsönös elismerés alapján. Ez mindkét fél számára megkönnyíti

¹⁵ Jelenleg az USA-ban a szója-vetésterület 65-70 százalékán genetikailag módosított szóját termesztnek.

gyógyszerek egymás piacán való értékesítését, és jelentősen lecsökkenti a klinikai kipróbálás idejét és költségeit.

Kereskedelmi viták az ipar területén

1986-ban robbant ki a *repülőgépgyártás* körüli kereskedelmi vita. Az USA ugyanis azzal vádolta a félíg magán-, félíg állami kézben lévő európai (brit–francia–német–spanyol) repülőgépgyártó konzorciumot, az Airbus Industrie-t, hogy az új típusok kifejlesztéséhez jelentős állami támogatásban részesül, a potenciális vásárlókat pedig pénzügyi konstrukciókkal igyekeznek az Airbus vásárlása mellett elkötelezni. Az USA szerint ezek a támogatások ellentétesek a GATT Civil Aircraft Code-jával, amely tiltja a kereskedelemtorzító szubvenciókat. Az EU visszautasította a vádakat, s azzal vágott vissza, hogy az Airbus legfőbb riválisa, a Boeing és a McDonnell Douglas 1979 és 1987 között 23 milliárd dollár indirekt szubvenciót kapott katonai célú K+F keretében. A problémát sem a bilaterális tárgyalásokon, sem pedig a GATT Aircraft Code Bizottságának égisze alatt sem sikerült megoldani.

1988-ban az Airbus újabb 3,3 milliárd dolláros támogatást kapott, aminek hírére az USA antidömping eljárást és kiegyenlítő vámok kivetését helyezte kilátásba. 1989 decemberében az USA a GATT Subsidies Code-jához fordult, majd pedig vitarendezési panel felállítását kérte. 1991 februárjában felfüggesztették az EU és az USA közötti tárgyalásokat, mivel nem tudtak megegyezni abban, hogy milyen mértékben csökkentsék a repülőgépgyártás szubvencióit. Hosszas viták után a két fél 1992 júliusában aláírt egy megállapodást, melyben megtiltják a termelési szubvenciókat, s a fejlesztési költségek egyharmadában maximálják az új modellek kifejlesztéséhez nyújtható állami támogatásokat.

Szintén a repülőgépgyártás területén robbant ki az EU és USA közötti másik kereskedelmi vita a *Boeing és a McDonnell Douglas egyesülése* kapcsán. Az USA-ban 1996 decemberében jelentették be, hogy a Boeing 13,3 milliárd dollárért megvásárolja a McDonnell Douglast. Az EU versenyfelügyeleti szerve – amelynek jogosultságát az adta, hogy a Boeing már eddig is uralta az európai uniós polgári repülőgéppiacot – az Airbus pozícióját féltve tiltakozott az akció ellen. Az USA azzal fenyegetőzött, hogy a WTO-hoz fordul, amennyiben az EU megtiltja a két repülőgépgyár egyesülését.

Ugyancsak az EU és az USA trösztellenes törvényének eltéréséből fakad az a vita, amely oda vezetett, hogy az EU megakadályozta a *General Electric* 42 milliárd dollár értékű egyesülését a *Honeywell International*-lel. Az összeolvadást engedélyezték az amerikai hatóságok, ugyanakkor az EU trösztellenes szervezete attól tartva ellenezte azt, hogy a két cég együttesen olyan piaci fölénybe kerülne, melyben képes lenne tönkretenni versenytársait. Az EU-nak joga van azt elbírálni, hogy egyesülhetnek-e olyan cégek, amelyek együttes nemzetközi eladása meghaladja az 5 milliárd eurót. A GE 2000-ben 130 milliárd dollárt forgalmazott, míg a Honeywell bevételei 25 milliárdot értek el.

Míg a fenti viták alapvetően a trösztellenes, illetve a versenypolitika eltéréséből fakadnak, addig a *telekommunikációs termékek* piacát érintő vita a kereskedelem ún. technikai akadályaira vezethető vissza. Az EU egységes belső szabályozása és a European Telecommunications Standards Institute által kidolgozott sztenderdek sok esetben versenyhátrányba hozzák az amerikai telekommunikációs technika szállítóit és szolgáltatóit. Ezen a helyzeten fog vélhetően segíteni az a Mutual Recognition Agreement, amely kiterjed a számítógépekre, a telekommunikációs berendezésekre, a gyógyszerekre, az orvosi és elektromos berendezésekre. Ez az egyezmény mintegy 60 milliárd dollárnyi kereskedelmet érint, s az USA-nak mintegy 1,3 milliárd dollárnyi megtakarítást jelent. Ugyanakkor még megoldásra vár a *személyes adatok védelmének* a kérdése az internet

széleskörű elterjedése következtében. Egyelőre nincs egyetértés az USA és az EU között az adatvédelem „megfelelő” szintjéről.

Egyéb vitatémák

2001-ben az egyik legkényesebb vitatéma az USA *Foreign Sales Corporation Act*-je volt. Ennek hatálya értelmében az amerikai nagyvállalatok (például a Boeing, a General Motors, az Exxon Mobil, a Walt Disney) akkor is kaphatnak exportjuk után adókedvezményt, ha az eladást egy külföldön e célból létrehozott leányvállalat (off-shore cég) teljesíti. Becslések szerint az adókedvezmény nagysága évi 4-5 milliárd dollár is lehet. Ezért az EU – amely a WTO konfliktuskezelő szervezetét kérte fel az USA tiltott exporttámogatásának kivizsgálására¹⁶ – 4–5 milliárd dolláros kereskedelmi szankciót helyezett kilátásba arra az esetre, ha az USA nem hagy fel a kifogásolt gyakorlattal. Az USA vonakodott elfogadni a WTO azon döntését, amely a rendszert illegális, burkolt exporttámogatásnak minősítette. Azzal érvelt, hogy az EU is működtet exporttámogatási rendszert, csak az unió saját területére vonatkozó adózási bázist alkalmaz, míg az USA világméretűt. Kompromisszumként az USA a kifogásolt rendszer helyett egy új rendszert kezdett el kidolgozni, amely azonban ugyanúgy évi 4 milliárd dolláros kedvezményt nyújtana az amerikai exportőr vállalatoknak. Az erről szóló törvényt Clinton elnök 2000 novemberében írta alá. Az EU szerint a módosított program csak formailag különbözik a régitől, ezért ismét kéri a WTO-tól a 4,043 milliárd dolláros szankció engedélyezését. 2001. augusztus 13-án a WTO igazat adott az EU panaszának, s így szabad utat engedett a szankció alkalmazásának. Noha a szankció értéke az USA-ból érkező évi 160 milliárd dolláros európai importnak alig 3 százalékát teszi ki, így is a legnagyobb összeg a gyakori amerikai-európai kereskedelmi viták eddigi történetében.

* * *

A kereskedelmi viták áttekintése után megállapítható, hogy egyrészt továbbra is jelentős viták forrása a két hatalom eltérő agrárrendszere, illetve támogatáspolitikája (termelői támogatások, közvetlen, közvetett és burkolt exporttámogatások). Erre példa a szója, az árpa, a búzaliszt exportjának támogatása körüli vita, illetve az Airbus esete.

Ugyanakkor a kilencvenes évek kereskedelmi vitáiban egyre nagyobb szerepet játszanak az olyan nem tarifális kereskedelmi korlátok, technikai akadályok, mint a növény- és állategészség-ügyi sztenderdek, a szabványok, a szabályozórendszer, a címkézés. Erre példa a hormonkezelt hús, a BST-fehérje, a genetikailag módosított szervezetek esete. A szabályozórendszer esetében a legfőbb konfliktusforrás, hogy míg az EU-n belül – az egységes belső piac követelményeinek megfelelően – már kialakult az egységes szabályozás, addig az EU–USA viszonylatában ugyanez nem mondható el, ami igen sok esetben akadályozza vagy egyenesen diszkriminálja az USA-termékek EU-piacra jutását vagy fordítva. E probléma megoldását tudja elősegíteni az ekvivalencia-egyezmények kötése. (Mathis, 1998) Ennek pozitív hatású példája a gyógyszerek harmonizálását szolgáló megállapodás.

Szintén a 90-es évek fejleménye, hogy egyre nagyobb szerepet kapnak az olyan nem kereskedelmi, s nem közvetlenül versenyképességi megfontolások, mint az élelmiszerbiztonság, a fogyasztóvédelem, az állatvédelem,¹⁷ a környezetvédelem, vagyis a kereskedelmi viták alapvetően nem az érdekellentétekből fakadnak, hanem a különböző nem-

¹⁶ Lásd: United States – Tax Treatment for „Foreign Sales Corporations” [1999].

¹⁷ Erre példa, hogy az EU-ban 2001-ben betiltották az olyan kozmetikumok forgalmazását, amelyek alkotóelemeit állatokon tesztelték.

zeti – gazdasági, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, verseny- és trösztellenes politikák – eltéréséből, illetve eltérő értelmezéséből.

Az EU és az USA konfliktusa a keleti kibővülés kapcsán

Az USA egyértelműen támogatja az EU kelet- és közép-európai országokkal való kibővülését, mivel úgy látja, hogy a csatlakozás továbbviszi ezekben az országokban a gazdasági reformokat és megerősíti a piacgazdaságot. Az amerikai üzleti körök szintén profitálhatnak a kibővülésből, a nagyobb piacból, a termelési tényezők szabad áramlásából, valamint abból, hogy ezen országokban is az EU-ban megszokotthoz hasonló üzleti környezettel fognak találkozni.

Ugyanakkor az USA-nak fenntartásai is vannak a kibővüléssel kapcsolatban. Már a Társulási Megállapodások aláírásakor is tartott az USA attól, hogy a megállapodás értelmében az EU és a társult országok kedvezményeket adnak egymásnak, így az amerikai áruk versenyhátrányba kerülnek. Az EU-nak adott vámkedvezmények, illetve a vámtarifák fokozatos csökkentése, s az ipari termékek esetén ma már teljes megszűnése egyértelműen kedvezőtlen az MFN-vámok mellett szállító amerikai exportőröknek. Csatlakozás esetén pedig az új tagok is a vámunio részesei lesznek, ami egyes termékek esetén (például bizonyos agrártermékek) a jelenleginél is magasabb vámokat jelent majd az amerikai, illetve minden harmadik országból szállító számára. Az így elszenvedett hátrányért az USA joggal fog kompenzációra igényt tartani. Az sem megalapozatlan aggodalom az USA részéről, hogy az EU jelentős agrártermeléssel rendelkező országokkal való kibővülése tovább növeli az EU önellátottsági szintjét, vagyis beszűkíti az amerikai agrártermékek piacát.

Magyarország esetében például *Robert Zoellick*, amerikai kereskedelmi főmegbízott szerint az alábbi tényezők akadályozzák jelenleg a szabad kereskedelmet.

- *Vámproblémák.* Magyarországnak preferenciális megállapodásai vannak az EU-val, az EFTA-országokkal és a CEFTA-val, valamint Törökországgal és Izraellel. Következésképpen bizonyos amerikai termékek vámjai magasabbak, mint a megállapodások keretében beérkező áruké.

- *Nem vámjellegű akadályok.* Egyes amerikai termékek importját gátolja az 1997-ben életbe lépett Páneurópai Kumulációs Rendszer, amely megszüntette azt a lehetőséget, hogy a rendszeren kívüli országok adott termékeinél elengedjék vagy mérsékeljék a vámokat. (*Driessen – Graafsma*, 1999)

- *Szabványok, minőségi tanúsítványok.* 2001-ben lépett életbe Magyarország és az EU között a minőségtanúsítványi megállapodás, amelynek értelmében elismerik egymás minőségtanúsítványait, vagyis import esetén nincs szükség külön vizsgálatra. Amerikai áru azonban akkor sem részesül ebben a kedvezményben, ha az EU-ban már bevizsgálták.

- *Közbeszerzés.* Magyarország még nem írta alá a GATT Közbeszerzési Egyezményét. A magyar közbeszerzési törvény előírása lehetővé teszi a magyar cégek preferenciális elbírálását, megkövetelhető helyi beszállító vagy helyi munkaerő igénybevétele.

- *A szellemi tulajdon védelme.* Az audiovizuális termékekkel és szoftverekkel való kalózkodás csökkent, de még mindig elfogadhatatlan szintű.

- *Szolgáltatások.* A közszolgálati tévé műsoridejének 70 százalékát kell európai programokkal kitölteni, aminek 51 százalékát kell kitennie a magyar műsoroknak. A kereskedelmi tévék esetében 15 százalék a megkövetelt magyar és 50 százalék az európai programok aránya.

– *Beruházások.* A kormány késlelteti az energiaár-emelés engedélyezését, ami megakadályozza a szektor amerikai és egyéb befektetőit abban, hogy a privatizációs szerződésben garantált 8 százalékos tőkearányos profitot realizálják.

– *Versenyhelyzet.* A privatizáció sok területen növelte a versenyt, de több kulcsfontosságú infrastrukturális monopólium állami kézben maradt.

– *Elektronikus kereskedelem.* Az internet elterjedtsége alacsony, kevés helyen fogadnak el hitelkártyát, s a legutóbbi időig hiányzott az elektronikus aláírásról szóló törvény.

– *Egyéb akadályok.* A korrupció nem nagyobb, mint másutt Európában, de az átláthatóság még mindig gondot okoz. Befolyásolások érvényesülnek a kormányzati tendereknél. Nincs bevett mechanizmus a kormány és az üzleti érdekcsoportok közötti konzultációra.

A KÖVETKEZŐ WTO-FORDULÓ: AZ EU ÉS AZ USA KÖZÖTTI ELLENTÉTEK ÜTKÖZÉSÉNEK SZÍNTERE

Habár 1999 végén Seattle-ben kudarcot vallott a WTO soron következő körtárgyalásainak beindítása, minden valószínűség szerint a következő években sor fog kerülni a legújabb világkereskedelmi fordulóra. Annál is inkább, mivel szinte valamennyi ország, országcsoporthoz érdeke a világgazdaság növekedése, amelynek egyik motorja a világkereskedelem bővülése. Ennek pedig alapvető feltétele a megfelelő, vagyis a liberalizáció irányába mutató kereskedelempolitika, amelynek keretét éppen a WTO-ban lefolytatandó körtárgyalások fogják megadni.

Az EU és az USA álláspontja, mind a tárgyalások *napirendjét*, mind az érdemi kérdéseket illetően jelentősen eltér egymástól. Az EU mindenképpen azt szeretné, hogy a forduló napirendje a lehető legszélesebb legyen, vagyis ne csak a számára kényes agrárkérdésekre koncentráljon, s mindezek felül a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapjanak a nem kereskedelmi vonatkozású ügyek (non-trade concerns). Az EU négy területen javasol alapvető változtatásokat. Az áruk és szolgáltatások kereskedelmének liberalizálása területén a versenyjogra, a közbeszerzésekre s a szellemi tulajdonra való könnyítésekre koncentrálna Brüsszel. Ennek megvalósulásától a világgazdaság 100 milliárd dolláros gyarapodását várják. Az ipari termékekre, szolgáltatásokra és agrártermékekre vonatkozó vámok 20 százalékos csökkentésétől közép távon 150 milliárd dollárnyi, 50 százalékos mérséklésétől pedig 370 milliárd dollárnyi hasznot remélnek.¹⁸ Brüsszel szerint ezeken túl nagyobb hangsúlyt kell helyezni a globalizációban rejlő lehetőségek kihasználására. Az így megvalósuló szabad kereskedelem például félmillió új munkahelyet teremthetne. Az EU kemény normákat szeretne látni a WTO-tagállamok munkaügyi szabályozásában, s itt az ILO szigorú szabályait szeretné viszontlátni. Az EU által szívesen látott témák között szerepelne még a működtetőke-befektetések, a környezetvédelem, a munkavállalói jogok és a szellemi tulajdonjogok is.

Az EU álláspontjától eltérően az USA szeretné szűkre szabni a soron következő forduló napirendjét, hogy a tárgyalások gyorsan véget érjenek és a létrejött megállapodásokat folyamatosan végre lehessen hajtani. Az USA elsősorban azokról a területekről szeretne tárgyalni, amelyeken a liberalizáció megvalósulása számára kedvező és kívánatos. Ezért preferálnák a mezőgazdasági támogatások, a szolgáltatások kereskedelmének, a tőke- és a szellemi termék-forgalom liberalizálásának, a munkavállalás és a piacra jutás

¹⁸ Itt kell megjegyezni, hogy amíg az ipari termékek átlagos vámszintje mindössze 4 százalék, addig az agrárkereskedelem a liberalizáltságot tekintve ott tart, mint az iparcikkforgalom 50 évvel ezelőtt.

kérdésének megvitatását. Az agrárexportőröket tömörítő ún. *Cairnsi csoport* tagjai¹⁹ a kompromisszumok nélküli, átfogó és gyors liberalizáció hívei, bár minden kérdésben ők sem egységesek.

A fejlődő országok – amelyek a WTO-tagság 80 százalékát adják – alapvetően különleges és differenciált kezelést igényelnek. A textiltermékek kereskedelme területén például szabadabb piacra jutást szeretnének elérni, a szerzői jogok megsértése területén ugyanakkor elnézőbb magatartást várnának el. Mindkét kérdésben az EU támogatja a fejlődők álláspontját, míg az USA magatartása elutasító. Ugyanakkor az USA a kereskedelmi normák közé szeretné beemelni a munkakörülmények megfelelő szintjét, amivel a fejlődő országok nem értenek egyet, hiszen ez jelentősen mérsékelné versenyelőnyüket. Ugyancsak tiltakoznak a fejlődő országok a környezetvédelmi normák egységesítése ellen, mivel úgy vélik, hogy ezzel a fejlett országok ténylegesen saját piacukat védik.

Az Uruguayi fordulóhoz hasonlóan az egyik legfőbb tárgyalási téma az *agrárkereskedelem* és a *mezőgazdaság* lesz. Előzetes szakértői vélemények szerint a következő témakörök kerülnek napirendre. Ezek a belső agrártámogatások, az importvámok és az exportsubvenciók csökkentése, illetve leépítése; a támogatások fogalmának definiálása; a piacra jutás javítása; az egyes export-/importboardok ügye; a növény- és állategészségügyi kérdések, valamint az Uruguayi fordulón megadott kedvezmények, kivételek (például az EU „blue box”-a, a kompenzációs kifizetések) megszüntetése. (Somai, 1998) Várható, hogy a legerőteljesebb érdekütközésre az USA és az EU között kerül sor, s a *Cairnsi csoport* tagjai is küzdeni fognak a további agrárliberalizációért. A tárgyalódelegációkat az agrárliberalizáció kérdését illetően három csoportba oszthatjuk: a *reformcsoport* – ide az USA és a Cairnsi csoport tartozik – a legteljesebb mértékben szeretné felszámolni az agrárkereskedelmet torzító akadályokat; a *status quo csoport* – az EU-val és Japánnal az élen, Norvégiával és Svájjal kiegészülve – a lassúbb liberalizálás híve; míg a WTO-tagság zömét kitevő *fejlődő országok* speciális elbánást és további kedvezményeket igényelnének.

Az EU 2000 folyamán terjesztette be átfogó javaslatát a WTO agrárkereskedelmi tárgyalásaira, amely alapvetően három kérdésre, a piacra jutásra, az exporttámogatásokra és a belső támogatásokra koncentrált.

A *piacra jutást* illetően az unió azt indítványozta, hogy tartsák meg az Uruguayi fordulón elfogadott formulát, vagyis az EU kész az Uruguayi fordulón elérték alapján tárgyalni a külső védelem további, lényegi és fokozatos leépítéséről. Tekintettel arra, hogy az EU egyrészt a világ első számú agrárimportőre, de második legjelentősebb agrárexportőre, így az ő érdeke is a piacra jutás javítása. Ezért az EU síkraszáll az indokolatlan, nem tarifális kereskedelmi akadályok felszámolásáért – a vámkontingensek emeléséért és az állami, illetve részben állami kereskedelmi vállalatok importgyakorlatának jobb áttekinthetőségéért.

Ami a *belső agrártámogatásokat*, illetve a *belső védelem* szintjét illeti, az EU nem látja szükségét annak, hogy a már elfogadott eszköztárról újabb vita folyjék. Vagyis mind a zöld dobozba (green box) csomagolt, kereskedelem- és termeléssemleges megengedett támogatási formákat, mind a sárga dobozban (amber box) található, a kereskedelmet és termelést közvetlenül befolyásoló támogatásokat, mind pedig a kék dobozba (blue box) burkolt, ideiglenesen megtűrt támogatásokat, valamint a védelmi záradékokat fenntartandónak ítéli. Ezek közül elsősorban az utóbbi kettő érdemel figyelmet, hiszen a kék dobozban található az EU belső agrártámogatásainak mintegy 70 százalékát kitevő kompenzációs kifizetések, amelyek drasztikus csökkentése vagy végleges felszámolása

¹⁹ Argentína, Ausztrália, Brazília, Chile, Dél-Afrika, Fidzsi-szigetek, Fülöp-szigetek, Indonézia, Kanada, Kolumbia, Malajzia, Paraguay, Thaiföld, Új-Zéland és Uruguay.

az EU agrártermelőinek tömeges tönkremenetelét és az EU mezőgazdaságának összeomlását eredményezné. Az EU érvelése szerint a területi alapú kompenzációs kifizetések kevésbé kereskedelemtorzítók, mint a piaci ártámogatások, illetve a mennyiségi vagy inputhoz kötött támogatások, ráadásul az EU-ban a belső támogatások egy folyamatos agrárreform részei. Ezzel az EU ténylegesen saját protekcionista agrárpolitikáját kívánja megmagyarázni, illetve a „kék dobozba” zárt támogatási formákat a mezőgazdaság multifunkcionalitása, a vidékfejlesztés és a környezetvédelem leple alatt legalizálni és fenntartani. A védzáradékok pedig az EU agrárpiacát hivatottak védeni az erősödő külső, részben amerikai versennyel szemben.

Az *exportverseny* tekintetében az EU hajlandó a közvetlen exporttámogatások további csökkentéséről tárgyalni, de csak akkor, ha más, kivített ösztönző intézkedések, burkolt támogatások (mint az államilag támogatott exporthitel és exporthitel-garancia, a refinanszírozás, a kamattámogatás, az exporthitel-biztosítás és garanciavállalás, az élelmiszersegély és az állami vállalatok) is hasonló szigorú elbírálás alá esnek, mivel ezek szerintük jobban torzítják a kereskedelmet, mint az export-visszatérítések.

Az EU azt szeretné elérni, hogy az *exporthitelezés* ugyanolyan támogatási formának minősüljön és a WTO ugyanúgy limitálja, mint a közvetlen exporttámogatást. Ezzel elsősorban az USA gyakorlatát támadják: 1998-ban ugyanis az USA 3,2 milliárd dollár nagyságú exporthitelt nyújtott 10 éves visszafizetési határidővel, a kereskedelmi gyakorlatban szokásos 6 hónappal szemben. Az EU 12 hónapos futamidőt szeretne elérni. Válaszként az USA bejelentette, hogy az exporthitel visszafizetésének időtartamát az eddigi 3 évről 18 hónapra csökkentik, de mindaddig élnek az exportösztönzésnek ezzel a módjával, amíg más országok közvetlen támogatással segítik exportjukat.

Az *élelmiszersegélyekkel* való visszaéléssel ugyancsak az USA-t vádolja az EU: jelenleg – vagyis, amikor nyomottak a gabonaárak – az USA mintegy 9 millió tonna gabonát adományoz, míg a 90-es években – amikor magasak voltak a világpiaci árak – csupán 3 millió tonnát, vagyis alapvetően a feleslegektől való megszabadulás motiválta az élelmiszersegélyt.

Ami az *állami kereskedelmi vállalatokat* illeti, az EU az USA-val együtt bírálja az Ausztrál és a Kanadai Búzatanácsot (Australian and Canadian Wheat Board) tisztességtelen kereskedelmük, monopolhelyzetük, piactorzító és árfelfolyásoló szerepük miatt (Schmitz – Furtan – Baylis, 1999). Ezen vállalatok tevékenységében – amelyek a búza világkereskedelmének 40 és tejtermék-kereskedelmének 30 százalékát bonyolítják – az EU az árdiszkrimináció és a közös ár kialakítását kifogásolja. Szerinte ugyanis ezek az eszközök rejtett exporttámogatásnak minősülnek. E vállalatok a belső piacon magas áron értékesítik a termékeket, hogy a külpiacon rendkívül alacsony áron kínálhassák azokat, versenyelőnyt adva országuk termelőinek.

Az EU saját export-visszatérítéseit – vagyis közvetlen exporttámogatásait – azzal védi, hogy ez a gyakorlat teljes mértékben átlátható, ráadásul leépülőben van. Az Uruguayi forduló korlátozásának megfelelően a 9,17 milliárd eurós maximumhoz képest 1998-ban csak 5,34 milliárd eurót használtak fel, ami az agrárexport összértékének 9,45 százalékával volt egyenlő, míg 1992-ben ez még 55 százalékot tett ki.

Ténylegesen az EU teljes mértékben síkraszáll a többi ország vámjainak és támogatásainak (versenyképességi előnyeinek) csökkentéséért, a harmadik piacokra való korlátlan bejutásért, ugyanakkor alapvető célja *saját status quo-jának megőrzése*, agrárpolitikájának változatlanul hagyása, támogatási rendszerének fenntartása, piacának védelme.²⁰ Ezért harcol mezőgazdasága multifunkcionális szerepének, az „európai mezőgazdasági

²⁰ Annak ellenére, hogy ez meglehetősen költséges. Egy nemrégén készült tanulmány szerint az EU kereskedelmi-védelmi rendszerének fenntartása az EU GDP-jének 7 százalékát emésztí fel.

modellnek” az elismertetéséért, valamint azért, hogy a szabályozás ne korlátozódjék csupán a kereskedelemre. Küzd azért, hogy az új megállapodásban teremtsenek lehetőséget a vidékfejlesztési, valamint a környezetvédelmi szempontok, illetve az élelmiszerbiztonság és élelmiszer-minőség kritériumainak, valamint az állatvédelmi rendelkezések érvényesítésére.

Hogy az EU kompromisszumkészségét bizonyítsa – és a *fejlődő országok* támogatását elnyerje –, némi importliberalizációs intézkedéseket fontolgat: a legkevésbé fejlett 48 ország számára mennyiségi korlátozás nélküli és vámmentes importot szándékozik lehetővé tenni az EU-piac 95 százalékán, és azt javasolja, hogy valamennyi ipari ország is csatlakozzon a kezdeményezéshez. A fejlődő országok azonban nem fogadták osztatlan lelkesedéssel az ötletet, mivel attól tartanak, hogy a legkevésbé fejlett országok kiemelése megosztaná a fejlődő országok csoportját. Ráadásul az EU azzal a feltétellel s addig liberalizálna, amíg az nem torzítaná belső piacát. Ez pedig elég önkényesen értelmezhető.

Az USA a WTO soron következő fordulóján az exporttámogatások teljes eltörlését, a piacra jutás javítását és a belső támogatások leépítését akarja elérni. Az exporttámogatás esetében egyrészt a közvetlen exporttámogatások felszámolását követelik. Ezzel elsősorban az EU exporttámogatási rendszerét támadják, amely 1995-ben az egész világ agrárexport-támogatásainak 85 százalékát tette ki. Emellett sikraszállnak az exportkorlátozások (exportembargók, exportvámok) WTO-tilalmáért, valamint az állami kereskedelmi vállalatok tevékenységének szigorú szabályozásáért. Ugyanakkor elvárják, hogy az általuk széleskörűen alkalmazott állami exporthitelek, -garanciák és -támogatások rendszere továbbra is nemzeti hatáskörben maradjon, rájuk WTO-kötelezettségek ne vonatkozzanak.

A piacra jutás terén az USA a vámok további csökkentését,²¹ illetve fokozatos megszüntetését, a GATT-kvóták lényeges növelését, a kedvezményes vámszinten történő piacra jutás lehetőségének bővítését, a GATT-kvótákon felüli tételek vámszintjének lényeges redukcióját, a kiugróan nagy prohibítív (tiltó) jellegű vámok eltörlését, a termeléstől független jövedelempótló támogatások folytatását, az állami támogatások termék-kereskedelmet és termelést torzító hatásának mérséklését, a tisztességtelen kereskedelmi akadályok felszámolását akarja elérni. Az EU-hoz hasonlóan az USA is elítéli az állami kereskedelmi vállalatok tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatát.

A belső támogatások esetén az USA sikraszáll a támogatások csökkentéséért, másrészt a támogatásfajták egyszerűsítéséért. Összesen két belső támogatási formát tartana meg: az egyik a leépítési kötelezettség alól mentesített, vagyis mindenfajta korlátozás nélkül adható támogatások, a másik a leépítendő szubvenciók.

Az USA törekvései között különös hangsúlyt kap a biotechnológia fejlesztése és ennek révén a genetikailag módosított szervezetek, agrártermékek kereskedelmét akadályozó nemzeti vagy közösségi (például EU-) szabályozások módosításának kikényszerítése. Azt kívánja, hogy e termékek piacra jutását csak tudományosan igazolt hiányosságok miatt lehessen korlátozni.

A belső agrártámogatások csökkentését illetően az USA kevésbé radikális állásponton van, mivel 1999-en ismét jelentős támogatásban részesítették az amerikai mezőgazdaságot. Így nem vitatja a nemzeti kormányoknak a mezőgazdaság támogatásához fűződő jogát, feltéve ha a támogatások a „green box” kritériumait kielégítik, és nem torzítják a versenyt. Vagyis az USA ténylegesen a világkereskedelem szinte teljes liberalizálását szorgalmazza, amelyen belül a saját nagyobb versenyképességéből fakadó előnyét jobban tudná érvényesíteni.

²¹ Míg jelenleg az ipari termékek átlagos vámszintje 4 százalék, addig az agrártermékeké még mindig 50 százalék.

A Cairnsi csoport az EU-val ellentétben elsősorban a belső támogatások és az exporttámogatások teljes felszámolását tartaná szükségesnek, hiszen ezek torzítják leginkább a termelést és a kereskedelmet, destabilizálják a piacot, lenyomják a világpiaci árakat s kiszorítják a fejlődő országok termelőit a világ élelmiszer-kereskedelméből. Indítványukban a belső támogatások 2004-től történő 50 százalékos csökkentése szerepel. Kimondottan helytelenítik a CAP, az EU Közös Agrárpolitikájának közvetlen támogatásait, s ezzel ténylegesen az EU „blue box”-ba rejtett támogatásait támadják. Ugyanakkor nem teljesen elégedettek a „zöld doboz” tartalmával sem, kezdeményezik annak a felülvizsgálatát, hogy egyes, megengedettnek minősített támogatási formák (mint például a környezetvédelem vagy az ugaroltatás támogatása) nem torzítják-e a termelést és a kereskedelmet. A piacra jutást illetően a vámok csökkentését, a vámkontingensek bővítését és a védelmi záradék eltörlését szorgalmazzák.

A Cairnsi csoport vezérállamai (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Argentína) miközben a viszonylag alacsony belső támogatás és kis exporttámogatás talaján állnak, intenzív szubvenciós politikát folytatnak a kutatás, az oktatás, a továbbképzés, a szállítás, a szervezés, a kereskedelmi logisztika, az információs szaktanácsadás, vagyis az állami szolgáltatások révén. Irreálisnak tűnik számukra az állami kereskedelmi vállalatok általános tilalma (már csak azért is, mert ezen országokban elterjedt ez a vállalkozási forma), ugyanakkor szükségesnek és reálisnak tartják, hogy ezeket piacokonform magatartásra kötelezzék.

A fentiekén túl a Cairnsi csoport felvállalta a fejlődő országok érdekének képviselését is. Kéri, hogy ezeket az országokat megkülönböztetett kezelésben részesítsék, figyelembe véve különleges helyzetüket, speciális szükségleteiket az agrár- és vidékfejlesztés, az élelmiszer-biztonság és a megélhetés terén. A különleges intézkedések a következőket takarják: egyre több támogatást a „zöld dobozból”, a befektetések erősítését, fokozott műszaki segítségnyújtást és nemzetközi együttműködést.

A TRANSZATLANTI KAPCSOLATOK JÖVŐJE

A hidegháború és a közös ellenség megszűntével igen sokan felvetették a transzatlanti kapcsolatok lanyhulását, az USA és az EU „50 év boldog házasság utáni elválásának” lehetőségét (Daalder, 2001). A kilencvenes évek közepére, végére azonban a két fél gazdasági, kereskedelmi és beruházási kapcsolatai igen magas szintet értek el: 1998-ban például az EU és az USA kereskedelmi és tőkekapcsolatai 1400 milliárd dollárt értek el. Ezzel magyarázható, hogy az EU Bizottsága már 1995-ben felvetette a *Transatlantic Economic Space* (Transzatlanti Gazdasági Tér), illetve a *Transatlantic Free Trade Area* (TAFTA, Transzatlanti Szabadkereskedelmi Övezet) létrehozásának gondolatát. Elképzeléseik szerint ez utóbbi szervezet felállítása esetén a legtöbb piacra jutási probléma s ebből fakadó kereskedelmi vita megoldódna. A szabad kereskedelem megvalósítása annál is inkább egyszerű lenne, mivel jelenleg a nem mezőgazdasági jellegű USA–EU kereskedelem átlagos vámtarifája mindössze 5 százalék. Ráadásul a NAFTA-n és a FTAA-n keresztül túlságosan Amerikára koncentráló USA érdeklődését ismét Európa felé lehetne fordítani. Persze kérdéses, hogy a világ két legfejlettebb gazdasági hatalmának integrálása mennyiben diszkriminálná a világ kevésbé fejlett országait és régióit, mennyiben sikerülne az eltérő piacszabályozási rendszereket, gazdasági és monetáris politikákat összhangba hozni.

Tekintettel az USA jelentős kereskedelmi deficitjére, amerikai gazdasági érdek az Európai Unió kínálta gazdasági lehetőségek kihasználása. Az integráció elmélyülése, az euró bevezetése, bizonyos szektorok (légi közlekedés, telekommunikáció, energia, postai szolgáltatások) deregulációja, valamint a keleti kibővülés számtalan lehetőséget kí-

nál. Ezek kihasználását volt hivatva elősegíteni az 1995-ben meghirdetett New Transatlantic Agenda, a Transatlantic Economic Partnership, az USA Külkereskedelmi Minisztériuma által 1995-ben beindított Showcase Europe, valamint a Transatlantic Business Dialogue, amely az amerikai vállalatoknak nyújt segítséget az európai kereskedelmi lehetőségek kihasználásához. Ugyancsak ezt szolgálják azok a tárgyalások, amelyek a két fél között az ipari vámok fokozatos leépítéséről, a technikai akadályok (szten-derdek, szabályozások, előírások) megszüntetéséről,²² a közbeszerzések és a befektetések liberalizálásáról, a szellemi termékek kölcsönös védelméről, a szolgáltatások területén a teljes szabad kereskedelem megvalósításáról folynak.

Nem beszélve arról, hogy a legutóbbi hónapok eseményei, nevezetesen az USA el-leni 2001. szeptemberi terrorakció háttérbe szorítja az eddigi vitás kérdéseket, a kereskedelmi konfliktusokat, s megerősíti a transzatlanti kapcsolatokat. Elképzelhető, hogy a közös értékek (demokrácia, liberalizmus, emberi jogok) és érdekek segítenek megoldani a kisebb jelentőségű problémákat. Ráadásul a transzatlanti kapcsolatok alapvetően meghatározzák a világgazdaság helyzetét, és amennyiben a két hatalomnak sikerül kapcsolatait liberalizálni, ez a multilaterális kapcsolatrendszer liberalizálódását is eredményezheti.

Irodalomjegyzék

- Adlung, Rudolf* [1999]: Liberalizing Trade in Services: from Marrakesh to Seattle. *Intereconomics*, szeptem-ber/október, 211–222. o.
- Bail, Christoph – Reinicke, Wolfgang H. – Rummel, Reinhardt* [1997]: EU–US Relations: Balancing the Partnership. Taking a Medium-Term Perspective. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden–Baden, 223.
- Berger, Leslie* [1998]: Trade talks. *Global Agribusiness*, december, 19–21.
- Brittan, Sir Leon* [1999]: Removing barriers to global trade: the EU's market access strategy. *Relazioni Internazionali*, 48, 93–95. o.
- Cacciato, Giuseppe* [1996]: Subsidies, Competition Laws and Politics: A comparison of the EU and the U.S.A. Center for West European Studies, Pittsburgh, Pennsylvania, 19.
- Chalmers, Malcolm* [2001]: The Atlantic burden-sharing debate – widening or fragmenting. *International Affairs*, Vol. 77., No. 3., július, 569–585. o.
- Coleman, Jonathan – Meilke, Karl* [2000]: Sleeping after Seattle? *Choices*, Third Quarter, 33–37. o.
- Daalder, Ivo H.* [2001]: Are the United States and Europe heading for divorce? *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, július, 553–567. o.
- Devuyst, Youri* [1996]: Transatlantic Trade Policy: US Market Opening Strategies. Center for West European Studies, Pittsburgh, USA, 24.
- Driessen, Bart – Graafma, Folkert* [1999]: The EC's Wonderland. An Overview of the Pan-European Harmonised Origin Protocols. *Journal of World Trade*, Vol. 33, No. 4, 19–45. o.
- Dunay, Pál* [2001]: US–EU Relations after the Introduction of the Euro and the Reinvention of European Security and Defence. *Perspectives*, Vol. 16, Summer, 21–33. o.
- Featherstone, Kevin – Ginsberg, Roy H.* [1993]: The United States and the European Union in the 1990s, Partners in transition. Macmillan Press, 310.
- Goussot, Michel* [2000]: Les differends commerciaux entre États-Unis et Union européenne. *Le commerce mondial, Cahiers français*, No. 299, 41–48. o.
- Goussot, Michel* [2000]: Le commerce mondial après Seattle. L'hyperpuissance américaine: une menace pour le multilatéralisme? *Le commerce mondial, Cahiers français*, No. 299, 63–69. o.
- <http://www.ita.doc.gov/media/frank57.htm>
- <http://www.mac.doc.gov/euro/press5.htm>
- <http://www1.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-EU2002-CH-4-0061737A>
- <http://www1.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-EU2002-CH-5-00617382>
- <http://www1.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-EU2002-CH-6-00617387>

²² Ezt szolgálta a Mutual Recognition Agreement on Product Testing and Certification 1997-ben történt aláírása.

- <http://www1.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-EU2002-CH-10:-00617397>
<http://www1.usatrade.gov/website/ccg.nsf/CCGurl/CCG-EU2002-CH-1:-00614ED9>
- Kiss Judit [2001]: A nemzetközi kereskedelem, mint a magyar gazdaság mozgásterét meghatározó tényező. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 48.
- Kiss Judit [2001]: Az Európai Unió és a soron következő WTO-tárgyalások. *Európa 2002*, II. évfolyam, 1. szám, március, 29–35. o.
- McMahon, Joseph A. [1998]: The EC Banana Regime, the WTO Rulings and the ACP. Fighting for Economic Survival. *Journal of World Trade*, Vol. 32, No. 4, 101–114. o.
- Mathis, James H [1998]: Mutual Recognition Agreements. Transatlantic Parties and the Limits to Non-tariff Barriers. Regionalism in the WTO. *Journal of World Trade*, Vol. 32, No. 6, 5–31. o.
- Sanger, David E. [2001]: A Grand Trade Bargain. *Foreign Affairs*, Vol. 80, No. 1, 65–75. o.
- Schmitz, Andrew – Furtan, Hartley – Baylis, Katherine [1999]: State Trading and the Upcoming WTO Discussions. *Choices*, Second Quarter, 30–33. o.
- Schott, Jeffrey J. [1994]: The Uruguay Round. An Assessment. Institute for International Economics, Washinton, D. C., 219.
- Sieber, Horst [1998]: What does globalisation mean for world trading system? Kiel Working Papers, The Kiel Institute of World Economics, 38.
- Siroen, Jean-Marc [2000]: La régionalisation du commerce mondial. Régionalisme et multilatéralisme. *Le commerce mondial, Cahiers français*, No. 299, 34–40. o.
- Skogstad, Grace [2001]: The WTO and food safety regulatory policy in the EU. *Journal of Common Market Studies*, No. 34. 485–505. o.
- Somai Miklós [1997]: A GATT-ból a WTO-ba: az Uruguayi forduló előzményei és eredményei. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 38.
- Somai Miklós [1998]: A soron következő WTO-fordulónak a mezőgazdaságot érintő várható témakörei, s azok hatása a magyar–EU csatlakozásra. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 22.
- Somai Miklós [2001]: „Széllal szemben?” – avagy az Európai Unió esélyei a millenniumi WTO-fordulón az amerikai agrárpolitika és az USA érdekvérvényesítési erejének ismeretében. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 32.
- Tassy Sándor [2001]: A mezőgazdaság és a WTO. *Gazdaság és Statisztika*, 2. szám, 5–24. o.
- Unites States – Tax treatment for “Foreign Sales Corporations”. Report of the Panel, WTO, WT/DS108/R, 1999, 294.
- Vogel, David [1997]: Barriers or Benefits? Regulation in Transatlantic Trade. Brookings Institution Press, Washington, D. C., 80.

ÚJ KÖNYVEK

Európai monetáris politikai gazdaságtan

Issing, Otmar – Gaspar, Vitor – Angeloni, Ignazio – Tristani, Oreste:
Monetary Policy in the Euro Area. Strategy and Decision-Making
at the European Central Bank.

Cambridge University Press, 2001, 199 o.

Hogyan működik és főképp kinek a hasznára működik az Európai Jegybank/ECB? Erre a fölöttébb időszerű és nem kevésbé vitatott kérdésre keresi a választ az ECB (korábban a Bundesbank) vezető közgazdásza, Otmar Issing és három szerzőtársa nemrég közreadott kötetükben, amelyben a bennfentesek magabiztosságával és imponáló tényanyag birtokában ismertetik a bank stratégiáját, vagyis ama eljárásokat és elméleti paten-
teket, amelyek alapján a konkrét eseményeket a frankfurti szuperintézményben értékeli és döntenek arról, hogyan lépjenek egy-egy esemény hatására. A kötet külön érdekessége, hogy nem az amúgy is fölös számban készült intézménymismertető és eljárási leírások számát gyarapítja, hanem valódi közgazdasági elemzést vesz kézbe az olvasó, ahol a szerzők kimondott célja (3. o.), hogy az ECB gondolkodásmódját és működési rendjét az elmúlt negyedszázad elméleti és pénzügyi irodalmának összefüggésébe helyezze. Más szóval az ECB megoldásokat az elméleti irodalom legújabb fölismeréseinek fényében veszik vizsgálat alá.

A kötet három fő részre oszlik. Az első részben (az 1. és 2. fejezetben és a melléklet) az ECB által választott sajátos monetáris stratégiát az elméleti irodalom újabb felismeréseivel és eredményeivel szembesítik. A második részben (3–7. fejezet) az európai jegybank leírását, működését ismertetik és elemzik. A harmadik részben (8–10. fejezet és a melléklet) mindezt a gyakorlat próbájának vetik alá, az euró működtetésének/bevezetésének és a konkrét monetáris döntéseknek, valamint ezek kommunikálásának részletes elemzésével.

Számomra a legérdekesebb az első rész volt, ami mind irodalomismertető, mind politikaelemző minőségében hézagpótlónak mondható. Az első fejezet azt az örökzöld kérdést vizsgálja, hogy mire képes a monetáris politika és mire nem. Az irodalom áttekintéséből egyértelműen kitűnik, hogy az elmúlt negyedszázadban már senki sem ad hitelt az afféle – elméletitörténeti érdekességű – felvetéseknek, mely szerint a gazdaság kamatpolitikai eszközökkel finomhangolható volna, a munkanélküliség és az infláció közt átváltási összefüggés (trade-off) lenne, vagy hogy a munkavállalók pénzüllúzióban élnének, s így a konjunktúraélénkítés költségvetési módszerei akár csak átmenetileg és akár csak zárt gazdaságban is hatásosak lehetnének. Ugyanakkor a monetáris politika transzmissziós mechanizmusa, vagyis az, hogy a kamatláb és/vagy a pénzmennyiség

megváltoztatása milyen úton-módon hat végső fokon az általános árszínvonalra, jórészt még ma is „feltáratlan terület” (19. o.). Épp ezért, miközben a pénzpolitikának az elméleti eredményekre kell épülnie, óvakodnia célszerű a doktrinérségtől. Konkrétan nem érdemes elköteleződni az egyik vagy a másik modell mellett, amelynek gyakorlati használhatósága az alapjául szolgáló erős előfeltevéseknek érvényességén áll vagy bukik. E föltevések empirikusan érvénytelenek, nem jelentősek, vagy az adott összefüggésből kiragadva félrevezetőek lehetnek.

A második fejezet tárgya épp ezért az, hogy miképp tud a gyakorlat a főntebb vázolt sokrétű bizonytalanság közepette is eredményesen működni? A válasz a friedmani elveken alapul, vagyis azon, hogy nyíltan kell vállalni a monetáris politika korlátait és elhárítani azon feladatkiszabásokat/vállalásokat, amelyeknek a központi bank amúgy sem tud megfelelni (például foglalkoztatási, környezetvédelmi, konkrét növekedési ütemhez kötődő célokat). A jegybanksi stratégia egy sor komplex politikai eljárás/viselkedésmód együttese, amelynek főbb elemeit nyilvánosságra kell hozni, hogy a nagyközönség ellenőrizhesse, teljesülnek-e vagy sem. Ha igen, akkor kialakul a jegybank szavahihetősége, de ennek mikéntje mind az elméleti, mind az empirikus irodalomban vitatott maradt. Ezért is elkerülhetetlen, hogy az elméleti megfontolások és a modellszámítások, sőt az eljárási szabályok mellett igen jelentős marad a bankvezetők megítélése az egyes döntések kialakításában (32., 41., 74. o.) Mondhatnánk: semmilyen szabály vagy modell nem pótolja a józan észen alapuló mérlegelést.

A harmadik fejezetben az euróövezetet sajátos nagytérsgégi gazdaságként jellemzik, ami számos, eltérő adottságú régióból áll össze és ennyiben az Egyesült Államokra hasonlít. Miképp a FED nem reagálhat az alabamai munkanélküliség vagy az idahoi ingatlanpiac kilengéseire, úgy az ECB monetáris politikája sem reagálhat a tagállamok, még kevésbé azok egyes régióinak egyensúlytalanságaira. A viszonylagos zártság miatt az euró-dollár, euró-jen stb. árfolyam jelentősége csekélyebb, mint az egyes tagállamok esetében volt.

A 4. fejezet fejt ki az ECB „küldetését”, ami az árstabilitás térségbeli megőrzéséhez kötődik és semmi máséhoz. Részletes szövegelemzéssel igazolják, hogy a gazdasági növekedéshez az ECB az árstabilitással járulhat hozzá, ezért az ezen túlmutató (konjunktúra- és foglalkoztatáspolitikai ihletésű) fölvetéseket alapszabály szerint el kell utasítania. A gazdasági növekedésre vonatkozó előírások az ECB alapszabályban és az amszterdami/nizzai szerződésben általános jellegűek, ezekhez nem kötődik olyan értelemben elszámoltathatóság, mint ahogy az árstabilitás esetében ez fennáll. Az ECB 1998 októberében a harmonizált fogyasztói árindex naptári év/év (figyelem, nem hó/hó) értékének maximum 2 százalékában határozta meg az árstabilitást. Ebben a kellően hosszú időintervallumra, a középtávra szóló monetáris irányultság fogalmazódik meg (70–71. o.). Az elméleti irodalomban megfogalmazódott különféle fölvetések és a tapasztalatok pragmatikus értelmezése vezetett egy kellően alacsony, mégis pozitív számhoz, ami teret ad a merev bérék, a tökéletlen piacok és a lassú alkalmazkodás alapján kialakuló súrlódásoknak is.

Az 5. fejezetben a szerzők szembeszállnak a főképp a londoni CEPR és a svéd kutatók által képviselt nézetekkel, ami a pénzmennyiség megfigyelését főleg és félrevezető eljárásnak tartja. A pénzméleti irodalomra hivatkozva kifejtik, ha az infláció közép- és hosszú távon mindenképp monetáris jelenség, akkor a pénzmennyiség alakulása közép- és hosszú távon az infláció fellángolásának előhírnöke, ekkor pedig érdemes megfigyelni. Az ECB ezért határozta meg 4,5 százalékban az M3 éves növekedésének célszerű mértékét. A szerzők e fejtegetést utóbb kiegészítik (81–82. és 107. o.) azzal, hogy a pénzmennyiség alakulása itt sem – mint korábban a Bundesbanknál sem volt – dogma, nem is kizárólagos mutató, amely automatikusan a pénzpolitika kiigazítását váltaná ki, hanem csak több más mutatóval együtt használható.

A 6. fejezetben az ECB stratégia második pillérjét, az inflációs célkitűzést mutatják be, amit a bank egy sor mutató, különösen előretekintő mutatók figyelemmel kísérése alapján működtet. A formális modellek eredményeinek figyelemmel kísérését informális megítélésekkel egészítik ki, például annak eldöntésekor, hogy adott mértékű külső árfolyam-módosulás mennyiben hat a belső harmonizált árindexre (92. o.)

A 7. fejezet azt a – triviális – kérdést válaszolja meg, hogy miért nem érte be az ECB az egyik vagy a másik jól működő nyugat-európai jegybank gyakorlatának átvételével, és miért döntött a kétpilléres stratégia mellett? Ebben az elméleti eredmények ellentmondásossága és a történelmileg adott politikai kompromisszumigény együttesen jelent meg.

A 8. fejezet azt a kérdést vizsgálja, hogy az eurórendszer és az – eurőövezethez még nem csatlakozott országokat is felölelő – európai jegybankok rendszere miképp avatkozik be a pénzpiaci folyamatokba. Kiemelt szerepe van az európai jegybank és a piaci szereplők közti kommunikációnak. A szerzők kiemelik: az európai modell sajátossága az, hogy nagymértékben az önszabályozásra épül, ezeken túl is a beavatkozás nagyobbik része a nemzeti jegybankokon keresztül valósul meg. A nyíltpiaci jelenlét ezért igen korlátozott (következésképp, például a *Paul Krugman* javasolta árfolyam-célérték e rendszerben nem is biztosítható).

A 9. fejezet a talán legtöbbet vitatott kérdéseket, az EU áttekinthetőségét és elszámolhatóságát vizsgálja. Mint nemzetekfölötti, a napi politikai hatásai alól tudatosan kivont intézmény, az ECB elsősorban az Európai Parlamentnek, az ügyvezetőség tagjait kinevező szerveknek, illetve – a nemzeti jegybankok elnökei – a nemzeti törvényhozásnak felelősek. Az ECB nem választhatja meg szabadon, milyen célokat követ, létrehozásakor az alapítók az alapszabályban határozták meg mind céljait, mind azok elérésének módját (131., 138–139. o.), vagyis megalapozatlan az a – naponta hallható – vélekedés, mely szerint az ECB ellenőrizhetetlen, legitimálatlan, öncélú és önjáró hatalmi központ lenne, amelyben az EU demokratikus deficitje kicsúcsosodik.

A szerzők részletesen taglalják azt a javaslatot, mely szerint az Angol Bank gyakorlatát követve a monetáris politikai bizottság ülésein elhangzott érveket és a szavazás módját (egyéni bontásban) a nyilvánosság elé kellene tární. A szerzők kiemelik az ECB multinacionális jellegét. Ebből következően ugyanaz az érv az egyes tagállamokban másként cseng. Másfelől a viták jó része – mint a Tanácsban is – nemzeti színezetet kapna. Harmadrészt az ECB igazgatósági ülései így az érdemi nézetcsere és összecsiszolódás helyett ENSZ-szerű hivatali ülésekké válnának, ahol az előre elkészített szövegek fölolvására kerülne sor, míg az érdemi érdekegyeztetés informálisan zajlana. Megfogalmazzák azt a gyanújukat is (134–135. o.), hogy túl sok információ kiadásával, de annak keretei mellőzésével a pénzpiacok kilengései még nöhetnének is (például azért, mert a 40 másodperces tv-hírbe nem fér bele a megállapítást árnyaló tartalmi kiigazítás). Az ECB informális inflációs prognózisainak közreadásával, a havi szemle és a háttérlemzések rendszeres publikálásával (a világhálón) hozzáférhetővé teszi a pénzpiaci szereplők és a közvélemény számára gondolkodásának fontosabb vonásait. A sajtóértekezletek mellett a társadalmi partnerekkel is rendszeres eszmecseréket rendeznek.

Ezeket a felismeréseket a 10. fejezetben az euró bevezetését megelőző időszak döntéseinek bemutatásával és az ECB-közlemények külön mellékletben való közlésével mutatják be. Meglátásuk szerint az euró bevezetése – a modern pénztörténet legnagyobb szabású átállása – sikeresnek bizonyult.

Az egészében igen jól megírt, tananyagként is jól használható kötet ellentmondásai és gyengéi főleg zsáneréből adódnak. Ez pedig az ECB vezető közgazdászainak a műndér védelmében közreadott írását jelenti. A szélsőségekig vitt önigazolás némelykor azokat is ellenvetésre sarkallja, akiket egészében meggyőz a szerzők világos, logikus és

visszafogott érvelése. Például a 138–143. oldal az ECB kommunikációs stratégiáját sikeresnek mondja, holott az a tény, hogy a piaci szereplők jó része és a közvélemény ezt nem így látja, önmagáért beszél. Az ECB véletlenül sem tévedhet, utólag is mindent panglossi módon tett.

Pedig elég, ha felidézzük 1999-től a *Lafontaine*-epizódot, amikor az expanzív politikát követelő német pénzügyminiszter az idő múlásával keresztül tudta vinni a kamatcsökkenést, holott az olajárak épp emelkedtek, a növekedés pedig gyorsult (az inflációval egyetemben). Ugyanígy az abszurd határán mozgott az a 2001. novemberi esemény, amikor a Helsinkiben épp az eurókamatok változatlanságáról szónokló *Duisenberg* elnök a sajtótájékoztatóján megszólalt maroktelefonból értesült arról, hogy – a FED-et követve – az igazgatóság másképp döntött.

Meglepett az is, hogy a stabilitási és növekedési egyezmény még címszóként sincs megemlítve, holott aligha működőképes az eurórendszer akkor, ha a fiskális politika ellene dolgozik, és fölrúgja azt a sokféle informális és szemléleti megegyezést, ami jelenleg működteti. Nem sok szó esik arról, mi történne, ha a munkapiacok és a tőkepiacok liberalizálása nem menne végbe, ha továbbra is a francia, spanyol és más kormányok reformellenessége érvényesülne, amit nemrégiben épp a svéd miniszterelnök ostromozott (*Persson*, 2002). De ne legyünk telhetetlenek: ez a kötet mind az elmélet és a gyakorlat közti hídépítésben, mind pedig potenciális tankönyvként nagy nyeresége a nemzetközi szakirodalomban. Ott a helye minden könyvtárban, ahol az EU-ról érdemben kívánnak informálódni, nemcsak a jelszavak szintjén.

Hivatkozás

Persson, Göran [2002]: Europe's Missed Deadlines. *The Financial Times*, január 14.

Csaba László

Brief Summary of the Articles

All-round inquiry about the consequences of a more uncertain economic outlook – Part II.

The external environment of the Hungarian economy has become less favourable in 2001, the economic (and political) uncertainty is becoming heavier. The slowdown of the expansion and the increase of the signs of recession are accompanied by the decrease of the growth rate of the world economy. This situation makes necessary to investigate what kind of consequences these issues can bring for the Hungarian economy having provided good results in the past years. Our questions concern the evaluation of the Hungarian economy and the various possibilities of the economic policy to be followed

1. How do you evaluate the effects of the unfavourable developments in the world economy on the future of the already present tension issues in the Hungarian economy (for example on the inflation rate as well as on the slowdown of the GDP and export growth rate), furthermore, what other problematic issues can come up that have to be taken into consideration?

2. What implements of the economic policy can help in moderating the negative effects? What other alternative economic policy packages and implements can be formulated to stimulate domestic growth? What is the possibility of choice between the two ways of growth stimulation: increasing the fiscal expenditures versus the decrease of the public burden? Which role should the stimulation of domestic consumption, the budgetary and financial policy, and the different ways of enterprise stimulation play in the implements of the economic policy?

Is EMU Maturity an Additional Entry Condition for EU Membership?

LASZLO CSABA

If the single currency proved to be a success and the process leading to it is irrevocable it makes hardly any sense to attempt at lengthy transition periods for EU candidate countries. Meanwhile the Stability and Growth Pact, as well as membership in ERM-2 together set so severe conditions that no quickly growing economy is able to meet, at least on its own. Thus it may make sense to rephrase the entry criteria to EMU so that their substance would not be watered down. However the lasting deceleration of growth rates in CEE diminish the practical relevance of the Balassa–Samuelson effect; while the risks inherent in the speedy inflow of short term portfolio capital is on the increase, especially under lax fiscal stances.

Trade disputes between the USA and the EU

JUDIT KISS

The EU and the USA are the two most powerful economic units of the world: they produce around half of the world's GDP and over one third of the world's exports; they absorb more than 40% of the world's imports. The significance of transatlantic links is highlighted by the fact that the EU is the most important market and investment area for the USA, and vice versa. The yearly capital flow between the two economic powers amounts to over 1000 billion dollars. The main cause of the trade disputes between the USA and the EU derives from the fact the USA's export activity lags behind its imports, calling for higher market protection and better access to EU markets. Between 1962 and 1990 there were 17 trade disputes between the USA and the EU. In 14 cases the USA was the complainant, and 12 disputes out of the 17 concerned agricultural products. In the 90s the trade disputes focused mainly on agriculture and biotechnology (trade in wheat, soy, barley, banana, hormone treated meat, genetically modified organisms), on pharmaceutical, steel and aircraft industries, and on telecommunications. Further trade disputes are foreseen as a consequence of the EU's eastern enlargement and the upcoming WTO-round.

Jogi melléklet

Változások a szellemi alkotások nemzetközi jogában

DR. TATTAY LEVENTE

A SZELLEMI ALKOTÁSOK SZABÁLYOZÁSÁNAK
TELJES ÁTALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a 90-es években a társadalmi-gazdasági viszonyok gyökeres megváltozása, a külgazdasági és külpolitikai irányváltás, a piacgazdálkodásra való áttérés, *a jogrend szer, ezen belül a szellemi alkotások jogának is gyökeres átalakulását eredményezte.*

A bekövetkezett változások okait az alábbiakban kereshetjük:

1. A gazdasági-társadalmi rendszerváltás azzal járt, hogy megszűnt az állami tulajdon dominanciája, és hogy ma már nem néhány ezer állami vállalat gazdálkodik, hanem a nemzeti jövedelem túlnyomó része a magánszférában realizálódik és a gazdálkodó szervezetek száma meghaladja az egymilliót.

A gazdálkodó szervezetek szellemi alkotások feletti rendelkezési joga a korábbihoz képest más szabályozást követel meg.

2. Lényegében megszűnt a szellemi alkotó tevékenység központi irányítása és támogatása. A szerzői jogban a filmgyártás, könyvkiadás állami finanszírozása és más területek állami támogatása részben megszűnt vagy jelentősen csökkent. Az iparjogvédelemben számukat tekintve jelentősen csökkentek a privatizációval a központi finanszírozású K+F programok, amelyek mind ez idáig igen fontos szerepet játszottak a műszaki-tudományos vívmányok kifejlesztésében, valamint megszűnt az újítások társadalmi-mozgalmi jellege is.

3. A rohamos műszaki-tudományos fejlődés új válaszok adását követelte meg mind a szerzői jog, mind az iparjogvédelem nyitott kérdéseire. Mindkét területen a korábban nem ismert új alkotások és felhasználások védelme különös figyelmet igényelt. Elég a szerzői jog területén a szoftverekre, az adattárakra, a szerzői alkotások internetes felhasználására, az iparjogvédelem területén pedig az integrált áramkörökre, biotechnológiai és géntechnológiai szabadalmakra gondolni.

4. A nemzetközi jogfejlődés erőteljesen kihatott az iparjogvédelem újraszabályozására. Különösen fontos volt e téren a TRIPS-Egyezmény, amely a szellemi alkotások valamennyi gazdasági vonatkozása területén minimumkövetelményeket állított fel; továbbá fontos szabályokat hozott a bitorlások visszaszorítása, a viták rendezése, a szellemi alkotásokkal kapcsolatos eljárások és a határozatok végrehajtása terén. Fontosnak bizonyult a WIPO keretében folyó kodifikációs tevékenység, amely már a harmadik évezred műszaki-tudományos fejlődésének a problémáira kereste a válaszokat.

Dr. Tattay Levente, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára.

5. A szellemi alkotások újraszabályozásában a közvetlen kiváltó hatást az Európai Unióhoz való csatlakozás követelményrendszere gyakorolta. Mint ahogy az ismert, hazánk 1991-ben társulási megállapodást kötött az Európai Közösséggel. A Társulási Szerződést az 1994. évi I. törvény hagyta jóvá és hirdette ki. A Társulási Szerződés, amelyet Európai Egyezménynek neveznek, közvetlenül kötelezte a Magyar Köztársaságot arra, hogy a szellemi alkotások szabályozását az európai uniós szintre fejlessze fel. Ennek jegyében már 1993-ban elkezdődött a szellemi alkotások jogi szabályozásának felülvizsgálata, az ezzel kapcsolatos jogalkotási programok kidolgozása és végrehajtása, amely jelentős törvények sorának meghozatalát eredményezte.

Az európai megállapodás hazánkat arra is kötelezi, hogy az uniós csatlakozás szempontjából legfontosabb nemzetközi megállapodásokhoz csatlakozzon. Ennek kulcsfontosságú célja az Európai Szabadalmi Egyezményhez való csatlakozás, amelyre 2002 után kerül sor.

A szellemi alkotások jogának teljes átalakulásáról ékesszólóan tanúskodnak az utóbbi tíz évben elfogadott törvények, amelyek éppúgy vonatkoznak az iparjogvédelemre és a szerzői jogra:

- A használati minták oltalmáról szóló 1991. évi XXXVIII. törvény;
- A mikroelektronikai félvezető termékek topográfiájának oltalmáról szóló 1991. évi XXXIX. törvény;
- A szabadalmi ügyvivőkről szóló 1995. évi XXXII. törvény;
- A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény;
- A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény;
- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény;
- A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény;
- A formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény.

A szellemi alkotásokat szabályozó új kormányrendeletek és miniszeri rendeletek sora is ezt a tendenciát erősítette. Ezek közül az újításokról szóló 63/1998. (III. 31.) Kormányrendeletet kell kiemelni.

Szintén szignifikáns jelenségnek foghatjuk fel a nemzetközi tevékenység élénkülését, kétoldalú megállapodások kötését, és hazánk csatlakozását különböző fontos nemzetközi egyezményekhez.

A kétoldalú megállapodások közül ki kell emelni az Amerikai Egyesült Államok és a Magyar Köztársaság közt létrejött, a szellemi tulajdonra vonatkozó megállapodást, melyet az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi jogszabályok módosításáról szóló 1994. évi VII. törvény hirdetett ki.

Szintén kardinális jelentősége volt a Magyar Köztársaság és az Európai Közösség között a bormegnevezések kölcsönös védelméről és ellenőrzéséről szóló megállapodásnak, amelyet az 1994. évi XI. törvény hirdetett ki.

Számos nemzetközi megállapodáshoz is csatlakoztunk, így

- a TRIPS Egyezményhez, azaz a Szellemi Tulajdon Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló Egyezményhez. A megállapodást az 1998. évi IX. törvény hirdette ki;
- a Római Egyezményhez, azaz az előadóművészek hangfelvétel-előállítók és műsorsugárzó szervezetek védelméről 1961-ben, Rómában létrejött egyezményhez, amelyet az 1998. évi XLIV. törvény hirdetett ki;

– a Genfi Szerződéshez, azaz az audiovizuális művek nemzetközi nyilvántartásáról szóló szerződéshez, amelyről a 42/1995. (IV. 13.) OGYh. intézkedett;

– a WIPO keretében létrejött Védjegyjogi Szerződéshez, amelyet az 1999. évi LXXXII. tv. hirdetett ki;

– a védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodáshoz kapcsolódó 1989. évi Jegyzőkönyvhöz, amelyet az 1999. évi LXXXIII. törvény hirdetett ki.

Értékelve a változásokat megállapítható, hogy az elmúlt tíz évben a szellemi alkotások szabályozásában gyökeres változások következtek be. A szellemi alkotások nemzetközi szerződésrendszere meglévő szabályozásánál, a korábbi megállapodások tökéletesítésén, az új megállapodásokhoz való csatlakozáson túlmenőleg döntő hangsúlyt kapott Magyarország Európai Megállapodás alapján fennálló jogharmonizációs kötelezettsége.

Az elmúlt évtized változásait figyelembe véve célszerű áttekinteni a szellemi alkotások szabályozásának átalakított rendszerét.

A NEMZETKÖZI JOGI SZABÁLYOZÁS KIALAKULÁSA

Mind a szerzői jogi oltalom alá eső művek, mind a műszaki tudományos alkotások, mind az árujelzők szabályozása nemzeti keretek között alakult ki a 19. században.

A 19. század végén az egyes országokban bevezetett szerzői jogi és iparjogvédelmi szabályozás csak az adott ország vonatkozásában nyújtott védelmet. Akár védett szerzői alkotást, akár szabadalmat, akár védjeggyel ellátott árut a szomszédos országokban – amelyre a jogvédelem nem terjedt ki –, a jogosult engedélye nélkül minden további nélkül értékesíteni lehetett.

A 19. század második felében mind a szerzői jogi, mind az iparjogvédelmi (főként a szabadalmak és védjegyek terén) jogsértések száma aggasztó mértéket öltött. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szerzői és iparjogvédelmi alkotások egy-egy országra korlátozódó területiális hatálya, területi jellege, valamint az áruforgalom nemzetközi méretei egymással szöges ellentétben álltak.

A szakemberek azzal szembesültek, hogy mind a szerzői jogi alkotások, mind az iparjogvédelem tárgyainak a forgalma a határokat átlépte, nemzetközi jellegűvé vált, viszont a jogvédelem kizárólag az egyes országokhoz kötődött. A szerzői alkotások szabályozása, a szabadalmak, védjegyek és ipari minták lajstromozása az adott ország határain túl semmiféle oltalmat sem biztosított.

Feltétlenül fontos szerepe volt annak is, hogy a közlekedés, a technika és a hírközlés nagymértékű fejlődése, valamint a felgyorsult urbanizáció a 19. század második felében az új termékekben megtestesülő szellemi alkotások iránti keresletet is tömegessé tette.

A szellemi alkotások védelmének területi jellege és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nagyméretű és gyors fejlődése közötti ellentmondás már a 19. század második felében kiélesedett, és szükségessé tette megoldások keresését. A nemzetközi jogfejlődés számos kétoldalú megállapodás kötéséhez vezetett. 1883-ig különböző országok 69 bilaterális egyezményt kötöttek egymással.

Az első kétoldalú egyezmények mind a szerzői jogok, mind az iparjogvédelmi alkotások vonatkozásában azonos elbírálást, illetékmentességet és okirati formai követelmények vonatkozásában kedvezményeket biztosítottak.

Magyarország is aktívan részt vett a kétoldalú nemzetközi együttműködésben, így a szabadalmi jog terén nyolc állammal volt kétoldalú megállapodása, köztük Nagy-Britanniával (1876), Ausztriával (1878) és Németországgal (1881).

A kétoldalú megállapodások, bár jelentősen közrehatottak az egyes államok közötti kereskedelemmel kapcsolatos kérdések, jogalkalmazási problémák megoldásában, mégsem voltak alkalmasak az egyre növekvő volumenű szellemi tulajdont érintő áruforgalom lebonyolítására.

Ezért mind a szerzői jogvédelem, mind az iparjogvédelmi alkotások vonatkozásában már a 19. században létrejöttek az első – mind a mai napig fennálló – sokoldalú, egyetemes nemzetközi megállapodások, amelyek alkalmasak voltak az országok között leggyakrabban felmerülő, tipikusnak tekinthető problémák megoldására. Ebben a vonatkozásban az irodalmi és művészeti művek védelmére irányuló, 2001-ben már 148 tagot számláló Berni Unió Egyezményt (BUE) célszerű megemlíteni, amely 1886-ban jött létre. Magyarország 1922-ben csatlakozott a BUE-hez.

Az ipari tulajdon oltalmáról szóló Párizsi Unió Egyezmény (PUE), amelyet 1883-ban kötöttek mind a mai napig meghatározó jelentőségű egyetemes nemzetközi megállapodás. (2001-ben 162 tagja volt.) Magyarország 1909-ben csatlakozott hozzá. Mind a BUE, mind a PUE köré az ún. mellékegyezmények egész hálózata épült fel. A nemzetközi jogfejlődés sajátosságának tekinthető, hogy 1970 óta az univerzális megállapodások mellett, azokat kiegészítve, regionális egyezmények jöttek létre. Regionális az afrikai, dél-amerikai, eurázsiai és európai országok iparjogvédelmi együttműködése.

A szellemi alkotások területén kialakuló regionális integrációk általában a gazdasági fejlődés azonos szintjén lévő, egymással szomszédos országokat fognak egybe. A szellemi alkotások területén létrejövő regionális együttműködés alapvető törekvése a jogközelítés megvalósítása, a jogszerzés megkönnyítése, később pedig a nemzetek felett álló iparjogvédelmi rendszer kiépítése.

A szellemi alkotások területén a nemzetközi együttműködés háromféle módon, három szinten valósul meg:

- egyetemes, sokoldalú megállapodások és az azokat kiegészítő, meghatározott területen kötött speciális egyezmények,
- regionális együttműködés,
- kétoldalú (bilaterális) megállapodások útján.

Ahol a nemzetközi szerződések nem rendelkeznek a külföldi elemet tartalmazó tényállások megítéléséről, ott a nemzetközi magánjog megfelelő kollíziós szabályai által hivatkozott jogrendszer szerzői jogi, illetve iparjogvédelmi szabályait kell alkalmazni.

A NEMZETKÖZI MEGÁLLAPODÁSOK FOLYAMATOSAN ÁTALAKULÓ HAGYOMÁNYOS RENDSZERE A SZELLEMI ALKOTÁSOK TERÉN

A. A nemzetközi együttműködés, a WIPO

A szellemi alkotások terén létrejövő nemzetközi együttműködés fő célja:

- a védett termékek külföldi értékesítésének biztosítása,
- a jogszerzés megkönnyítése,
- a bitorlások, hamisítások megakadályozása,
- a jogharmonizáció megvalósítása.

A WIPO létesítésére irányuló nemzetközi egyezményt 1967. július 14-én írták alá. Az egyezmény alapján a WIPO működését 1970-ben kezdte meg. *A szellemi Tulajdon Világszervezete*, angol nyelven rövidítve = WIPO (World Intellectual Property Organisation) több mint három évtizede működik.

A WIPO államközi szervezet, egyike az ENSZ 16 szakosított nemzetközi szervezeteinek, székhelye Genfben van. Tagállamainak száma 2001-ben 177 volt. Magyarország 1970-ben csatlakozott a WIPO-t létesítő egyezményhez, amelyet az 1970. évi 18. tvr. hirdetett ki.

A világszervezet célja a szellemi tulajdon oltalmának előmozdítása a világon az államok együttműködése révén.

A WIPO nemcsak az ipari tulajdon, hanem a szerzői jogi tevékenység területén is szervezi és koordinálja a nemzetközi együttműködést.

A világszervezet a szellemi tulajdon oltalmának előmozdítása céljából közreműködik nemzetközi szerződések előkészítésében és a nemzeti törvények kidolgozásában.

A WIPO jogi és technikai segítséget nyújt a fejlődő országoknak a szellemi tulajdon különböző területeire vonatkozó jogi szabályozás kialakításához.

További fontos szerepe az információk gyűjtése, értékelése és szolgáltatása nemzetközi szervezetek és tagállamok számára. A WIPO az iparjogvédelem és a szerzői jogvédelem területén igazgatja a már megkötött szerződések tevékenységét, biztosítja továbbá a védjegyek, földrajzi árujelzők, ipari minták és mások nemzetközi lajstromozásához, illetve letételéhez szükséges szervezési feltételeket.

A Szellemi Tulajdon Világszervezetének irányító szervei: a közgyűlés, a konferencia és a koordinációs bizottság. A WIPO legfőbb tisztségviselője a főigazgató.

A nemzetközi együttműködés területén kiemelkedő szerepet játszanak a sokoldalú nemzetközi megállapodások. A sokoldalú nemzetközi megállapodásoknak három fő fajtáját különböztetjük meg:

- jogegységesítést elősegítő nemzetközi oltalmat biztosító megállapodások;
- lajstromozási megállapodások;
- osztályozási megállapodások.

B. Iparjogvédelem

Az iparjogvédelem Magna Chartája – Az ipari tulajdon oltalmáról szóló Párizsi Unió Egyezmény – 1883 (PUE) és jellemzői

A PUE 1883-ban jött létre. Magyarország 1909-ben csatlakozott a PUE-hoz; 2001-ben 162 tagállama volt.

A PUE jelenleg hatályos szövegét az 1970. évi 18. tvr. hirdette ki.

Az egyezményt idáig hatszor vizsgálták felül, így azt 1900-ban Brüsszelben, 1911-ben Washingtonban, 1925-ben Hágában, 1934-ben Londonban, 1958-ban Lisszabonban és 1967-ben Stockholmban revidiálták.

Alapvető célja a nemzetközi együttműködés elveinek lefektetése, továbbá a jogszerezés megkönnyítése céljából az egyes államokban az iparjogvédelmi intézményi rendsze-

rek működési alapfeltételeinek biztosítása, valamint az iparjogvédelem egyes tárgyaira vonatkozó anyagi jogi és eljárási jogi előírások egységesítése.

Az egyezmény 1. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy az egyezmény hatálya alá tartozó országok uniót alkotnak az ipari tulajdon oltalmára.

Az ipari tulajdon tárgyának meghatározása

A PUE meghatározza az 1. cikk (2) bekezdésében az ipari tulajdon tárgyait, amelyek az alábbiak:

szabadalmak, használati minták, ipari minták, védjegyek, eredetmegjelölések, származási jelzések, kereskedelmi nevek és védekezés a tisztességtelen verseny ellen.

Nemzeti elbánás (egyenlő elbánás)

A nemzeti elbánás elvének lényege az, hogy az *unió hatálya alá tartozó külföldi az iparjogvédelem terén a belföldivel azonos jogokat élvez*. A nemzeti elbánás elve szerint tehát az iparjogvédelem terén mindegyik részes államnak a diszkrimináció elzárásával ugyanolyan védelmet kell nyújtania az unió hatálya alá tartozó külföldieknek, mint amelyet a belföldiek számára biztosít.

Az uniós elsőbbség

Az uniós elsőbbség kedvezménye azt jelenti, hogy a *PUE hatálya alá tartozó személy* (vagy jogutódja), *aki* a találmány, használati minta, védjegy, ipari minta vonatkozásán, az oltalom elnyerése érdekében

– az unió valamely országában szabályszerű bejelentést tesz, elsőbbségi jogot élvez az ugyanolyan tárgyú bejelentés tételére;

– ha a többi uniós országban meghatározott időn belül (találmányoknál és használati mintáknál 12 hónap, védjegyeknél és ipari mintáknál 6 hónap) az uniós elsőbbségre hivatkozva a bejelentést megteszi;

Lényegében a PUE jogi *fikció alkalmazását rendeli el*, „visszatolja” a külföldi bejelentés napjának elsőbbségét az eredeti nemzeti bejelentés (alapbejelentés) megtételének napjára.

A PUE további fontos rendelkezései:

- szabadalmi hivatalok létesítése,
- türelmi idő biztosítása az iparjogvédelmi illetékek befizetésére,
- az ipari tulajdonból eredő jogok korlátozása,
- védjegyoltalomból kizárások,
- együttes védjegyek és közismert védjegyek oltalma.

További jogegységesítést elősegítő nemzetközi oltalmat biztosító megállapodások

E megállapodások az iparjogvédelem egyes kategóriáira vonatkoznak.

– Az áruk hamis vagy megtévesztő származási jelzésének megakadályozásáról szóló Madridi Megállapodás – 1891 – Magyarországon kihirdette az 1970. évi 18. tvr.; 2001-ben 33 tagja volt.

– Az olimpiai jelkép oltalmáról – Nairobi Szerződés – 1981 – Magyarország nem tagja; 2001-ben 40 tagállama volt.

– Az integrált áramkörök szellemi tulajdonáról szóló – Washingtoni Szerződés – 1989 – Magyarország nem tagja.

– Védjegyjogi szerződés – 1994 – Magyarországon kihirdette az 1999. évi LXXXII. tv.; 2001-ben 26 tagállama volt.

– Az új növényfajták oltalmára létesült Nemzetközi Egyezmény (UPOV Egyezmény) – 1961 – Magyarországon kihirdette az 1983. évi 14. tvr.; 2001-ben 69 tagja volt.

Nemzetközi lajstromozási megállapodások

A nemzetközi lajstromozási eljárások az adott iparjogvédelmi objektumok terén hivatalos nyilvántartásba vételt tesznek lehetővé, amely történhet akár lajstromozás útján, akár letétbehelyezéssel.

– A védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodás – 1891. – Magyarországon kihirdette az 1973. évi 29. tvr.; 2001-ben 52 tagja volt.

– A védjegyek nemzetközi lajstromozásáról szóló Madridi Megállapodáshoz kapcsolódó jegyzőkönyv (Madridi Protokoll) – 1989 – Magyarországon kihirdette az 1999. évi LXXXIII. törvény; 2001-ben 51 tagja volt.

– Az ipari minták nemzetközi letétbe helyezéséről szóló Hágai Megállapodás – 1925 – Magyarországon kihirdette az 1984. évi 29. tvr.; 2001-ben 29 tagja volt.

– Az eredetmegjelölések oltalmáról és nemzetközi lajstromozásáról szóló Lisszaboni Megállapodás – 1958 – Magyarországon kihirdette az 1982. évi 1. tvr.; 2001-ben 20 tagállama volt.

– Szabadalmi Együtműködési Szerződés (PCT Szerződés) – 1970 – Magyarországon kihirdette az 1980. évi 14. tvr.; 2001-ben 112 tagja volt.

– Budapesti Szerződés a mikroorganizmusok letétbe helyezésének nemzetközi elismeréséről. – Magyarországon kihirdette az 1981. évi 1. tvr.; 2001-ben 33 tagállama volt.

Nemzetközi osztályozási megállapodások

A védjegyekkel ellátható termékek és szolgáltatások nemzetközi osztályozására vonatkozó Nizzai Megállapodás – 1957 – Magyarországon kihirdette az 1970. évi 18. tvr.; 2001-ben 66 tagállamot számlált.

Az ipari minták nemzetközi osztályozásáról szóló Locarnói Megállapodás – 1968 – Magyarországon kihirdette az 1973. évi 29. tvr.; 2001-ben 40 tagállama volt.

A nemzetközi szabadalmi osztályozásról szóló Strassbourgi Megállapodás – 1971 – Magyarország nem csatlakozott a megállapodáshoz, azonban azt használják az országban. 2001-ben 49 tagja volt.

A védjegyek ábrás elemeinek osztályozását létrehozó Bécsi Megállapodás – 1973 – E megállapodáshoz Magyarország nem csatlakozott, azonban az osztályozást alkalmazzák az országban. 2001-ben 18 tagállama volt.

A nemzetközi osztályozás segítségével kialakított számozott, illetve betűjeles csoportosítás megkönnyíti a szabadalmak, ipari minták és védjegyek bejelentését, nyilvántartását, kutatását és közzétételét.

C. Szerzői jog

Az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. évi Berni Egyezmény (BUE)

Az 1886-ban létrehozott nemzetközi egyezmény mind ez idáig a szerzői jog legjelentősebb univerzális sokoldalú nemzetközi megállapodása, amely hasonló szerepet tölt be, mint a PUE az iparjogvédelem területén.

Magyarország 1922-ben csatlakozott a BUE-hoz. Jelenlegi hatályos szövegét az 1975. évi 4. tvr. hirdette ki. A BUE 2001-ben 148 taggal rendelkezett.

A BUE alapelvei a szerzői jog egészének fejlődésére és a magyar szerzői jog fejlődésére igen jelentős hatást gyakoroltak. Itt elsősorban az alábbiak jönnek figyelembe:

Az alkalmazandó nemzeti jog

Abban a körben, amelyet a BUE anyagi jogi szabályai közvetlenül nem rendeznek, *annak az országnak a jogát kell alkalmazni, amelynek területén a szerző jogát megsértették.* Más kapcsoló elv alkalmazásának is helye van. A BUE 5. cikke szerint az egyezményben foglalt kikötéseken kívül a védelem terjedelme, valamint a szerző jogainak védelmére biztosított eszközök igénybevétele tekintetében kizárólag *annak az országnak a törvényei irányadók, ahol a védelmet igénylik.* A kapcsoló elv e vonatkozásban a „lex loci protectionis” (A védelem helyének, országának joga), amely az esetek többségében egyben az eljáró fórum országának jogát jelenti.

A belföldiekkel való egyenlő elbánás elve

A BUE 5. cikke (1) bekezdése fekteti le a belföldiekkel való egyenlő elbánás elvét, amelynek értelmében az egyezmény által védett művek tekintetében a szerzők – a mű származási országa kivételével – az unió valamennyi országában azokat a jogokat élvezik, amelyeket a vonatkozó törvények a belföldieknek most vagy a jövőben biztosítanak. Ez az alapelv hasonlít a PUE által lefektetett nemzeti elbánás vagy egyenlő elbánás elvéhez. *Lényegében ez azt jelenti, hogy a külföldiek számára ugyanazokat a jogokat meg kell adni, mint amelyek a belföldieknek járnak. A szerzői jogvédelem terén ez egyben a diszkrimináció tilalmát is jelenti. Az elv alapján belföldiekre és külföldiekre egyaránt az adott ország jogát kell alkalmazni.*

A védelem alaki feltételekhez való kötésének tilalma a BUE 5. cikk (2) bekezdésének első mondatából következik, amely szerint az egyezményben biztosított jogok élvezete és gyakorlása nincs kötve semmiféle alakszerűséghez. A BUE tehát tiltja bármiféle formai követelmények kikötését a jogi oltalom elnyeréséhez.

Ez egyrészt és egészében különbözik az iparjogvédelmi gyakorlattól, ahol az alkotásokat kizárólag számos anyagi és alaki feltétel teljesítése esetén lajstromozzák. Másrészt, mivel semmilyen formai vagy eljárási követelményt sem támasztanak, ezért a szerzői alkotások a megalkotásuk pillanatától kezdve oltalomban részesülnek, míg az ipari tulajdon tárgyainak az oltalmát konstitutív hatállyal a lajstromozás hozza létre.

A védelem függetlenségének elve

Az elv azt jelenti, hogy az egyes országokban biztosított szerzői jogi előírások függetlenek egymástól, és a BUE által biztosított szerzői jogi védelem attól függetlenül megilleti a szóban forgó alkotást, hogy a mű származásának országában védelem alatt áll vagy sem. Adott szerzői jogi alkotás tehát a BUE másik tagállamában oltalomban részesülhet, függetlenül attól, hogy a mű származási országában az adott mű nem védett, mondjuk – a védelmi idő lejártja miatt – szabad felhasználás tárgyát képezi.

A védelmi minimum elve

A védelmi minimum elvéből következően a BUE államaiban az egyezmény által megfogalmazott előírásokat minimumként be kell vezetni és be kell tartani. Ez azonban nem zárja ki szélesebb körű oltalom biztosításának lehetőségét.

A BUE meghatározza továbbá:

- a szerzői jogok tárgykörét és azok határterületeit,
- a szerzők személyhez fűződő és vagyoni jogaira vonatkozó fő szabályokat,
- a felhasználási módok általános tartalmi követelményeit,
- a szerzői jog korlátozására vonatkozó legfontosabb előírásokat,
- végrehajtására vonatkozó szabályokat.

További nemzetközi szerzői jogi megállapodások

Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény:

- 1951-ben jött létre. A megállapodásnak 2000-ben 97 tagja volt.
- A megállapodásnak Magyarország 1971 óta tagja, hatályos szövegét az 1975. évi 3. tvr. hirdette ki.
- Az előadóművészek a hangfelvétel-előállítók és a műsorsugárzó szervezetek védelméről szóló 1961. évi Római Egyezmény.
- A Római Egyezménynek 2001-ben 68 tagja volt. Magyarország 1995-ben csatlakozott a megállapodáshoz. Az egyezményt az 1998. évi XLIV. tv. hirdette ki.

- A hangfelvételek előállítóinak védelmére, hangfelvételek engedély nélküli sokszorosítása ellen Genfben, 1971-ben létrejött egyezmény.
- A megállapodásnak 2001-ben 67 tagja volt. Magyarország 1975-ben csatlakozott a megállapodáshoz, melynek hatályos szövegét az 1975. évi 18. tvr. hirdette ki.
- Az audiovizuális művek nemzetközi nyilvántartásáról szóló Genfben 1989-ben létrejött szerződés.
- A szerződésnek 2001-ben 13 tagja volt. Magyarország 1998-ban csatlakozott a megállapodáshoz. A szerződés ratifikálása a 42/1995. (IV. 13.) OGY határozat alapján történt.
- Két fontos nemzetközi megállapodás van, amely – mivel az előírt 30 ország még nem ratifikálta – nem lépett hatályba.
- WIPO Szerzői Jogi Szerződés – 1996 – (WCT Szerződés).
- Magyarország az 56/1998. (XI. 29.) OGY határozattal csatlakozott a szerződéshez. 2001-ben már 24 állam ratifikálta a szerződést.
- WIPO szerződés az előadásokról és hangfelvételekről – 1996 – (WPPT szerződés)
- Magyarország az 56/1998. (XI. 29.) OGY határozattal csatlakozott a szerződéshez. 2001-ben már 22 ország csatlakozott a szerződéshez.

VÁLTOZÁSOK A SZELLEMI ALKOTÁSOK NEMZETKÖZI JOGÁBAN

A. Az Európai Unió szellemi alkotásokkal kapcsolatos szabályozása

A szellemi alkotások szerepe az Európai Közösség versenyképessége növekedésében

Az Európai Közösségben mind a szerzői jog, mind az iparjogvédelem terén felismerték az általam szerepét a versenyképesség növelésében.

A szerzői jogvédelem terén e tendenciát az 1988-ban kiadott „A szerzői jog és a technológiai kihívás Zöld Könyve” dokumentum fejezte ki és dolgozta fel. Az iparjogvédelem terén az 1997-es, az innováció szabadalmaztatási tevékenység útján történő fejlesztéséről szóló Zöld Könyv az alábbiak szerint fogalmazta meg az iparjogvédelem és a K+F tevékenység hatékonyságának összefüggéseit.

Az európai dimenziójú, határoktól mentes K+F együttműködés és fejlett technikákra alapozó intenzív verseny viszonyai között jelentősen felértékelődnek a piaci termékek szellemi értékkomponensei (szoftver, adattárak, találmány, ipari forma, védjegy, földrajzi név). Az általános felfogás szerint ezek ugyanis növelik a termelési tényezők (munkaerő, föld, tőke, műszaki haladás) hatékonyságát.

Az iparjogvédelmi jogharmonizáció az EU-ban

Az iparjogvédelmi harmonizáció az alábbi eredményekkel jellemezhető:

1973-ban aláírták az Európai Szabadalom Engedélyezéséről szóló Münchener Egyezményt, amely 1977. augusztus 1-jétől működik, jelenleg 19 tagja van.

1975-ben kötötték meg a Közösségi Szabadalom Engedélyezéséről szóló Luxemburgi Egyezményt, amely azonban mind a mai napig nem lépett hatályba.

E téren a munka a 90-es évek közepétől új lendületet kapott, 2000-ben már megjelent a közösségi szabadalomról szóló rendelet tervezete.

A védjegyek vonatkozásában a nemzeti védjegyjogszabályok harmonizációjára sor került a Tanács 89/104/EGK sz., a tagországok védjegyjogi normái közelítéséről szóló irányelve alapján. A Tanács 40/94/EK rendelete alapján megvalósult a Közösségi Védjegy Intézménye, azaz létrehozták az egységes ismérvek szerint oltalom alatt álló, az egész közösség területére vonatkozó közösségi védjegy-engedélyezési rendszert. A közösség védjegyrendszere Alicante központtal 1996-tól működik.

A minták területén kidolgozták a formatervezési minták irányelvét, amelyet az Európai Parlament és Tanács 1998. október 13-án 98/71 számon adott ki.

Ami a földrajzi árujelzők helyzetét illeti, a jogi normák egységesítése és a regionális közösségi oltalmi rendszer kiépítése a földrajzi árujelzők területén valósult meg elsőként a Tanács 1576/89. EKG rendelete, a Tanács 2081/92. EKG rendelete és a Tanács 1493/99. EK rendelete révén.

Az ipari tulajdon speciális területei vonatkozásában a jogharmonizáció további jelentős eredményeket mutatott fel. Az integrált áramkörök jogi oltalmával kapcsolatos és a tagállamok jogközelítésére vonatkozó tanácsi irányelvet 1987-ben 87/54 EKG számon adtak ki.

A gyógyászati termékekre vonatkozó kiegészítő tanúsítványok vonatkozásában sikerült az egész közösségben egységes jogi szabályozási rendszert létrehozni. A Tanács kérdéses 1868/82. EKG rendelete 1992-ben lépett hatályba.

Jelentős előrelépés történt a növényfajták szabadalmi oltalma tárgyában, amelyet a Tanács 2100/94. EK rendelete nemzetek feletti rendszerré fejlesztett.

Meg kell említeni továbbá a növényfajták szabadalmi biotechnológiai találmányok oltalma területén folyó jogközelítési tevékenységet. A Tanács és Parlament Irányelvét a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról 98/44 EG számon adták ki.

A Közösségi szerzői jog jogharmonizáció eredményei

Az EU szerzői jogi tekintetében a jogharmonizáció lényegesen kevesebb eredményt tud felmutatni, mint az ipari tulajdon szabályozása tekintetében. Nem került sor a szerzői jog alapkérdéseinek harmonizációjára. A jogharmonizáció mind ez idáig csak egyes részterületeket érintett. Ennek több oka van:

- Az irodalom, művészetek és tudományok területén érvényesülő szerzői jog lényegesen távolabb állt az európai integráció eredetileg csak vámokra, kereskedelemre és gazdaságra koncentráló együttműködésétől, mint a szabadalmak, védjegyek és más iparjogvédelmi tárgyak;

- Az európai országok együttműködése csak a 90-es években bővült olyan nevelésre, oktatásra, médiára, kultúrára vonatkozó tevékenységekkel, amelyek szerves kapcsolatban álltak a szerzői joggal;

- A szerzői jog szabályozási körébe tartozó alkotások fontos gazdasági versenyelőnyt nyújtó szerepét viszonylag később ismerték fel.

Az Európai Unióban öt irányelv – direktíva – elfogadására került sor 1997-ig:

- a Tanács 91/250/EGK irányelve a számítógépi programok jogi védelméről;

- a Tanács 92/100/EGK irányelve a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joghoz kapcsolódó bizonyos jogokról;
- a Tanács 93/83/EGK irányelve a műholdas műsorsugárzásra és a vezeték útján történő továbbközvetítésre alkalmazandó szerzői jogra és a szerzői joggal kapcsolatos jogokra vonatkozó egyes szabályok összehangolásáról;
- a Tanács 93/98/EGK irányelve a szerzői jog és bizonyos kapcsolódó jogok védelmi idejének összehangolására;
- az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről.

Különleges jelentősége van a szerzői és szomszédos jogok harmonizációja, a jogvédelem fejlesztése, a digitális technika szerzői jogi vonatkozásai és az internetes felhasználás terén a Tanács és a Parlament 2001-ben kiadott Szerzői és szomszédos jogok az információs társadalomban c. 2001/29. EK irányelvének.

- A 90-es években egyre inkább érezhető az EU-ban a felismerés, amelyek szerint a szellemi alkotások kategóriáinak együttes kezelésére van szükség, így
- a szellemi tulajdont az Európai Bíróság döntései értelmében egyre inkább egységes kategóriaként fogadják el. Az EU-ban használt ipari és kereskedelmi tulajdon terminológia vonatkozik szabadalmakra, használati mintákra, ipari mintákra, védjegyekre, valamint a szerzői és szomszédos jogokra;
- létrejött Alicante-ban (Spanyolország) a Harmonizációs Hivatal, amely amellett, hogy a Közösség védjegyhivatala, más területek jogegységesítését is fővállalta;
- egységes rendelet szabályozza a fellépést mind az ipari tulajdon, mind a szerzői jogok bitorlása tárgyában, a Tanács 3295/94. EK-rendelete a hamisított és kalóztérmekek exportjának és szabad forgalomba bocsátásának tilalmáról.

Az Európai Unió szabályozása azért kapott döntő hangsúlyt Magyarország szellemi alkotásokra vonatkozó jogszabályainak modernizálásában, mert az Európai Megállapodás jogharmonizációs kötelezettséget írt elő hazánk számára – az Unióhoz való csatlakozás feltételül –, többek között az ipari és kereskedelmi tulajdon (szellemi alkotások) terén. Ez azt jelenti, hogy valamennyi szellemi alkotásra vonatkozó magyar jogszabálynak az EU szerzői jogi és iparjogvédelmi előírásainak megfelelő szabályozást kell tartalmaznia.

A TRIPS Egyezmény

A megállapodás angol neve: *Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights*. A szellemi tulajdon kereskedelmi vonatkozásaival foglalkozó egyezmény rövidített neve: TRIPS Egyezmény. A megállapodásnak 2000-ben 135 tagja volt. A WTO (World Trade Organisation=Világkereskedelmi Szervezet) tagjai.

A TRIPS Egyezmény a GATT Uruguay-fordulóját lezáró 1993-ban kötött Marrákesi Egyezmény (különböző területeket szabályozó egyezménycsoport) része. A Marrákesi Egyezményt az 1998. évi IX. törvény hirdette ki Magyarországon.

Az egyezmény hét részből áll, amely jól mutatja a szabályozott tárgykör széles körét.

- I. rész – Általános rendelkezések és alapelvek;
- II. rész – A szellemi tulajdonjogok megadásának, terjedelmének és felhasználásának alapkövetelményei;
- III. rész – A szellemi tulajdonjogok érvényesítése;

IV. rész – A szellemi tulajdonjogok megszerzése és fenntartása, a vonatkozó „felek közötti” eljárások;

V. rész – A viták megelőzése és rendezése;

VI. rész – Átmeneti rendelkezések;

VII. rész – Intézményi előírások, záró rendelkezések.

A szellemi tulajdonjogok megadásának, terjedelmének és felhasználásának alapkövetelményeiről szóló II. rész tárgyalja a szerzői jogok, kapcsolódó jogok, védjegyek, földrajzi megjelölések, ipari minták, szabadalmak, a félvezető áramkörök elrendezése (topográfiaja), nyilvánosságra nem hozott adatok védelme, valamint a licenciaszerződések versenyellenes gyakorlatának ellenőrzése kérdéseit.

A szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről szóló III. rész tárgyalja a szellemi tulajdonjogok érvényesítésének általános kötelezettségeit, a polgári és közigazgatási eljárást, a jogorvoslatokat, az ideiglenes intézkedést, a határforgalommal kapcsolatos különleges követelményeket és a büntetőeljárás kérdéseit.

A TRIPS Egyezmény rendelkezései közül az alábbiakat célszerű megemlíteni:

a) Az Egyezmény valamennyi résztvevője számára kötelező jelleggel minimumszabályokat állapít meg. *Ezekről mint kötelező, garanciális előírásokról nem lehet eltérni*, azonban szélesebb körű oltalom biztosítását nem tiltja.

b) A TRIPS alapelvei között kiemelkedő jelleggel bír a *legnagyobb kedvezmény elve* alkalmazása a szellemi alkotások vonatkozásában.

c) A TRIPS Egyezmény *részletes előírásokat tartalmaz az ipari tulajdon legfontosabb fajtái*, így a védjegyek, földrajzi árujelzők, boreredet-megjelölések, ipari minták, szabadalmak, félvezető áramkörök térbeli elrendezése (topográfiaja), valamint a nyilvánosságra nem hozott adatok (know-how) vonatkozásában.

d) A szerzői alkotások közül a TRIPS a gazdaságban kiemelt szerepet játszó alkotásokra fekteti a súlyt, *így a számítógépi programokra, adattárakra, filmekre és a szomszédos jogokra*.

e) Külön meg kell említeni a szerzői és szomszédos jogok *oltalmi idejének minimális 50 évben való meghatározását*.

f) A szabadalmak vonatkozásában elrendeli, hogy a vegyszerek, élelmiszerek, gyógyszerek mint *termékek* részesüljenek szabadalmi oltalomban (*termékoltalom*).

g) Az egyezmény különleges figyelmet fordít a szellemi alkotásokkal kapcsolatos *bitorlások, kalózkodások* visszaszorítására, és a szellemi tulajdonjoggal kapcsolatos döntések kikényszerítésére.

h) A TRIPS Megállapodás jelentős súlyt fektet továbbá a szellemi alkotásokkal kapcsolatos *eljárási kérdésekre*. A megállapodás az ipari tulajdon tárgyai oltalmképességi vizsgálata, oltalmának fenntartása, a szellemi alkotásokkal kapcsolatos viták megelőzése és rendezése, a közigazgatási és bírósági eljárás vonatkozásában részletes rendelkezéseket tartalmaz.

A külföldiek által Magyarországon és magyar jogosultak által külföldön védelem alá helyezett szerzői és iparjogvédelmi alkotások oltalma, és magyar jogosultak külföldi, valamint külföldi szerzők magyarországi felhasználási szerződésai és iparjogvédelmi licenciamegállapodásai számos nemzetközi magánjogi kérdést vetnek fel.

Nemzetközi magánjogi kérdésekben a többszörösen módosított, a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. tvr., továbbiakban Nmjt. rendelkezései irányadók.

A nemzeti magánjog tárgyát olyan jogviszonyok képezik, amelyek egyszerre több állam jogrendszerével mutatnak érdemi kapcsolatot. A magyar jogalkalmazó külföldi elem, pl. külföldi személy vagy külföldi alkotó esetén nem minden esetben alkalmazhatja a magyar szerzői jogi vagy iparjogvédelmi szabályozást. A vita külföldi elem felmerülése esetén abban a vonatkozásban keletkezhet, hogy a kérdéses jogviszonyra melyik állam jogszabályát kell alkalmazni. Ebben a vonatkozásban beszélhetünk a jogrendszerek eszmei ütközéséről, kollíziójáról.

A nemzetközi magánjogi kérdések gyakorlati megoldásánál elsőként az adott állam jogának a kiválasztására, másodsor, azt követően a kiválasztott jog felhasználásával, a vonatkozó jogszabály alapján a probléma tényleges rendezésére kerül sor. Az adott ország jogi normái alkalmazását előíró normákat kollíziós szabályoknak nevezik.

A szellemi alkotásokra vonatkozó tényállások nemzetközi megállapodásokban történő közvetlen rendezése esetén a kollíziós szabályok alkalmazására nincs szükség, sőt a nemzetközi egyezmények közvetlenül ki is zárják a nemzeti kollíziós jog alkalmazását.

A nemzetközi magánjog kollíziós normái a szerzői jogvédelem és az iparjogvédelem területén

A. Területi elv

Ebben a vonatkozásban elsősorban az Nmtj. szellemi alkotások joga c. III. fejezetének 19–20. §-ai az irányadók.

Ha külföldi szerző Magyarországon vagy magyar szerző külföldön hozza először nyilvánosságra művét, egyaránt felmerülhet, hogy a magyar vagy a külföldi szerzői jogi rendelkezéseket kell-e alkalmazni.

Az Nmjt. 19. § értelmében a szerzői jogokat annak az államnak a joga szerint kell elbírálni, ahol a védelmet igénylik (lex loci protectionis). Főszabályként a BUE előírásával összhangban, külföldi szerző Magyarországon megjelent művére a magyar szerzői jog, magyar szerző külföldön művére pedig az adott külföldi ország szerzői jogi előírásai irányadók.

A Nmjt. 20. § (1) bekezdése további fontos szabályt tartalmaz a területi elv alkalmazására az iparjogvédelem, nevezetesen a szabadalmak terén. A területi elv értelmében a feltaláló és jogutódja annak az államnak a joga szerint és abban az államban részesül jogvédelemben, amelyben a szabadalmat megadták, illetve ahol a bejelentést megtették.

Ezt a szabályt értelemszerűen alkalmazni kell más iparjogvédelmi jogokra, így a mintaoltalomra, védjegyoltalomra és másokra is. A kollíziós kapcsoló elv egyaránt vo-

natkozik az oltalmazhatóság feltételeire, az oltalomszerzős eljárási szabályaira, az oltalom tartalmára, terjedelmére, megszűnésére és megsértésére is. A lex loci protectionis elve kizárja a továbbutalást harmadik ország nemzetközi jogi szabályozására, vagy a visszaütalást a külföldi elem szerinti állam jogrendszerére.

A szellemi alkotások területén további kollíziós szabályok alkalmazására is lehetőség nyílik.

Személyes jog alkalmazása

A jogképesség és a cselekvőképesség vonatkozásában a személyes jog az irányadó.

A Nmjt. 11. §-a értelmében az ember személyes joga főszabályként annak az államnak a joga, melynek állampolgára. Ha valakinek több állampolgársága van, és ebből az egyik állampolgárság magyar, személyes joga a magyar jog.

Jogi személy személyes joga

A jogi személy személyes joga a Nmjt. 18. § (1) bekezdése szerint főszabályként annak az államnak a joga, amelynek a területén a jogi személyt nyilvántartásba vették.

Öröklésre irányadó jog

Ebben a vonatkozásban a Nmjt. 36. § (1) bekezdésébe foglalt kollíziós szabályt kell alkalmazni, amelynek értelmében az öröklési jogviszonyokat annak a jognak alapján kell elbírálni, amely az örökhagyónak halála időpontjában személyes joga volt.

Ez azt jelenti adott esetben, hogy olasz állampolgárságú személy Magyarországon oltalomban részesülő szerzői alkotása vagy szabadalma tekintetében az illető elhalálozása esetén az olasz öröklési jog szabályai érvényesülnek. Viszont magyar állampolgár elhalálozása esetén Olaszországban oltalomban részesülő szerző alkotása vagy szabadalma tekintetében a magyar öröklési jog rendelkezései az irányadók.

Munkaviszonyra irányuló jog

Idegen elemet tartalmazó munkaviszonyra az Nmjt. 51. § (1) bekezdése értelmében azt a jogot kell alkalmazni, amelyet a felek a munkaszerződés megkötésekor vagy később választottak.

Jogválasztás hiányában munkaviszonyra főszabályként annak az államnak a joga irányadó, amelynek a területén a munkát végezni kell.

A Nmjt. 24. §-ában foglalt általános szabályok szerint a külföldi elemet tartalmazó szerződésekre azt a jogot kell alkalmazni, amelyet a felek a szerződés megkötésekor vagy később választottak.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a felek azt a jogrendszert választják ki, amellyel a szerződés természetes kapcsolatban áll. Pl. ha egy német vállalat Magyarországon kapott védjegyét másik német vállalatra ruházza át, kézenfekvő módon a személyes jog, azaz a német jog alkalmazását kötik ki.

Jogválasztás hiányában az Nmjt. 25. § a), d), e) pontjai értelmében az a jog az irányadó, ahol

- a szerzői jogvédelem alá tartozó jogok hasznosítására vonatkozó szerződéseknél a felhasználó lakhelye, illetve telephelye található;

- iparjogvédelmi jogok hasznosítására vonatkozó szerződéseknél a jogosult lakhelye, illetve telephelye található.